

991708

94(477.64-21)я

к96

Іван Кушніренко
Оксана Горпинич

Історія
Тульчинського
краю

94 (477.64-21Гул)

к 96

Іван КУШНІРЕНКО
Оксана ГОРПИНІЧ

Обов'язковий
примірник

ІСТОРІЯ
ГУЛЯЙПІЛЬСЬКОГО
КРАЮ

Навчальний посібник

991708

991708

4

Запоріжжя
«Дніпровський металург»
2018

ББК 63.3(4Укр-4Зап-5Гул)я77

К 96

УДК 94(477.64-21Гул)(075.9)

Рецензенти:

Сирцова О.М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

Шингур І.О. – вчитель історії та правознавства комунального закладу «Гуляйпільська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1» Гуляйпільської міської ради, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, керівник районного методичного об'єднання вчителів історії та правознавства.

Затверджено та рекомендовано до друку та використання у закладах освіти області науково-методичною радою комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (протокол № 8 від 20.12.2017).

Кушніренко І. К., Горпинич О. І.

К 96 Історія Гуляйпільського краю. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2018. – 268 с.

ISBN 978-617-573-143-7

Даний посібник знайомить з історичними подіями, які відбувалися на території Гуляйпільського району Запорізької області від сивої давнини і до теперішнього часу. Розрахований насамперед на учнів і вчителів навчальних закладів, а також на всіх любителів історії рідного краю.

ББК 63.3(4Укр-4Зап-5Гул)я77

ISBN 978-617-573-143-7

© І. К. Кушніренко, О. І. Горпинич, 2018

© КП «ЗМД «Дніпровський металург», 2018

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Шановні друзі! Ви взяли до рук книжку, якої ще не було серед ваших підручників і посібників. Вона розповідає про історію нашого славного Гляйпільського краю, про його невтомних трудівників, які на благодатних землях вирощують високі врожаї сільськогосподарських культур, виховують патріотів-земляків, котрі прославляють нашу Україну своїми трудовими і ратними досягненнями.

Книжка ця створювалася з любов'ю до вас, шановні читачі, і з надією, що і Ви перейметеся гордістю за свій край і за його людей, то ж успіхів Вам у вивченні курсу «Історія Гуляйпільського краю».

Ми щиро вдячні за вихід книжки людям небайдужим до історії рідного краю.

**З повагою
Автори**

РОЗДІЛ І

ВІД ДАВНИНИ І ДО ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

А ТАК ВСЕ ПОЧИНАЛОСЬ

Територія теперішнього Гуляйпільського району Запорізької області заселена ще з давніх часів. Тут виявлено кургани та залишки поселень доби бронзи (II-I тисячоліття до нашої ери).

З початку XIII століття у степах між Дніпром і Азовським морем кочували ногайці – потомки Золотої Орди, які робили спустошливі набіги на благодатні землі з метою грабежу і загарбання людей у полон.

В розпал російсько-турецької війни 1768-1774 років за Указом російського уряду від 10 травня 1770 року розпочалося спорудження Дніпровської укріпленої лінії. Будівництво фортець, військових слобід велося від Дніпра по долинах річок Конки і Берди до Азовського моря, щоб «население малороссийских и слободских губерний навсегда от Европы и варваров обеспечены были».

В роки будівництва цієї лінії (в 1770 році) долина річки Гайчур була зрідка заселена втікачами від кріпосної неволі селянами, повстанцями-гайдамаками, недавніми козаками і т. п. Поселилися вони на правому березі річки Гайчур, кілометрів на 5 на південь від гирла балки Калмички (треба Кімлички – Авт.), у лощині, що йде від 3-ї ферми колишнього колгоспу імені Енгельса.

З цією метою катеринославський намісник у 1785 році своїм указом зобов'язав Новомосковський земський суд заснувати на правому березі річки Гайчур при балці Калмичці державну військову слободу.

На виконання даного указу Новомосковський земський суд постановив: «Создать воинскую слободу на балке Калмычка под названием Гуляй-Поле». У 1786 році і було засновано військову слободу Гуляй-Поле.

Відносно назви Гуляй-Поля в місті існує легенда, яка передається з покоління до покоління. Розповідають, що назву дав урядовець, який вибирав місце поселення. Вийшов він, кажуть, на могилу, що височіла, де зараз центральний парк, глянув навкруги – гуляє поле,

морем колишуться буйні трави, сягаючи людям під пахви, і вигукнув: «Хай буде Гуляй-Поле!»

Є й інша легенда, що першими поселенцями стали дід Василь та баба Катерина, які, опинившись серед безмежного, незайманого степу, що шумів ковилою та тирсою під голубим бездонним небом, захоплено вигукнули: «Гуляй, поле, собі на втіху, а людям – на радість. Гуляй і слави собі заживай».

Хоча є й такі, що твердять: «Назву принесли перші переселенці з села Гуляй-Поля (нині Златопіль Кіровоградської області).

На початку 1786 року на лівому березі Гайчура з'явилося перше поселення (на розі вулиці Великої і провулка Мостового, де стоїть висотний будинок філії страхової компанії «Оранта-Січ» і дорога біля мосту йде на Успенівку).

Поселився тут Проскура. Це підтверджується і тим, що плесо, яке виходило мимо пилорами колишнього заводу побутових товарів (нині дочірнє підприємство «Машинобудівний завод» ВАТ «Мотор Січ». – Авт.) на початку вулиці Шевченка називалося Проскуриним.

У 1786 році біля Проскури поселилося декілька сімей із Чернігівської, Полтавської і Київської губерній. Разом з ними селилися солдати російської армії, відпущені зі служби. Пізніше в Гуляй-Поле прибуло декілька сімей з Молдавії.

Одними з перших поселенців були Куці, Міщенки, Рябки, Семенюти, Качани, Сіриньки, Шрамки, Бодні та інші.

Спочатку поселяни займали невеликі ділянки землі. А коли сюди приїхав повітовий земський начальник Жакеев, який відав поселенням, і заявив: «Беріть землі під садиби і в полі скільки хочете», тоді новосельці стали займати землі по десятині, а то й по три.

Перші поселенці, в основному займалися скотарством, в якому переважало вівчарство. Підтверджується це тим, що на старому дворіщі Федора Семенюти, де був новий корпус ВАТ «Завод сільгоспмашин» при копанні ями, виявлено товстий шар овечого гною.

Перші хати стали поруч з Проскуриною. Потім нижче, побіля річки, в районі червоного колодязя, що на території колишнього колгоспу «Заповіт Леніна» і вище, за господарський двір заводу сільгоспмашин.

Найпереконливішим доказом, де селилися перші гуляйпільці, є місце старого кладовища – на вході на колгоспний базар. Старі кладовища були на північ від колишньої Подолянської школи № 1, де

колись був у китайців млин; на площі, де була стара церква, недалеко від колишньої Херсонської школи; на Гурянській сотні, на Бочанах – біля Бочанської і Сігорянської школи.

Отже, перші поселенці з'явилися там, де живуть Пурики, а на Сігорі – де Сіриньки, на Бочанах – де Васецькі, Морози.

У 1787 році в Гуляй-Полі вже проживало 150 душ. Заселяли його і далі українці, поляки, волохи.

В 1794 році у Гуляй-Полі налічувалось 150 дворів, а населення 1298 душ, з них чоловіків – 906, жінок – 392.

Чисельна перевага чоловічого населення підтверджує військовий характер поселення, яке проходило сотнями. Гуляй-Поле було напіввійськовою слободою і поділялось не на вулиці, а на сотні. Першою поселилася Подолянська сотня. Тут була збудована дерев'яна церква, збірна хата, в якій розмістили канцелярію старшини і писаря. Згодом з'явилася слободська поліція.

В міру розширення Гуляй-Поля створюються Гурянська, Вербівська, Бочанська, Херсонська, Піщанська сотні.

Назви сотень давались за назвою краю, звідки прибули переселенці: Подолянська (люди прибули з Поділля); за назвою місцевості, де селилися люди, Херсонська (на балці Херсонка); Піщанська (де були природні піски); Бочанська (від слова «бік», по той бік річки).

Сотні поступово перетворилися на адміністративні одиниці, громади. Кожна сотня обирала щороку на Великодні свята – свого отамана.

Пізніше таким адміністративним одиницям назву «сотня» давали за традицією. Так, коли до Гуляй-Поля в 1805 році переселено 117 польських сімей (поселились вони в основному на території колишньої третьої бригади колгоспу «Заповіт Леніна»), то мікрорайон поселення поляків за традицією назвали Польською сотнею, оскільки вони і звичаї - обрання отамана, тощо – перейняли у гуляйпільців. Згодом поляки вимерли або виїхали. Залишилось їх 17 сімей (Домбровські, Красовські, Бончковські та інші).

Під час масового переселення в 1794-1796 роках із Чернігівського намісництва в Новоросію село «государственных казенных поселен» поповнилось новими жителями з Полтавщини і Чернігівщини. В результаті цього поповнення в Гуляй-Полі, крім старих російських і польських прізвищ, з'явилися прізвища спільні для багатьох сіл Пологівського, Оріхівського, Токмацького та інших районів області.

Наприклад, Супрун, Гринь, Качан, Крат, Левченко, Марченко, Мищенко, Онищенко, Прокопенко, Редько, Савченко, Сахно, Сушко, Троян, Чучко, Шепель, Штепа і так далі.

У 1797 році до Гуляй-Поля прибули переселенці із сіл Сорочинців, Клепачів, Вергунів, містечка Богачки, в 1800 році – з Решетилівки, в 1802 році – з Нечипорівки (сім'ї: Шейко, Карпенко, Крупа, Савченко).

У 1798 році Гуляй-Поле стає першим волосним центром на території нинішньої Запорізької області.

За церковним записом у 1802 році в Гуляй-Полі було 134 двори державних селян (103 прізвища), в яких мешкала 871 особа (416 чоловіків і 455 жінок). Ось прізвища деяких з них, крім названих, Бодня, Бут, Бондаренко, Вербицький, Ведмідь, Васецький, Веретельник, Гончаренко, Дейнега, Забава, Кириченко, Кись, Косяк, Кравченко, Кравець, Кошовий, Костенко, Левицький, Лютий, Левченко, Лисенко, Мощенко, Мофа, Москівець, Маловічко, Мороз, Моргун, Марченко, Нечет, Онопрієнко, Проскура, Пика, Плющ, Рибка, Рябко, Рогач, Руденко, Редька, Сердюк, Сахно, Семенюта, Сидоренко, Середа, Тимошенко, Шамрай, Щербак, Яковенко, Якушок та інші.

У 1803 році після переселення із сіл Березова Лука, Григорівки, Преображенки, Семенівки у Гуляй-Полі з'явилися прізвища Білай, Генусь, Дерев'янка, Дяченко, Зінченко, Зачепило, Корж, Шрамко.

Перші поселенці жили в землянках, рідше – в хатах, складених з дерну, займалися землеробством і скотарством. Господарство носило натуральний характер.

Гуляй-Поле швидко зростало. У 1810 році в ньому проживало 1846 осіб, в т. ч. 929 чоловіків, 917 жінок, дітей до 17 років – 958 (485 хлопчиків і 473 дівчини). Крім державних селян, тут мешкали вже поміщики-кріпосники зі своїми селянами.

За віросповідальною книжкою Хресто-Воздвижівської церкви в 1827 році в Гуляй-Полі налічувалось 25 духовних осіб (12 чоловіків і 13 жінок), 26 різночинців (10 і 16), 1887 державних селян (941 і 946), 486 поміщицьких селян (245 і 241). Всього 2424 (1208 чоловіків і 1216 жінок).

На 30 березня 1832 року в Гуляй-Полі поселилось 407 сімей, які нараховували 2438 осіб (1198 чоловіків і 1240 жінок). Сільським виборним був неграмотний Родіон Солошенко. Списки людей складав Андрій Рогаченко.

У 1840 році (у квітні) до Гуляй-Поля прибули козаки з м. Царицанки Полтавської губернії Самоволик і К. Хайло з дружинами, а в серпні – козак Кобиляцького повіту цієї ж губернії Григорій Пасюра.

У 1841 році в Гуляй-Поле приїхало 30 переселенців з Харківської губернії.



Хата селянина до 1917 р.

Але часто населення слободи переживало труднощі через неврожаї, голод, хвороби. Особливо важким і страшним був 1848 неврожайний рік, коли від голоду загинуло багато людей.

Народний перепис, який проходив у Росії 1 листопада 1850 року, зафіксував, що в Гуляй-Полі проживало 2442 особи (1270 чоловіків і 1172 жінки).

А народний перепис, проведений 14 липня 1858 року, засвідчив, що в Гуляй-Полі все є 2696 осіб (1356 чоловіків і 1340 жінок), у Сігорі мешкала 171 особа (85 і 86).

В слободі (селі) швидко розвивалася торгівля. В її інтенсивному розвитку чималу роль відіграли чумаки, шляхи яких пролягали через Гуляй-Поле та поблизу нього. 1859 року в селі відбувся перший ярмарок. Згодом їх влаштовували тричі на рік весною і восени (на вербнім тижні, на Трійцю та Воздвиження). Ці ярмарки швид-

ко стали відомими за межами Гуляй-Поля. На них з'їжджалось багато купців. У 1863 році тільки на Троїцький ярмарок продали худоби на 40 тисяч карбованців. Торгівля сприяла припливу населення.

В 30-50 роках дев'ятого століття село вже було більшим і красивішим за повітове місто Олександрівськ. У Гуляй-Полі в 1859 році працювали церковно-приходська школа, богодільня.

Жителі села, як і всі державні кріпаки, в 1861 році отримали волю. Почалося розшарування їх на бідняків і середняків. Зросла потреба на сільгоспмашини і знаряддя.

У 1865 році на земських зборах виникло питання про перенесення повіту в Гуляй-Поле, оскільки воно знаходиться в центрі повіту, а Олександрівськ – на окраїні. Виникли бурхливі дебати. В 1869 році земські збори (4-8 лютого) одноголосно постановили бути мирним з'їздом в Гуляй-Полі, а не в Олександрівську.

В 1851-1865 роках у Москві виходила щотижнева газета «День». Видавцем і редактором був Аксаков. У липні 1865 року (№ 28) у ній вмістили замітку «Із Гуляй-Поля Ол. п. Кат. г.» (Олександрівсько-го повіту Катеринославської губернії – Авт.). Подаємо її в перекладі українською мовою і в трохи скороченому вигляді:

«Село Гуляй-Поле. Звідки одержано таку назву, невідомо. Мабуть, що ті, котрі перші поселилися, радіючи простору, дали це розгульне ім'я.

Це село із прекрасними садами і веселим видом, оперізується річкою Гайчур. Вода в ній підтримується греблями – досить поганими, але село багате колодзями.

Гуляй-Поле займає майже центральне місце стосовно до повіту (м.Олександрівська) і своєю зручністю напрошується називатися містом або, в крайньому випадку, містечком.

Розповідають, що в якогось начальника губернії виникла світла думка зробити Гуляй-Поле містом. Але запротестував місцевий предводитель – людина багата, яка найбільше цінувала особистий спокій. А статус міста позбавив би його цього.

І хоч в губернії усвідомлювали несправедливість подібного клопотання, не стали розглядати справу про переведення села Гуляй-Поля в категорію міста. Хоч місто Олександрівськ знаходиться на краю повіту, ширина якого сягає 50-60, а довжина – 300 верств.

Відсутність поблизу залізниці і швидкий розвиток торгівлі привели сюди промислових людей, особливо євреїв. Організовано торгівлю крупами, зерном, лісом, бакалією.

Кожної неділі і в святкові дні проводяться базари. Щороку – три ярмарки.

Селяни не ведуть торгівлю, а займаються хліборобством, тваринництвом. Це в основному українці, але є і переселенці із західних губерній. Є цигани, процвітає конокрадство, торгівля в руках євреїв. Всіх поселян – більше 2 тисяч.

На широкій площі стоїть церква з двома причтами. Тут же волосне правління з садком, народне училище, богодільня з притулком для сиріт. Торгівля й ремесла – в руках євреїв.

Німці тримають в руках крупчатки, олійниці, вітряки. Є й російські купці та ремісники, але в них справи йдуть важко. Бо для них характерна риса – дорожити не карбованцем чи справою, а спілкуванням з доброю людиною.

Живе тут судовий слідчий, вільнопрактикуючий лікар, аптекар з вільною гарною аптекою.

Єврей-купець Островський за згодою з поміщиками та іншими жителями відкрив прийом приватної кореспонденції, невелика плата за яку іде на користь бідним.

Гуляй-Поле на 40 верств від свого центру створює зручності для своїх жителів. Його можна обрати центром для зборів земства за прикладом мирових з'їздів.

Тоді Гуляй-Поле служитиме втіхою для душі і серця».

Важким тягарем лягли на плечі селян численні податки, розміри яких особливо зросли після опублікування царських указів 1866-1867 років. З ревізької душі щороку стягувалося близько 13 карбованців, а з десятини землі – 1,2 карбованця. Надіялось же землі на одну ревізьку душу 8,1 десятини.

У 1882 році гуляйпільська община мала 14780 десятин. А коли частина жителів переселилась на беріг річки Терсянки й утворила село Верхня Терса, з нею відійшло 1000 десятин землі. Так в гуляйпільській общині залишилось 13780 десятин землі, з них 12242 десятин придатної для вирощування сільгоспкультур. Всі кращі землі навколо Гуляй-Поля загарбали поміщики, капіталісти. На віддалі 3-4 кілометри від села поміщицькі землеволодіння, відгороджені від землі гуляйпільської громади глибоким ровом, міцним кільцем, як кліщами, стискували Гуляй-Поле.

Навколо Гуляй-Поля було розташовано більше двадцяти поміщицьких маєтків і господарств багатіїв, у володінні яких було понад 17 тисяч десятин землі. В той же час близько двох тисяч бідняцько-



Селяни на збиранні хліба до 1917 р.

середняцьких господарств села мали всього 7 тисяч десятин землі. Решту землі гуляйпільської громади – 6 тисяч десятин – тримали у своїх руках так звані куркулі.

Знаходячись у таких умовах, більша частина селянства змушена була йти в найми до поміщиків і капіталістів, пролетаризувалась. Це створювало сприятливі умови для розвитку промисловості і кустарництва в Гуляй-Полі. І надавало самому селу все більших ознак промислового містечка.

У поміщиків Классена, Нейфельда й Шредера щороку працювало від 150 до 200 сезонних батраків. Вони нещадно експлуатувались, оплата праці була мізерною. Чоловікам, які наймались на сезон – від великодних свят до Покрови, – платили тільки до 40 карбованців, а жінкам – ще менш – до 30 карбованців.

На промислових підприємствах капіталістів експлуатація була не меншою. Робочий день на заводах Кернера і Крігера тривав 12-16 годин. До того ж їх діймали різні штрафи. На заводі Крігера залежно від «провини» встановлювалося 12 штрафів, на заводі Кернера – 10 (за неявку на роботу, за куріння, за припинення роботи раніше встановленого часу і т. ін.).

На рубежі двадцятого століття чітко визначилося класове розшарування мешканців Гуля-Поля. За даними перепису 1899 року тут налічувалось 1048 дворів з населенням 7196 чоловік. Земельні угіддя становили 12242 десятини. Але земля розподілялася дуже нерівномірно. В селі було 15 дворів так званих сторонніх господарств, які зовсім не мали землі, а також 835 бідняцьких і 155 середняцьких родин, їх становище відзначалося нестійкістю, вони вступали в супрягу або ж наймали тягло чи інвентар, залазячи в борги.

А тим часом кожне з 40 куркульських господарств, маючи по 50 і більше десятин землі, ще й орендували у бідноти і середняків близько 2 тисяч десятин. Куркульські володіння зростали також за рахунок купівлі й оренди землі у поміщиків, колоністів. Обробляючи такі великі ділянки землі, кожне господарство використовувало по 8-10 голів великої рогатої худоби, сівалки, жнивварки, молотарки, тут працювало по кілька наймитів.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли з'явилися перші відомості про територію нашого краю? Чим вони переగుкуються з відомостями про інші території України тих часів?

2. Які народи населяли у давні часи теперішній наш край?

3. Розкажіть, як розвивався наш край у дев'ятнадцятому столітті.

4. Коли виникла слобода Гуляй-Поле?

5. Розкажіть легенди про назву слободи Гуляй-Поле.

6. З яких територій прибували люди до слободи Гуляй-Поле? Як ви гадаєте, чим приваблював переселенців наш край?

7. Які прізвища гуляйпільців популярні сьогодні? Чи переగుкуються вони із прізвищами перших поселенців слободи? А чи знаєте ви походження свого прізвища і звідки прибули ваші предки до Гуляй-Поля? Розпитайте бабусь та дідусів про історію вашого роду.

ПРОМИСЛОВІСТЬ

У післяреформений період у Гуляй-Полі одне за одним виникали промислові підприємства. 1882 року почав працювати чавуноливарний завод землеробних машин і знарядь, що належав підприємцеві Я. Я. Крігера і спадкоємцям.

21712. Крігера Я. Я. Н-ки. герм. подд., чугунолит. механ. з., *осн.* 1882 г. *Містн.:* Екарите-носл. г., Александровск. у., г. Гуляйполе, ст. Гуляйполе ек. ж. д., 7 в. *грунт.* Гл. *изд.:* жатвенн. маш. с'ялки, плуги и буккера. *Гдов. пр.:* 200 т. р., *рѣб.* 80, *дв.* 1. *лш.* с. 25.

Дані про завод Крігера Я. Я.

Через 10 років ще один такий завод і паровий млин відкрив капіталіст Б. Кернер із синами. На обох заводах виробляли жниварки, кінні молотарки, соломорізки. Великий паровий млин мав і поміщик Шредер. У наступні роки стали до ладу обозний і винокурний заводи, кілька олійниць, торговельні склади. В селі працювало 18 крамниць, торгівлею займалося близько трьох десятків купців.

1885 року в Гуля-Полі налічувалось 730 дворів, у яких мешкало 5226 жителів. У селі було волосне правління, православна церква, синагога, богодільня, школа, 30 крамниць, 7 винних складів, 4 постоялі (заїжджі) двори, щороку 3 ярмарки, щодня – базари, працював трактир.



Дмитро Іванович
Яворницький

В середині 80-х років дев'ятнадцятого століття село Гуляй-Поле відвідав молодий учений історик, збирач матеріалів про запорозьких козаків Дмитро Іванович Яворницький.

Яким же він побачив його? «Гуляй-Поле стоить на возвышенном песчаном месте, при р. Ганчуле (треба Гайчур – Авт.), имеет две церкви, еврейскую синагогу, почтовую контору, несколько лавок и подвалов. Словом, многолюдное, и даже, можно сказать, достаточно культурное местечко с преобладающим, однако, еврейским населением. Из всех сооружений замечательно в Гуляй-Поле ев-

рейское кладбище, обнесенное прекрасной оградой вокруг и наполненное хорошими памятниками в середине. На мой вопрос, почему местечко носит название Гуляй-Поле, мне ответили, что в то время, как вся «округа», т. е. близлежащие к слободе места, уже давно были заняты помещиками, это самое место или поле, что под слободой, долго лежало пустырём и потому прозвалось «Гуляй-Подем».

У 1898 році за 8 кілометрів від Гуляй-Поля будується залізниця – Чапліне-Бердянск. В цей період капіталіст Кернер зводить міст через річку Гайчур, який зв'язав завод і млин Кернера з центром села.

Весною 1900 року розпочато спорудження другого моста через Гайчур у напрямі села Успенівки. Довжина його 30 сажнів, ширина – 3, висота – 3,2 сажня. Вартість робіт 23451 карбованець 18 копійок. Це сприяло подальшому швидкому економічному розвитку Гуляй-Поля. На той час тут уже функціонувало 76 торговельно-промислових підприємств. Загальний обсяг торгівлі становив 1 мільйон карбованців. Обороти двох заводів землеробних машин досягали понад 260 тисяч карбованців, а млина Шредера – 350 тисяч. У Гуляй-Полі вже працювала поштово-телеграфна контора.

Швидко зростало населення Гуляй-Поля. За даними 1898 року в селі було 8506 мешканців. А вже на початку ХХ століття населення становило близько 9500 чоловік.

У 1900 році торговий будинок «Кернер і С-ья» випускав жнивarki, букери, соломорізки, молотарки, плуги. Всього виробили продукції на 65 тисяч карбованців. Працювало 70 робітників.

Завод «Кригер Я. Я. і наслідники» виробляв аналогічну продукцію на 40 тисяч карбованців, налічувалося 40 робітників.

У Б. Карманова (с. Карманово) 16 мужчин виробляли цеглу і черепицю на 5 тисяч карбованців.

На млині Костянтина Соломоновича Кернера і Бориса Соломоновича Кернера (відкритого 1873 року в с. Борисово) 20 чоловіків виробляли борошна на 200 тисяч карбованців. А паровий млин, пущений в дію в 1885 році, Гергарда Абрамовича Классена в с. Бергфельд виробляв борошна на 100 тисяч карбованців у рік. Працювало 14 чоловіків.

Олійниця Ш. Б. Олевського, яку відкрили в 1875 році в Гуляй-Полі, переробляла насіння соняшнику на олію на 16 тисяч карбованців. Працювало 4 робітники.

Олійниця К. А. Янцена, яка діяла з 1865 року, виробляла в рік соняшникової олії на 10 тисяч карбованців і це при тому, що тут трудилося двоє людей.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть причини та особливості розвитку промисловості у нашому краї.

2. Які промислові підприємства працювали в Гуляй-Полі в кінці дев'ятого – на початку двадцятого століття? Дайте власну оцінку розвитку промисловості Гуляйпільського краю в цей період.

3. Які спогади про Гуляй-Поле залишив Д. І. Яворницький? Що вам відомо про цього вченого?

ВИСТАВКИ

Відповідно до рішення земських зборів 26-29 травня 1884 року в Гуляй-Полі проходила виставка. Для цього було збудовано 2 тимчасових павільйони, обнесених тином. На виставку витратили 165 крб. 98 коп. і на премії – 31 карбованець.

24 експонати представляли 104 предмети, а саме: вироби землеробства, тваринництва, садівництва, гончарні, моделі механізмів, майстрів (швець, бондар, слюсар), рукодільні вироби, а також борошно, крупи, пшоно...

28 травня 1884 року експертна комісія відзначила бронзовими медалями: землевласника Е. А. Классена за краще вівчарство, продукти садівництва, борошно і крупу; селян: В. В. Міщенко за прекрасні гончарні вироби, Е. О. Ступенського за рухомо-глинисту борону, Ф. І. Терещенка за кращого букера; міщанина Іакова Загоруйка за прекрасну вичинку шкур.

Похвальні листи і грошові премії по 15 карбованців сріблом отримали: селянин Д. Г. Сухов як механік-самоучка за допитливість застосування механізації в господарстві, заводчик Крігер за прекрасне виготовлення жнивarki по Леппу, землевласники В. В. Мартенс і В. І. Мартенс – за вівчарство.

Грошових премій удостоїлися: десятирічний син Д. Г. Сухова за нарізання кілець (1 карбованець), Іван Аникеев (3 крб.) за бокла-

гу 2-літрової рідини, Марія Фоть (7 крб.) за мережане шитво, С. А. Прископ (5 крб.) за станок для стрижки овець.

Достойних відгуків почесних землевласників заслужили: Г. І. Кетлер, Б. С. Кернер, Д. Шмідт – за вівчарство; пруський підданий Ламкерт – за духовну піч чистої роботи; землевласник П. П. Корнес – за кобилицю; зразки сиру і сушені фрукти; шевці-майстри Качан і Верболович; шапошник Іткін за вироби із майстерень; землевласник Г. І. Кетлер за цеглу; слюсар-механік Генріх Антоні (батько Вольдемара Антоні – Авт.) за відмінне виконання моделі вітряного млина.

1885 року на виставці було 13 експонатів із 38 предметів. Срібними медалями тоді нагородили: селянина Павла Васильовича Міщенко за гончарні й полив'яні вироби, поселянина-власника Гергардта Абрамовича Классена за 8-річну гніду кобилу, селянина Василя Федосовича Полікарпова за сірого жеребця в яблуках, міщанина Єрухима Ісааковича Вольнера за просте туалетне мило (до останнього нагородженого експертна комісія поставила вимогу: медаль видати, а свідоцтво – ні).

Бронзової медалі удостоїлися: поселянин-власник Едуард Едуардович Галин за лимарні вироби (два сідла, дві шлеї (наритники), три вуздечки, зроблені міцно і красиво); міщанин із села Темрюки П. Н. Загорулько за шкіру на підошву; селянин Василь Харитонович Давидов за вичинену овчину і сирицю (сиром'ятну кожу).

Похвальні листи отримали: поселянин-власник Адам Корнійович Янцен за жеребця гнідого 9-ти років і кобилу гніду 7-ми років; пруськопідданий Герман Кононович Ламкерт за машинку для начинення ковбас; поселянин-власник Яків Андрійович Янцен за сир домашнього приготування; селянин Назар Петрович Халемендик удостоївся Похвального листа і грошової премії – 20 крб. – за корзину з вербової лози; селянин Іван Григорович Сергієнко – похвального листа і премії – 10 крб. – за чіп на тачку (по типу самовара) для виливання кип'ячої води; міщанин Нафтель Абрамович Піддубний – 5 крб. – за ажурні роботи шкатулки.

Головою експертної комісії був Г. Синегуб, експертами В. Тележінський, І. Бондаренко, Г. Шредер.

На сільськогосподарській виставці, яка відбулась 11-14 вересня 1912 року в Катеринославі, губернське земство від 13 вересня нагородило завод землеробних машин Я. Я. Крігера Похвальним листом за дволемішний плуг.

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому в Гуляй-Полі влаштовували різні виставки? Про що це свідчило?

2. Проаналізуйте, які експонати були представлені на виставці у Гуляй-Полі у травні 1884 року. Чим вас здивували винаходи митців і робочих того часу?

3. Розкажіть, кого із сучасних самодіяльних митців Гуляйполя ви знаєте. Чи має ваша сім'я відношення до мистецтва?

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ

1868 року за ініціативи члена училищної ради Олександрівського повіту барона Миколи Олександровича Корфа в Гуляй-Полі відкривається перша земська школа. Членом училищної ради і опікуном її у 1870 році був Є. І. Шабельський. Того ж року вчитель Архангельський організував з учнів школи співочий хор. За рік у школу надійшло 309 підручників і посібників.



М. О. Корф

8 вересня 1870 року організатор земських (народних) шкіл в Олександрівському повіті (куди входила і територія теперішнього Гуляйпільського району) Микола Олександрович Корф (народився 14 липня 1834 року, а помер 13 листопада 1883 року) – наш земляк із села Темирівки – провів учительський з'їзд в селі Гуляй-Полі. На з'їзд прибуло 48 учителів.

В 1884-1885 навчальному році у Гуляйпільській школі навчалось 147 дітей, з них 14 дівчат. Наступного навчального року школу закінчило 7 дітей, з них одна дівчина.

1887-1888 навчальному році закінчило школу 5 хлопців і 1 дівчина.

За рік на зарплату вчителя А. Ф. Завалипич витрачено 350 карбованців, законовчителю священику Дмитру Постриганову – 100, на письмові приладдя – 120 від громади і 57 карбованців від земства.

Тоді ж у школі працював помічником учителя В. І. Тульський, опікуном від сільської общини – селянин П. Н. Яцина.

1888 року в селі Гуляй-Полі почала працювати друга земська школа. 1890 року в селі було 885 дворів, у яких мешкало 6300 людей (3187 чоловіків і 3113 жінок). 1121 дитина віком від 8 до 15 років не відвідувала школу, з них 586 хлопців і 535 дівчат.

Тоді ж на засіданні повітової земської управи опікуном першої Гуляйпільської школи вибрали Я. П. Новицького, а також виділили кредит на побудову третьої школи.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли на території нашого теперішнього району виникла перша школа?
2. Хто був організатором народних шкіл у нашому районі?
3. Хто такий Микола Корф? Яка його роль в організації освіти на Запоріжжі, й, зокрема, в Гуляй-Полі?

БІБЛІОТЕКИ



І. І. Дворніков

За рішенням земських зборів влітку 1895 року в Гуляй-Полі відкривається одна з двох (і перша в повіті) безплатна народна бібліотека-читальня. Завідував бібліотекою Іван Ілліч Дворніков.

У 1896 році він звітував: за рік видано 7140 книг 783 особам. Це представники духовенства, вчителі земської та єврейської шкіл, учні. Головний контингент читачів – селяни – їх було 636.

Крім того книги та журнали в бібліотеці читало 538 осіб.

– Селяни вели себе пристойно: при вході завжди хрестяться на ікону, здоровкаються з присутніми і, скромно, сівши, читають газети або просять книг, люблять побесідувати з приводу прочитаного, – звітував Іван Ілліч. – Особливо користуються популярністю книги: «Былины» Аванаріуса, «Робінзон Крузо», деякі твори Данилевського, Тургенєва, Гоголя, Пушкіна (поєми, казки, повісті), Толстого (казки), «Житіє святих».

Люблять читати книги по географії, особливо мандрівки, по природознавству і т. д.

Та особливо несхвальністю у селян користуються твори Григоровича, навіть премійовані «Прохожий» і «Антон Горемика». Незнання умов життя великоросійського народу, їх мови, назви різних предметів і досить тонка художня обробка оповідань роблять їх незрозумілими для малоросійського народу.

Багато є випадків, коли книги, написані з побуту великоросійського народу, нашим малоросам не подобаються.

Часто в бібліотеку заходять неграмотні селяни з синами-учнями народних шкіл з проханням дати товсту книгу їх синам для читання вголос у колі сім'ї. Восени і взимку книг для видачі не вистачає, тому що вони на руках.

У 1895 році був даний вокально-музичний концерт у приміщенні волості. Селяни його дозволили, бо знали, що частина зібраної суми коштів піде на користь бібліотеки.

Концерт організували І. Дворніков і пан Ільковський, службовець місцевого казенного винного складу. Всього зібрано від концерту 296 карбованців 44 коійки. Та через нерозпорядливість осіб, які завідували матеріальною частиною концерту – від виручки залишилось тільки 50 карбованців. Тому лише 25 карбованців попало на бібліотеку.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли в Гуляй-Полі почала працювати перша публічна бібліотека?
2. Хто організував бібліотеку в Гуляй-Полі? Що ви знаєте про цю людину?
3. Як селяни сприйняли появу бібліотеки в їхньому селі?

МЕДИЦИНА

В 1868 році Гуляй-Поле входило до 3-ї лікарської дільниці, на території якої проживало 12728 ревільських душ.

11 квітня того ж року став працювати лікар Тит Олександрович Жила. Помічником у нього був Костюченко.

У вересні-жовтні 1870 року гласний Т. О. Жила піднімав питання про відкриття лікарні в Гуляйполі.

Сільське товариство прислухалось до гласного і виділило в будинку громадської богодільні половину приміщення для земської лікарні, а другу передало волосній управі на її розсуд.

Того ж року в селі почала працювати акушерка Гейзер.

У 1872 році лікар Т. О. Жила другу половину приміщення зайняв під склад.

1873 року лікар Жила організував приймальню палату на 7 ліжок.

У 1874 році в Гуляй-Полі відкрилася аптека.

У 1878 році земські збори вирішили розпочати будівництво лікарні в Гуляй-Полі за проектом архітектора Харманського разом з арештантським приміщенням. Лікарню на 28 ліжок побудували в 1879 році.

1880 року в лікарні стала працювати акушерка Шиверова.

17 червня 1881 року лікарем призначили Михайла Адамовича Лукашевича, який закінчив Харківський університет.

З 1884 року на лікарській дільниці, крім лікаря М. А. Лукашевича працювала акушерка Ганна Костянтинівна Шауфусь. У 1885 році до них приєднались фельдшери Валерія Михайлівна Діденко, Григорій Федорович Перепилиця, Кіндрат Васильович Щур, Олексій Хомич Сахненко, Мирон Гаврилович Опанасенко.

У жовтні 1885 року провізор Пилип Ковачевич писав до земської управи, що біля 23 років тому він створив нормальну аптеку.

У 1887 році в лікарню прийшли фельдшер Михайло Тимофійович Міхно і акушерка Єлизавета Василівна Самойлова.

У 1892 році земська лікарня мала 20 ліжок, де працювали лікар, два фельдшери, акушер. Лікар – він же завідуючий лікарнею. У 1892 році в Гуляй-Полі була епідемія азіатської холери. З початком епідемії холери медичний персонал зміцнівся на лікаря, фельдшера, сестру милосердя і чотирьох санітарів. Для боротьби з епідемією організували загін із двох лікарів, трьох фельдшерів, сестри милосердя і чотирьох санітарів.



**Михайло Адамович
Лукашевич**

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про перших гуляйпільських лікарів і про умови їх праці.
2. Коли в Гуляй-Полі стала працювати лікарня? Аптека?

РОЗДІЛ II

ГУЛЯЙ-ПОЛЕ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

ПЕРЕДУМОВИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ

На початку ХХ століття Гуляй-Поле стало ринком, який забезпечував робочою силою навколишні (в основному в радіусі 20 кілометрів) господарства багатіїв. Багато селян з Київської, Харківської і Катеринославської губерній проходили через Гуляй-Поле в Таврію, шукаючи роботу, а деякі залишалися в Гуляй-Полі.

Приплив свіжої робочої сили з інших губерній ще дужче погіршував становище селян. Часті неврожаї, голод, тяжкий царський і поміщицький гніт та надлишок зайвої робочої сили не давали змоги бідним селянам підробляти на своє прожиття. Особливо після Покрови, коли величезна армія батраків поверталася додому і знову шукала хоч якого-небудь заробітку. З неї й черпали місцеві капіталісти робочу силу.

На промислових підприємствах капіталістів експлуатація була не меншою. Так робочий люд потрапляв з вогню та в полум'я. Робочий день на заводах Кернера і Крігера та інших підприємствах тривав по 12-16 годин, а одержували робітники буквально копійки. До того ж їх допікали різними штрафами. Так, на заводі Кернера було встановлено 10 штрафів, а Крігера – 12: за неявку на роботу, за закінчення роботи раніше встановленого часу, за куріння і т. ін. Ось чому невдоволення робітників росло, як лавина снігу, пущена з гори.

На заводах Гуляй-Поля часто залишалися працювати робітники, яких поліція висилала з великих промислових центрів.

1905 РІК

Ще задовго до початку 1905 року на заводах Кернера і Крігера діяли соціал-демократичні гуртки, члени яких проводили роботу серед пролетарів, розповсюджували листівки.

20-річний робітник заводу Крігера Н. Інбер організував соціал-демократичний гурток, до якого входили З. Соловей (закінчив гімназію), М. Батрак, М. Леймунський та інші. Крім робітників заводу, до гуртка входили і жителі села. Гуртківці часто збиралися, в осно-

вному, на квартирі Наума Інбера, вивчали революційну літературу, розповсюджували листівки, проводили політичну агітацію серед робітників і селян.

Події 9 січня 1905 року, які увійшли в історію під назвою «Кривавої неділі», сколихнули всю Росію. Боротьба робітників набула гострого політичного характеру. Січнево-лютневі страйки пройшли і в Олександрівському повіті, в тому числі і в Гуляй-Полі. На заводі Крігера група Н. Інбера вела революційну агітацію серед робітників, розповсюджувала листівки, в яких розповідалось про криваву бійню в Петербурзі. Листівки знаходили і біля кузні, і в цехах на робочих місцях.

В ніч на 7 лютого Н. Інбера заарештували. Під час арешту в нього знайшли 55 листівок. Одночасно заарештували і З. Солов'я. На заклики до боротьби відгукнулися робітники Олександрівська: їх підтримали 22 лютого робітники Гуляй-Поля.

Страйкували 181 чоловік на заводі Кернера і 146 – на заводі Крігера. До заводчиків були направлені петиції, в яких вимагалось поліпшити умови праці, ліквідувати штрафи, збільшити зарплату, не допускати грубого поводження з робітниками тощо. У дні страйку робітники заводу Крігера вивезли на тачці за ворота підприємства ненависного їм майстра, для якого це було найбільшою ганьбою.

В недобудованому будинку Крігера (потім, уже в наш час, у тому приміщенні розмістили дитсадок та їдальню для заводчан), зважаючи на те, що сюди рідко заходили, вночі тут проводили збори страйкуючі. Людей приходило багато, а освітлювалось місце ліхтарями та лампами. Присутніх поліція розганяла канчуками. Діставалось не тільки молодим, а й старим за те, що не говорили, хто брав участь у зборах, які там проходили.

На мітинги робітники Гуляй-Поля збиралися біля волосної управи. До них приєднувались і селяни. Неодноразово втручалася поліція, жорстоко била і заарештовувала мітингуючих. Та робітники трималися стійко. Боротьба точилася гостра і вперта.

Велику роботу по організації страйку на заводі Крігера провів Максим Семенович Шрамко, який там працював. Після розгону одного з мітингів поліція жорстоко побила М.С. Шрамка і відправила до в'язниці.

Страйк робітників на заводах Гуляй-Поля тривав до 1 березня. Заводчики змушені були піти на поступки і задовільнити більшість вимог робітників.

Поліція жорстоко розправилася зі страйкарями. Організаторів і активних учасників страйків, окрім М. С. Шрамка, братів Едуарда і Фріца Ейзелів заарештували і відправили до в'язниці. Та, незважаючи на каральні заходи, на заводах продовжувалася революційна робота, розповсюджувались листівки. На заводі Кернера стражник Ф. Козловський 7 червня у дворі знайшов листівку «Російська соціал-демократична партія. Нова бійня на Далекому Сході» з приводу російсько-японської війни.

В соціал-демократичний гурток на заводі входили вже згадані Максим Семенович Шрамко, брати Едуард і Фріц Ейзелі, Навтель (Наум) Інбер, Марія Батрак, Мусій Леймунський та інші.

А на заводі Кернера до групи входили Олексій Кіндратович Білоконев, Павло Петрович Жуковський, Мусій Карпович Калиниченко, Пилип Андрійович Копачевський, Порфірій Дмитрович Коростильов, Володимир Степанович Кузнецов, Михайло Михайлович Кудрін, Микола Костянтинівич Лелюк, Павло Юхимович Сокрута, Данило Степанович Трошкін, Юхим Микитович Ткаченко, Лев Ісакович Шнейдер. Членами цієї групи були і вчителі Олександр Миколайович Прокоф'єв, Андрій Григорович Нештоян, лікар Василь Максимович Самсонов та службовець (працював у нотаріальній конторі Ольшанського) Василь Васильович Галенко, який на гектографі друкував революційні листівки в нотаріальній конторі, розповсюджував їх Павло Юхимович Сокрута. Керував групою О. К. Білоконев.

Серед селян розповсюджувались листівки «З ким йти селянам?». У кінці квітня 1905 року Катеринославський комітет «більшості» РСДРП звернувся з листівкою до селян із закликом підтримати робітників у боротьбі проти самодержавства. Листівка закінчувалась так:

«Долой царей-угнетателей!

Да здравствует народное правление, народная республика!

Да здравствует народная борьба за свободу!

Да здравствует учредительное собрание!»

Це стверджує «Славна страница истории Александровского уезда».

Найбільшу активність селяни виявили влітку 1905 року. 27 липня об 11-й годині дня 25 селян Верхньої Терси на чолі з Андрієм Домашенком і Гаврилом Шаповалом на бричках приїхали до економії Федора Івановича Шестакова з вимогою віддати їм в оренду 200-

300 десятин землі з оплатою по 15 карбованців за десятину пару і по 7 карбованців – за решту. І коли багач не погодився, то селяни, погрожуючи йому, заявили: «Подумай, а то 1 серпня приїдемо, не погодишся, самі роздамо землю. Вона наша і належить терсянам».

Коли поверталися назад, то заїхали на поміщицький баштан. Шість чоловік нарвали динь і кавунів, а коли сторож пообіцяв про це сказати хазяїну, селяни заявили: «Тепер господарі ми, а ти – мовчи».

З вимогою здати в оренду землю по 7-8 карбованців за десятину терсянці звернулися і в німецьку економію «Розенталь» Марії Давидівни Шперлінг. Та пішла на поступки селянам.

Керівниками поїздок були Антон Шаровський, Никифор Шрамко, Гаврило Шаповал, Семен Семенюта та Андрій Домашенко. З ними їздили Іван Мофа (1-й), Іван Мофа (2-й), Мелетій Міщенко, Мелетій Мофа, Іван Тимоня, Мануїло Похила, Григорій Бодня, Федір Карпенко, Павло Бондаренко, Марк Сахно, Єгор Шрамко, Яким Пономаренко, Євтихій Наріжний, Мелетій Троян, Олександр Мофа і Дмитро Яковенко.

На доповідь про дії верхньотерсянців губернатор Катеринославський 1 серпня відповів Олександрівському справнику: «Не вижу основания арестовывать и взыскания налагать. Надо установить тщательное наблюдение за крестьянами Верхней Терсы и сообщать мне».

Коли 4 серпня на сільському сході селяни Верхньої Терси заявили, що самі засіють землю, то земський начальник звернувся до губернатора:

«...за це треба карати, злочинна агітація проникає сюди...».

Багато селян Гуляй-Поля орендувало землю в німців-колоністів. 9 серпня група селян уклала черговий договір на її оренду. Та коли багатії установили високу ціну за оренду, селяни провели мітинг і вирішили, що будуть обробляти і засівати землю самі, якщо перші не погодяться на їх умови. Колоністи пішли на поступки. Хоч і невелика це перемога, але вона окрилила селян.

Виступи верхньотерсянців і гуляйпільців не пройшли безслідно, на них почали дивитися селяни інших сіл. Ось чому 11 серпня Олександрівський справник доповідав губернатору: «Селяни тільки чекають, чим скінчиться справа з терсянцями, щоб потім і самим вчинити так. Якщо вони не будуть покарані, то всі інші прийдуть в рух...», – і пристав ще пропонував покарати терсянців, щоб іншим не кортіло. Тож губернатор задовільнив прохання підлеглих.

Керівників виступу терсянців А. Домашенка, С. Семенюту, Г. Шаповала, А. Шаровського та Н. Шрамка з 25 серпня посадили на два тижні у в'язницю. А 8 вересня справник доповідав губернатору, що терсянці звільнені з-під арешту.

У серпні лікар Туркенівської лікарні Толстоліс у селах Туркенівці (сьогодні Малинівка – Авт.), Санжарівці (сьогодні – Полтавка – Авт.), Успенівці та інших часто виступав з лекціями. Для місцевої влади вони були про холеру та інші хвороби. Але, коли збиралися селяни і не видно було поліції, лікар розповідав про класи і їх боротьбу, про виступи робітників і селян, їх вимоги. Лікаря допомагав студент Іван Вареник та від земства в Успенівській волості Лапін.

У серпні селяни багатьох сіл Гуляйпілья часто збиралися і слухали агітаторів. І сільська поліція, а в селах Санжарівці, Туркенівці, Успенівці було по 1-2 стражники, нічого не могла вдіяти, бо все це маскувалося, наприклад, під збір доброго врожаю. Була в селах і виборна поліція. В Туркенівці – Ільченко (25 років), Білай (31 рік), Северин (25 років), Василь Ільченко (50 років), Козоріз (25) і Задко (23 роки від дня народження). Та як скаржився 22 серпня пристав олександрівському справнику, що «ці стражі службу не несуть. Селяни ображають поліцію».

Але виступи селян не були такими організованими, як робітників, бо часто мали стихійний характер. Щодо політичної пропаганди серед робітників, селян і учнів, то її вели вчителі Олександр Миколайович Прокоф'єв та Андрій Григорович Нештоян. Вони часто виступали на мітингах серед селян і робітників, як писав олександрівський справник до губернатора: «... подстрекали крестьян к неповиновению властям».

Влітку О. Прокоф'єв знайшов привід поїхати по селах. Він з групою учителів написав петицію до губернатора, в якій виклав вимоги вчителів, розповів про утиски їх з боку поліції. Потім роз'їжджав по селах і збирав підписи під петицією серед учителів і учнів.

У січні 1906 року О. Прокоф'єва і А. Нештояна було заарештовано і заборонено проживати не тільки в Гуляй-Полі, а і в губернії. А. Нештояна етапом відправили на батьківщину, а О. Прокоф'єва вислали до Сибіру.

Влітку 1905 року 27-річний учитель земської школи села Туркенівки Феодосій Кузьмич Лутай проводив агітацію за вступ до учительського союзу (сам він у Петербурзі брав участь у його створен-

ні), мовляв це об'єднання приведе до поліпшення освіти народу, умов життя вчителів.

Крім учителів, політичну пропаганду проводили й лікарі. Про одного з них із села Туркенівки Толстоліса вже згадувалося. А в Гуляй-Полі пропагував політичні ідеї лікар Василь Максимович Самсонов. У клубі Гуляй-Поля часто проходили вечори, організатором яких був саме він. Йому допомагав земський лікар Павловський. На вечори приходили студенти, фельдшери, акушери – «основне зло», – як писав пристав своєму начальству. Були молоді робітники і селяни.

На вечорах читали заборонені твори, висміювали царський режим, поліцію. Так, 3 вересня, з дозволу губернатора, в клубі був вечір. Студент Турчин з села Успенівки читав «крамолу» (вірші Михайлова). Його неодноразово викликали на сцену. А місцевий урядник Лепетченко почав вимагати від Самсонова закрити вечір і той виставив урядника в коридор. Втрутився пристав Нікітін з поліцією. Не дивлячись на протести організаторів та глядачів, вечір був зірваний. Боялась поліція слова, як вогню.

Пристав і справник у донесеннях прохали у губернатора заборонити і не давати дозвіл на проведення подібних вечорів. Вони, як доносив справник, «возбуждают народ под прикрытием благотворительности».

У Гуляй-Полі діяла і організація кадетів. Лідером її був Логвінов, а членами – страховий агент Васильєв, земський начальник Козлов, мировий суддя Аксютін, нотаріус Ольшанський, поміщики Гассени, Гільці та інші.

Увесь 1905 рік вирувало Гуляй-Поле. 25 листопада відбувся мітинг, у якому брали участь і євреї. На ньому виступаючі закликали стати всіх під червоні прапори. Мітинги і сільська сходка відбулися і наступного дня. Та тільки далі погроз на адресу багатіїв і поліції гуляйпільці не пішли, на відміну від робітників і селян Поліг, Федорівки, Олександрівська, які готувалися, а потім і виступили зі зброєю в руках у грудні 1905 року. На це вплинуло, зокрема, і те, що більшість активістів було на початку року заарештовано і відправлено до в'язниці.

В Санжарівці, Кінських Роздорах та інших селах було «сильное брожение», як доносили губернатору. Там закривали винні лавки або проводили торгівлю, але виручку направляли на свої агітаційні

цілі. Керуючий акцизними зборами Катеринославської губернії 28 грудня доносив губернатору: «местная полицейская власть бессильна бороться против агитаторов, возбуждающих общество лживыми обещаниями... и если скоро не будет принято мер, то движение может принять угрожающий характер, так как крестьяне предлагают производить торговлю в свою пользу для агитационных целей...».

Занепокоєне начальство направило до нашого краю каральний загін. Губернатор дав наказ заарештувати «зачинщиків».

Після розгрому повстання в Пологах і Федорівці 29 грудня в Гуляй-Поле прибули карателі-козаки. Дізнавшись про поразку і арешти сусідів, гуляйпільці не чинили опору. Біля волосної управи поліція збрала робітників та селян на збори, на яких пристав та жандармський ротмістр виступили з погрозою. Були заарештовані всі без винятку, як доносив командир карального загону ротмістр, активні учасники виступів у Гуляй-Полі.

В'язниці були переповнені заарештованими робітниками та селянами.

Протягом 1905 року, як свідчать документи, в Гуляй-Полі були розгромлені всі соціал-демократичні групи, активні учасники страйків і виступів проти царизму, капіталістів і поміщиків заарештовані. Ось чому після 1905 року в Гуляй-Полі у квітні 1906 року почала діяти організація анархістів-комуністів, яка назвала себе «Союз бідних хліборобів».

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про початок революційних подій у нашому краї.
2. Чим було викликано невдоволення гуляйпільських пролетарів?
3. Хто ж вони – борці проти експлуататорів? Назвіть їх прізвища.
4. Чим закінчився виступ робітників у 1905 році?
5. Підготуйте невеликий реферат про революційні події 1905 року в Гуляй-Полі.

«СОЮЗ БІДНИХ ХЛІБОРОБІВ»

Про подальше наростання революційного руху в Гуляй-Полі свідчить те, що у квітні 1906 року на заводі Крігера була створена нова революційна організація анархістів-комуністів під назвою «Союз бідних хліборобів». Вона завдала багато клопоту і неприємностей поліцейським і жандармам. Організатором її став 20-річний робітник цього заводу Вольдемар Генріхович Антоні.

Народився він 4 червня 1886 року в Гуляй-Полі в сім'ї чеського емігранта Генріха Антоні. Мати Сусана Яківна – німкеня. Вольдемару було 10 років, коли вона померла. До школи хлопець ходив тільки дві зими.

На час створення «Союзу...» Вольдемар, не дивлячись на молодість, уже пройшов революційну школу. Тринадцятирічним вступив у ливарний цех заводу Крігера. 16-річним юнаком, коли батько переїхав до Катеринослава, влаштувався учнем токаря на трубний завод Ланге.

Незабаром за дорученням батька він став розповсюджувати серед робітників прокламації і листівки. В активнішу роботу батько його не втягував – молодий ще. Зате есери, які діяли на виселку Амур, увели Вольдемара у свій гурток і взялися за його політичне виховання. Це й визначило подальший революційний напрям В. Г. Антоні.

Після загального страйку на трубному та інших заводах Катеринослава, в якому брав участь, і щоб не потрапити в лабеті жандармів, Вольдемар переїхав до Поліг і вступив у депо токарем. Тут він зразу ж увійшов до гуртка молоді.

За участь у революційному русі і повстанні 1905 року в Пологах його було заарештовано і відправлено до Бердянської в'язниці. Під тиском революційних подій через три місяці В. Антоні був випущений.

Позбавлений роботи в депо, переїхав до Гуляй-Поля. Тут з перших днів почав агітацію серед знайомих ще зі школи своїх однолітків. Пропагував соціальну революцію і на гектографі виготовляв кілька листівок, які підписував «Союз бідних хліборобів». Таку



Вольдемар Генріхович
Антоні

назву з ентузіазмом прийняла група. Так незабаром утворилась в Гуляй-Полі революційна анархо-комуністична група. Але через безробіття Вольдемару довелося виїхати до Москви.

Опинившись у Москві, Антоні вступив на завод Шмейля. Там його обрали членом робітничого комітету і пропагандистом гуртка, яким керував Бонч-Бруєвич.

Як згадував у 1974 році В. Г. Антоні (Ляпунов), тут він провів односторонню забастовку, вимагаючи у хазяїна заводу повернути заводського старосту Сергія Метьолкіна, арештованого з волі хазяїна.

– Метьолкіна звільнили, – згадував Вольдемар Генріхович, – а мене викликали до поліцейської дільниці і запропонували: або їхати етапом у Гуляй-Поле, або покинути Москву за 48 годин. Я поїхав у Гуляй-Поле.

Так В. Антоні опинився знову в Гуляй-Полі. На заводі Крігера на початку 1906 року працювало багато молодих хлопців. Спершу Вольдемар розповідав про боротьбу катеринославських і московських робітників, потім роздавав політичну літературу. Навколо нього гуртувалися молоді робітники, які горіли бажанням вступити в боротьбу з царизмом.

Спершу група складалася з гурянських хлопців, а згодом – і вербівських. Першим помічником Антоні став Прокіп Костянтинович Семенюта. «Союз бідних хліборобів» швидко виріс у велику силу. На кінець 1907 року в його рядах налічувалось понад 40 активних членів. Крім цього, кожен член «Союзу...» мав по 3-5 своїх помічників, які знали лише його.

Вони розповсюджували політичну літературу, вели агітаційну роботу серед населення, боротьбу проти багатіїв. Ця боротьба носила анархічно-терористичний і агітаційний характер. Група вчинила ряд терористичних актів проти царських службових осіб і поліцейських чиновників, а також ряд експропріацій цінностей у багатіїв і капіталістів. Вилучені цінності та гроші використовувалися на посилення роботи самої організації та закупки зброї і політичної літератури.

«Союз» нікому не підлягав, але мав широкі зв'язки з Олександрівськом, Катеринославом і Донбасом. З Олександрівською організацією анархістів тримали зв'язок через Марфу Григорівну Півневу (Півень) або, як її гуляйпільці називали, «Марфушею». В неї було понад 15 конспіративних квартир, куди вона влаштовувала прибулих членів організації на відпочинок чи на переховування.



Активісти "Союзу бідних хліборобів". Сидять (перший зліва - Нестор Махно, другий - Вольдемар Антоні)

В. Антоні дав Марфуші таку характеристику: «Я цінив її за стоїчний героїзм. Це була кришталеву чиста, самовіддана натура. Все брала до уваги, все робила, що потрібно, незважаючи ні на яку небезпеку і ризик. І була вона подібна довідковому бюро або краще сказати бюро добрих безкорисливих послуг, штаб-квартирою і адміністративним центром. Всі ми її сильно любили і поважали. Це була великих здібностей людина і цілковито безстрашна і безкорислива...».

В революційний рух групи почав втягуватися у 17 років і Нестор Іванович Махно. Він був недурним хлопцем, але група і, особливо В. Антоні, остерігалися його приймати до своєї організації через довгий язик і часті бешкети. Був страшенно самолюбивим і нікому ніколи ні в чому не уступав, а особливо, коли був напідпитку, що траплялося частенько. Він зразу ж ліз битися, хто б перед ним не був. Тому часто бувало, що за ним ганялася поліція, щоб приборкати. А за поліцією завжди біг табунець хлопчаків. Це



Юний Нестор Махно

було небезпечно для організації. Та коли одного разу Н. Махно заявив, що піде на завдання, що не відстане, хоч хай його і в'ють, його взяли з собою і він став членом «Союзу бідних хліборобів». Та однаково залишився невитриманим і недисциплінованим. В революційній боротьбі його, як видно, захоплював не зміст її, а романтика, гострі відчуття, авантюризм. Якось він запросив В. Антоні зайти з ним до пивної й випити по келиху пива. Трохи сп'янівши, Нестор став вистукувати по столі й вигукувати: «Я анархіст! Я анархіст!»

В поліцейському документі Н. Махну був даний такий опис зовнішності: «Зріст 2 аршини 4 вершки, обличчя чисте, очі – карі, лоб – звичайний, ніс – теж, рот – також, підборіддя кругле, чуб на голові темнорусий, брови – теж». Із особливих прикмет: на лівій щоці біля ока ямка. А ось поведінка погана (в документах – «скверная»).

Нестор Махно став членом організації анархістів-комуністів, тобто членом «Союзу бідних хліборобів» і при тому активним.

Організація отримувала багато різної політичної літератури з Катеринослава і Олександрівська, систематично готувала листівки, друкувала на гектографі і розповсюджувала серед населення. Їх привозив в основному В. Антоні.

Література була різна: і більшовицька, і анархістська, і ліво-есерівська, і меншовицька. Для групи байдуже, чия вона, аби хоч якою-небудь мірою була революційна і кликала боротися проти монархобуржуазного ладу і згадувалися в ній слова «соціалізм» і «воля» – значить, вона допоможе готувати маси до революції, значить, її варто нести в люди, розповсюджувати в Гуляй-Полі і навколишніх селах. Пропаганда ідей соціалізму, як пізніше згадував Вольдемар Антоні, була основною діяльністю. Дружина Олександра Семенюти Уляна Юхимівна регулярно, щонеділі, йдучи в центр Гуляй-Поля, ніби на базар, несла повні кошики листівок і там непомітно розкидала їх під магазинами, вкидала в брічки приїжджим на базар селянам, у кошики – жінкам. Часто вночі листівки розклеювали на видних місцях – на будинках, тинах, воротах. Із зізнання заарештованого в 1908 році Наума Альтгаузена та інших стало відомо, що Вольдемар Антоні вів систематичну пропаганду.

На запитання слухачів, яким шляхом боротися селянам з накладеними на них важкими податками, відповідав: «Не платити податків, а поміщиків палити». З таким закликком було складено на заняттях звернення до селян. Далі Н. Альтгаузен свідчив, що тільки один Костянтин Кісь за короткий час розповсюдив серед робітників і селян до 40 різних політичних брошур, в тому числі таку, як «Що може дати Державна дума для народу?» і багато листівок. Серед них була листівка «Крестьяне, подымайтесь, уже солнце взошло», складена В. Г. Антоні. В ній селян закликали йти на поміщиків і забирати у них землю.

Розповсюджувалась у Гуляй-Полі в липні і серпні 1908 року і прокламація Катеринославської організації анархістів-комуністів під назвою «До селян». В ній, зокрема, писалося: «Нехай в кожному селі, в кожному хуторі створюються свідомі селянські і вільні анархічні групи. Нехай кожний з вас, селяни, намагається згуртуватися під прапором революційної боротьби за всю землю і повну волю всіх своїх односельчан...».

З приводу цієї прокламації начальник губерньського жандармського управління в донесенні губернатору писав: «У червні 1907 року на ярмарку в Гуляй-Полі деякі особи виголошували протиурядові промови. Було близько 300 чоловік. Агітатор з підвищеного місця говорив: «Товариші! Державна дума розпущена... наш цар... нам скоро землі не дасть. Ми вимагаємо свободи слова, землю. Це був Ануфрієв Олексій Єгорович. Йому 40 років». «Розшукати не

можемо», – жалілися губернатору уже в грудні. З такими промова-ми на ярмарку виступали Прокіп Шаровський, Іван Шепель.

Кращими пропагандистами і промовцями в організації, крім Вольдемара (Володимира) Антоні, були Іван Левадній та Прокіп Семенюта.

Як згадував Іван Куш, матрос Максим Семенович Шрамко був більшовиком.

Він часто проводив мітинги біля волості. Виступав на цих мітингах. Називав царських сатрапів кровопивцями і при цьому вказував пальцем прямо на пристава. А той кричав:

– Что он так называет меня? Я этого не потерплю? Я покажу ему!

На мітингах також виступали вчителі Вербівської школи А. Г. Нештоян та О. М. Прокоф'єв, лікар Василь Максимович Самсонов.

Активну участь у мітингах брав Дерев'янок (батько Пріськи Гордихи, Христанової жінки).

Мітинги часто проводились у недобудованому приміщенні Крігерової їдальні, у клубах.

Щоб розігнати мітинги, сюди прибув олександрівський ісправник із загоном козаків. Козаки били нагаями зігнаних на сходку селян та робітників.

А потім залишили тільки стариків, а молодих розігнали нагаями. Вербівських вчителів було заарештовано. А Самсонов виїхав з Гуляй-Поля.

Шрамка Максима 27 квітня 1920 року дома вбив Нестор Махно.

Активна діяльність «Союзу бідних хліборобів» постійно тримала увесь поліцейський апарат у великому напруженні. Поліція і всі її таємні агенти з ніг збилися, щоб знайти крамольників. Але робітники і селяни співчували і оберігали їх.

Відомо, що на Гурянській сотні (вулиці – Авт.) вони переховувались у Гната і Пилипа Онищенків, Сави Тимошенка, Івана Куща, Івана Дібровського, Никона Колісника і Михайла Коростильова, а в Подолянській сотні – у Федора Грищенка, Сафона Продана.

Організаційна структура «Союзу» була така: керівним органом були збори виконавчого органу, подібного донині не мали. В кінці зборів вирішувалося питання, коли і де провести наступні збори і які основні питання розглянути на них.

На зборах обов'язково читали лекцію чи проводили бесіду на актуальні політичні теми, пророблялися різні політичні брошури, об-

говорювалися питання поточного життя організації. На одних із зборів постановили: на жорстокість і вбивства революціонерів, знущання з їх сімей і рідних – відповідати тим же. Було і таке рішення: якщо члену організації доручалося вбити якогось царського поліцейського чиновника і той не виконав завдання – його належало стратити. Це дисциплінувало членів організації.

Влітку, щоб не кидалося у вічі стороннім людям, збори частіше проводились у неділю десь біля ставка або річки, за городами, в садах та інших місцях під виглядом гулянок. Коли треба було провести екстренні збори, то збиралися в степу або вночі на кладовищі, куди ночами, звичайно, ніхто не заходив. Взимку збиралися в кого-небудь у хаті і виставляли охорону.

20 лютого 1908 року такі збори, як свідчать документи, відбулися у Костянтина Кіся. На них були В. Антоні, О. Семенюта. А найчастіше збиралися у Івана Леваднього, рідше – у Івана Шевченка і Пилипа Онищенка.

У перший рік діяльності «Союзу», коли про нього мало знали, збиралися вечорами у глинищі, що на піщанському вигоні, біля двору Олександра Семенюти. Для конспірації брали з собою «Євангеліє». Коли поблизу хтось проходив сторонній, один з членів «Союзу» починав голосно читати святу книгу.

Прохожі сміялися: «О, вже баптисти зібралися у глинищі Богу молитися». Члени організації навіть сприяли поширенню такої версії.

Та якою б пильною не була конспірація, розшук поліції і її таємних агентів крок за кроком викривали діяльність «Союзу бідних хліборобів». Про це свідчать численні архівні документи жандармерії Катеринославського губернатора та губернського жандармського управління.

Влітку 1907 року поліції, нарешті, вдалося заслати до організації свою людину-шпигуна. До цього вона мала багато труднощів, бо місцеве населення не видавало членів «Союзу», хоч поліція пропонувала по 1000 карбованців за видачу «розбійників».

Ще у важчому становищі опинилася організація, коли влітку 1907 року в Гуляй-Полі був створений «Союз русского народа». Фундаторами й ідейними керівниками чорносотенців у Гуляй-Полі виступали поміщиця Черноглазова або, як її називали, Йониха, становий пристав Антон Караченцев, священник Дмитрій Сахновський та інші. Вони розгорнули інтенсивну діяльність.

Граючи на релігійних почуттях, піп Дмитрій влаштовував по-

двірний обхід і опитування людей. Розпитували старих і малих: хто є розповсюджувачем неугодної Богові і цареві протиурядової «крамоли», лякали людей, що великий гріх ляже на душу того, хто не викриває, приховує «крамольників», вербували у чорносотенці. Та робітники і селяни не дуже «клювали» на цю вудочку.

Цікавий факт розповідала пізніше дружина Івана Леваднього Параска Юдівна. Зайшов до них священик Дмитрій, коли ходив перед Різдом по селу з молитвою, і почав агітувати, щоб вступали в «общество истинных русских людей». А Іван – зразу ж запитання: «А хто ж ми тоді? Виходить – не істинно руські люди?»

Піп став викручуватися, щоб швидше зам'яти неприємну розмову, підніс І. Левадньому хреста для поцілунку. Але той знову запитав: «А скажіть, батюшка, що означає цей хрест, ремесло, ідею чи мистецтво?»

– Ремесло, – відповів той.

– Оце теж ремесло, – і Іван простяг молоток, бо він в цей час сидів і лагодив чоботи, – цілуйте молоток, тоді я поцілую хрест.

Піп Дмитрій вискочив з хати, мов ошпарений, і як розповідали, згодом розпитував у сусідів: «Хто він такий, отой Левадній, що такий розумник?»

Другого дня І. Леваднього викликав до себе пристав. У кабінеті сидів і піп Дмитрій. Обидва вчинили Івану справжній допит. Але, нічого не добившись, відпустили. Виходячи з кабінету, Левадній кинув попові з презирством: «Ви не є пастор, а є безсоромна людина».

Боротьба між «Союзом бідних хліборобів» і чорносотенною організацією набирала все більшої сили і гостроти. І слід віддати належне членам «Союзу»; вони вступили в нерівну боротьбу. На удар чорносотенців вони відповідали відчутним ударом. Перший такий нанесли голові чорносотенців Йонисі. Налетівши вночі, вони розігнали черкесів, що охороняли економію, спалили маєток і скирти хліба та забрали велику суму грошей.

Слідком за цим запалали маєтки поміщиків Шредера, Чернова, багатіїв Васецьких, Шаровського та інших. У Шредера, наприклад, пожежа лютувала дві доби: горіли скирти хліба і соломи.

В. Г. Антоні розповідав епізод, який характеризує ставлення населення до чорносотенців. Коли вночі вдарили на сполох, бо горіла хата багатія-чорносотенця, то збіглися люди, але ніхто й пальцем не поворухнув, щоб гасити пожежу.

– Люди добрі! – заволав той. – Чого ж ви стоїте? Допоможіть гасити пожежу!

– Нехай тобі архангел Гавриїл допоможе, – відповідали з гурту. До речі, всі чорносотенці носили на грудях значок, на якому був зображений архангел Гавриїл.

Потерпілий особливо чванився ним. І ось тепер, доведений до розпачу, він з прокльоном зірвав цей значок з грудей і кинув у полум'я пожежі.

– От тепер ми тобі допоможемо, – гукнули селяни і дружно кинулися гасити пожежу.

Дивлячись на заграви цих пожеж, палкий агітатор Прокіп Семенюта говорив: «Це майбутня зоря великої помсти, великої революції».

В цей час члени «Союзу» налагодили на заводі Крігера виробництво зброї. В основному виточували корпуси до бомб. Потім круглі, мов яблука, їх наповнювали вибухівкою і просушували на теплих печач.

Бомби ховали здебільшого на обійсті вдови Зіни Авксентіївни Шевченко її сини Іван та Корній. Ховали під купами гною. 15 червня 1908 року о 13-й годині дня тут зірвалася бомба. А було так.

Коли занесли ящик з бомбами, одна найбільша почала шипіти. Іван Шевченко з переляку поніс її у клуню і кинув. Бомба вибухнула. Вибух було чути на все село, а в сусідніх хатах повилітали шибки.

Корній та Іван втекли. Іван городами пробрався на Піски і там пристав до гуртку хлопців і дівчат, що гуляли коло берега, щоб не так кидалося у вічі його самотнє блукання. Поліція по цьому випадку завела справу, адже вона натрапила на слід організації.

З жовтня 1907 року поліції вдалося натрапити на слід В. Антоні й заарештувати його. Пристав А. Караченцев піддав його на допитах тортурам, але зізнання не добився. Вальдемар був кинутий до Олександрівської в'язниці. Визволила його звідти менша сестра Юзефа. Добившись аудієнції в губернатора, вона дуже просила за брата і доводила, що вчинки його є результатом недосвідченості й молодості.

Губернатор, щоб насолити поліцмейстеру, з яким був на ножках, наказав випустити В. Антоні. Поліцмейстер нехотя виконав наказ губернатора, але зразу ж дав наказ гуляйпільській поліції заарештували Антоні.

Вольдемар не дійшов у Гуляй-Полі і до свого двору, як менший брат Костянтин перестрів його і повідомив, що поліція вже приходила по нього. Довелося ховатися в степу в скиртах соломи, а потім позичити у дядька десять карбованців і виїхати до Катеринослава.

Весною 1908 року В. Антоні встав з поїзда аж біля австрійського кордону в місті Хотин. Він перейшов на нелегальне становище під кличкою «Пантелейко». Переховувався в одного з учасників революційного руху під виглядом сторожа саду. Вів революційну пропаганду та переправляв у глиб Росії нелегальну літературу.

В поліцейських документах йому дана така характеристика: «Вище середнього зросту, світлорусий, довге волосся, голова випукала, ніс тонкий, худорлявий, рідкувата рудувата борідка, старе руде пальто, конусоподібна шапка з чорного барана, схожий на німця»... В Гуляйполі мав кличку «Дон Кіхот», бо був на нього схожий.

Після виїзду Антоні загальне керівництво організації лягло на плечі Олександра Костянтиновича Семенюти. Кілька слів про нього.

Народився в 1883 (за іншими даними – 1885) року в бідній селянській сім'ї. Юнацькі роки провів у наймах в поміщиків Классена і Нейфельда та багатіїв Бурульки, Васецького і Прихідька. В кінці 1905 року був узятий на дійсну службу в армію. Але там пробув, як розповідали, всього 9 днів. За антиурядову агітацію його було суворо покарано.

Був такий випадок. На стіні в казармі на плакаті великими буквами хтось написав: «За богом молитва не пропаде, а за царем – служба!» І коли один з офіцерів примусив прочитати, Олександр відповів: «Все це брехня». За такі слова його відразу покарали. Не витримавши знущання військового начальства, О. Семенюта втік з армії.

Вночі по водостічній трубі з другого поверху він спустився на землю і пішов на залізничний вокзал. По дорозі обміняв шинель на робочий одяг. Прибувши на Різдво в Гуляй-Поле, дома довго не затримався. Відправився до Катеринослава і відразу перейшов на нелегальне становище. Тоді йому було 23 роки. Через брата Прокопа він зв'язався з організацією «Союзу бідних хліборобів» і з головою поринув у її роботу.

Навесні 1908 року в «Союз» знову проник провокатор.

До І. Левадного, який був віртуозним танцюристом і виступав з танцювальною групою у Олександрівську, втерся в довіру таємний агент повітової поліції підполковник Соломон Кушнір. Взнав-

ши про це, і щоб врятувати організацію від розгрому, товариші поставили перед І. Леваднім категоричну вимогу знешкодити провокатора, а ні, то він сам мусить загинути, щоб замести сліди організації. Той дав згоду знищити таємного агента.

Свої люди в поліції повідомили, що в останніх числах травня Кушнір прибуде до Гуляйполя для розшуку і арешту учасників руху. Було вирішено взяти агента по дорозі зі станції Гуляй-Поле.

Але візник Гура, якого повідомили про свій намір, схитрував – поїхав іншою дорогою. Довелося міняти план.

Організувавши пильний нагляд за С. Кушніром, Олександр Семенюта та Іван Левадній стали готуватися до виконання завдання. Та й С. Кушнір не гаяв часу. Зразу ж по прибутті, гаряче взявся за справу.

Вдень 31 травня на Гурівці з'явився наряд поліції. Заїхавши для відвернення уваги до свого таємного агента багатія Кирика Васецького, стражники вчинили обшук у його сусідів. А в цей час у Івана Куша в чулані сиділо п'ять чоловік, серед них Олександр Семенюта, Іван Левадній та Іван Шевченко і приготувалися гідно зустріти «гостей». В кожного було по два револьвери, господаря теж озброїли. Та на цей раз біду пронесло, як видно, у С. Кушніра були не точні дані.

1 червня 1908 року ввечері О. Семенюта, одягнений франтом, а Левадній – дівчиною (жіночий одяг йому дала дружина Гната Онищенка Васса Павлівна) з'явилися в центрі села.

Як потім розгорнулися події, видно з рапорта повітового справника до губернатора із архівних документів. Секретний агент підполковник С. Кушнір, говориться в документі, при виході з будинку Лазаря Сандомирського об 11 годині вечора в супроводі сільського голови Сегеди був зустрінутий двома невідомими (чоловіком і жінкою), які на оклик: «Хто йде?» – відповіли: «Свої». Порівнявшись, невідомі впритул вистрілили в С. Кушніра. Він відкинувся назад, пролунав другий постріл. Одна куля потрапила йому в праву ногу, а друга – в живіт. О 9-й годині вечора 3 червня С. Кушнір помер у лікарні.

З приводу цього поліція затримала Прокопа Шаровського, Гордія Устимова і міщанина м. Мелітополя Ісаєя Мордухова-Мазурського. Та пізніше у телеграмі до Міністерства внутрішніх справ говорилося, що у вбивстві С. Кушніра обвинувачуються Іван Левадній (20 років), Олександр Семенюта, Гордій Устимов і Прокіп Шаровський (всі троє мають по 22 роки).



З'язкова гуляйпільських анархістів у м. Катеринославлі
Марія Михайлівна Мартинова (стоїть) з племінником і Самодуровою.
1918 р.

Немало переполоху наробила листівка «До селян», що закликала жителів Гуляй-Поля і навколишніх сіл згуртуватися під прапором революційної боротьби за землю і волю. Все це занепокоїло повітову поліцію.

27 липня 1908 року в Гуляй-Поле прибув розшуковий повітовий пристав Довженко з двома помічниками Захаровим і Пушком, щоб самому провести обшуки і арешти «крамольників». Оскільки місцевий пристав Антон Караченцев був у Олександрівську, Довженко

звернувся за допомогою до старшого урядника Савелія Лепетченка. На нараді вирішили зробити облаву і обшук, де мешкав І. Шевченко.

О 12-й годині ночі на завдання вирушили Довженко і Лепетченко з десятьма стражниками на двох підводах. Обшук тривав до третьої години ранку. У Шевченка і сусідів було перевернуто все уверх дном, але безрезультатно. Коли поверталися назад, Довженко заїхав до Левадньої, щоб розпитати про чоловіка й зробити обшук.

Параска Левадня пізніше розповідала, що вранці 28 липня, наблизившись до вікна, вона помітила у дворі людину в поліцейській



**Прокіп Костянтинович
Семенюта**

формі. Стало ясно, що прибула поліція. А в конюшні на сні спали брати Прокіп і Олександр Семенюта, Іван Левадній, Іван Шевченко і Назар Зуйченко (раніше був висланий в адміністративному порядку в Тобольську губернію і звідти втік), яких залишив гостинний господар після зборів, що затягнулися допізна. Вона їх розбудила.

Члени «Союзу» діяли за тактикою, яка виправдала себе – блискавично нападай, приголомшуй противника і, скориставшись цим, рятуйся. Відкривши двері, вони сміливо кинулися на поліцію. Зчинилася страшна стрілянина з боку нападаючих.

Упав урядник С. Лепетченко, порачкував до брочки поранений помічник пристава Захаров. Приголомшена поліція відступила у двір Ісаєнка, а потім послала до становаго за підмогою. Коли почувся крик Прокопа Семенюти: «Товариші! Мені ногу перебито!», стрілянина посилилася. Але поліція не стріляла.

Розігнавши поліцію, товариші кинулись рятувати Прокопа. Швидко запрягли коней у гарбу, намостили соломи і поклали пораненого. Вирішили їхати через городи, бо на вулиці могла налетіти поліція, якої чекали з хвилини на хвилину. Та при крутому повороті зламалось дишло. Шукати нове було ніколи, тому поїхали так. Коли стали спускатися на місток, гарба без керма пішла в бік і звалилася в рівчак.

Швидко розвиднялось. Втікачі схопили пораненого і понесли бігцем. Прокіп прохав товаришів, щоб не барилися і тікали, запевнивши, що поліція не візьме його живим. Всі бачили: іншого вихо-

ду немає. Гаряче попросилися з товаришем і зникли за городами, в напрямку села Воскресенки.

Коли пристав Довженко прискочив з підмогою на місце події, урядник Лепетченко був уже мертвий. Як доповідав начальник губерньського жандармського управління в Департамент поліції: після того, як Лепетченко, поранений у живіт упав і закричав, до нього підбігли Левадній і Зуйченко. Перший пристрелив, а другий взяв в убитого браунінг (у Лепетченка було дві рани: одна у живіт, друга – в голову).

Довженко кинувся по гарячих слідах втікачів. Тим часом у дворі Зуйченка, де лежав поранений Прокіп Семенюта, зібрався великий гурт жінок і чоловіків. Всі бідкалися, але зарадити біді не могли. А коли побачили, що іде поліція, сказали Прокопу. Він попросився з присутніми і вистрелив собі у скроню.

В рапорті до губернатора Олександрівський справник писав: «При огляді трупа – дві рани: в правій нозі і голові, а в правій руці револьвер системи «Парабель».

Розлючена поліція довго знущалася над трупом Прокопа, а потім кинулася шукати втікачів. Перевернули всі копиці хліба на ближніх нивах та мішки в млинах, але даремно.

Події в Гуляйполі сполохали повітову і губерньську владу. Другого ж дня сюди прибув повітовий справник Вівільський для розслідування.

З серпня був скликаний сільський сход, на якому справник підвищеним тоном став вимагати видачі «вбивць» і погрожував, що на постій стануть посилені загони поліції за рахунок селян, аж поки не впіймають винуватців.

Ці заяви, як писав сам справник у рапорті губернатору, «викликали бурхливий протест усього сходу, висловлений у сильній гурбій формі. Таким чином розраховувати на гуляйпільську громаду у вилові «злочинців» не можна. Слід вважати, що громада винна у переховуванні злочинців, що видно з настійного, дружно висловленого на сході небажання і відмови у сприянні, не дивлячись на подачки по 1000 карбованців». Така була відверта «атестація» гуляйпільської громади.

6 серпня у Гуляй-Поле прибув віце-губернатор. Місцева знать зустріла його хлібом-сіллю і церковним дзвоном. А прибув він на станцію в спецвагоні з охороною. Всі поміщики і заводчики вислали на станцію свої екіпажі. Той вибрав найкращий – екіпаж Керне-

ра, запряжений буланями кіньми. А з Гуляй-Поля на станцію його відвозив екіпаж поміщика Василька, запряжений трійкою сірих коней. Для охорони віце-губернатора було додатково виділено посилений наряд поліції місцевої і катеринославської.

У дворі волості скликали сільський сход, на якому віце-губернатор вимагав навести в Гуляй-Полі спокій. На сході був і Олександр Семенюта.

Він готував терористичний акт на віце-губернатора, але передумав. Як потім говорив, пожалів гуляйпільську громаду, бо могло б постраждати від цього багато невинних людей.

На сході встановили 8 постів і караул з 20 селян. Село розбили на 5 обхідних дільниць по 4 чоловіки в кожній з одним озброєним стражником. 7 серпня караул почав діяти і ніс вахту з 8 години вечора до 4-ї ранку. Поліція нишпорила день і ніч. Та нікого їм не вдалося знайти.

Одного разу О. Семенюта сидів на горищі Івана Грищенка (по вуличному Нога), як наскочила поліція-караул. Артем Литвиненко подивився на горище і сказав: «Тут пусто, нікого нема». Заглянув і урядник Кошкулько і сказав: «Чого тут шукати і так видно, що на горищі пусто». (Розповідали, що урядник був зв'язаний з анархістами-комуністами або їм співчував, тому на горищі не бачив людини).

А. О. Семенюту вже розшукувала поліція. Пристав А. Караченцев вивісив оголошення такого змісту: «Відомий розбійник Семенюта убив агента поліції, стражника, а також скоїв злочин, знаходиться на волі, що загрожує спокою. Закликаю вказати місце його знаходження. Тому, хто заявить, буде видано грошову винагороду в сумі 500 карбованців».

Були заарештовані рідні найактивніших членів «Союзу». Дружину Леваднього Параску Юдівну посадили за ґрати з дворічною донькою. Били Параску так, що закривавлена блузка прилипла до спини.

Жорстоко били і матір О. Семенюти, то Олександр написав приставу застереження: «Кате! Припини знущатися над матір'ю, інакше будеш убитий!» Та це на пристава не вплинуло.

Щоб зловити О. Семенюту, пристав часто викликав дружину його Уляну і вмовляв її, щоб вона переходила жити в центр (хата її була на Пісках городом на могилу, до городу Морозів, що жили на розі вулиць – нині Піщанська і Велика). Пристав обіцяв купити добру хату, збудувати господарські будівлі, обгородити парканом,

тільки, мовляв, кидай свого чоловіка, щоб спокійно жити. Бувало в осінню або весняну негоду стражники приїжджали, садовили Уляну на коня і везли в центр на допит.

Ті, що допитували, були зав'язані червоними шовковими хустками, щоб вона не пізнала їх.

Одного разу поліція несподівано прибула перед світанком. Олександр уже встав і чистив револьвер. Коли побачив поліцію, миттю зник через підземний таємний вихід. Уляна сіла на лаву та так і сиділа, поки ті не закінчили обшук і поїхали ні з чим. А листівки Уляна вчасно підіпхнула під постіль дітей, які спали на долівці.

Пристав Караченцев дратувався, бо члени «Союзу» були невловимі. Прокурор Катеринославського окружного суду 30 червня 1908 року дав таку характеристику самого пристава Караченцева: «Караченцев арештовує, а слідчий відпускає... Караченцев намагається з усієї сили знайти винних і арештувати, хоч і доказів немає. Він енергійний, але не коректний із службовими особами. В Гуляй-Полі у нього склалися ненормальні стосунки».

Пристав пустив у хід звичайну російську зброю – провокацію: послав у м. Катеринослав двох переодягнених поліцейських, які знали в обличчя гуляйпільців, і ті натрапили на слід членів «Союзу» в будинку Лісовського на виселку Амур. Туди прибув переодягнений і сам А. Караченцев. Йому вдалося заарештувати Івана Леваднього, Назара Зуйченка, Наума Альтгаузена.

Пізніше був заарештований і Нестор Махно. Всього – 29 чоловік. Та, незважаючи на арешти, організація ще жила, бо на волі залишався Олександр Семенюта, який вирішив помститися Караченцеву за побратимів.

Дайте відповіді на запитання

1. Коли і з якою метою організувалася група «Союз бідних хліборобів»?
2. Хто був організатором «Союзу...»? Що ви знаєте про нього?
3. За що боролися анархісти-комуністи Гуляй-Поля?
4. Розкажіть про активних учасників групи. Яка їх доля?
5. Що ви знаєте про участь Нестора Махна у «Союзі бідних хліборобів»?

Вырезка из газеты «Всеобщая маленькая газета».
Санкт-Петербург
Издание бесцензурное, год 1909-й, ПО НАШЕМУ
КРАЮ (от собственных корреспондентов).

Гуляй-Поле Александровского уезда.

ЖЕРТВА ДОЛГА

21 ноября в с. Гуляй-Поле на улице был убит местный становой пристав А. З. Караченцев. Обстоятельства этого кровавого преступления следующие: 21 ноября в доме Винса происходил спектакль, на котором присутствовал и Караченцев. В половине 1-го часа ночи, по окончании спектакля, Караченцев направился к своей квартире, сказав бывшим на спектакле уряднику и стражникам, чтобы те не беспокоились проводить его.

Пройдя несколько шагов по тротуару, Караченцев встретил неизвестного человека, который произвел на него один выстрел. Караченцев упал, а неизвестный с криком «Смерть палачу», произвел в него еще два выстрела. Перескочив затем через пролегающий вдоль улицы ров, убийца произвел в воздух еще несколько выстрелов и скрылся в темноте.

Когда раздались первые выстрелы, выходящая со спектакля публика рванула назад, оттеснив таким образом находившихся в театре урядников и стражников, которые ввиду этого не могли попасть своевременно к месту происшествия, а явились лишь тогда, когда убийца уже скрылся.

Покойный обладал большими способностями в деле сыска и вообще был выдающимся полицейским чиновником.

В августе прошлого года им была раскрыта, оперировавшая в 1905-1908 гг. в пределах Александровского уезда, шайка из 15 человек, совершившая в течение означенных 4-х лет целый ряд тяжких преступлений: как-то убийство, разбой и грабежи. За отличие по этому делу Караченцев был награжден орденом св. Станислава 3-й ст.

Убийство его, несомненно, совершено из мести за раскрытие этой шайки.

Местный.

Дайте відповіді на запитання

1. Хто став «жертвою обов'язку»? Чому?
2. Розкажіть, як Олександр Семенюта розправився з приставом Караченцевим.
3. Дайте власну характеристику подіям 1906-1909 років у Гуляй-Полі.

РОЗГРОМ «СОЮЗУ БІДНИХ ХЛІБОРОБІВ»

У зв'язку з тим, що Олександрівський повіт був у стані посиленої охорони, справу про гуляйпільську організацію «Союз бідних хліборобів» передали на розгляд тимчасового Одеського військового окружного суду, засідання якого проходили в Катеринославі.

9 листопада 1909 року на суді була розглянута справа групи гуляйпільців. Івана Шевченка і Шмерке Хшіву засудили до найвищої міри покарання – смертної кари, інших – на каторгу і до різних строків ув'язнення. На Івана Леваднього справу припинили у зв'язку з тим, що він іще до суду помер у в'язниці 30 травня 1909 року від тифу в тифознім бараці.

9 грудня 1909 року катеринославський поліцеймейстер рапортом до губернатора, а той 15 грудня у Департамент поліції доповідав, що в ніч на 9 грудня страта через повішення над селянином Іваном Шевченком виконана.

Дещо раніше, 17 червня того ж року, було страчено Ш. Хшіву, засуджено до смертної кари ще 26 травня 1909 року

20-22 березня відбувся суд над другою групою гуляйпільців (Є. Бондаренком, К. Кириченком, Ю. Орлом, С. Заблодським, Н. Махном, К. Лісовським, М. Мартиною, Н. Альтгаузенем та ін.).

Ягора Бондаренка, Клима Кириченка, Юхима Орла, Нестора Махна і Наума Альтгаузена засудили до смертної кари, Сергія Заблодського і Каземіра Лісовського – до 6 років кожного у виправне арештантське відділення, а Марію Мартинову – на 5 років ув'язнення.

4 квітня 1910 року тимчасово командуєчий військами Одеського військового округу Фон дер Фліт направив Міністру внутрішніх справ статс-секретарю П. Столипіну телеграму, в якій говорилося: «Нестор Махно признан виновным в участии шайки, составляющей для разбоев, но преступления Махно кровопролитием не сопровождалось. По обстоятельствам дела предлагаю заменить ему казнь бессрочной каторгой».

А 7 квітня пішла до Одеси відповідь за підписом Столипіна такого змісту: «Смягчению участи Нестора Махно, Ефима Орла, Наума Альтгаузена, Василия Шаблевского в предположенном размере препятствий не встречаю». Так Н. Махну страта була замінена 20-річною каторгою, а Н. Альтгаузена направили до другої групи, справа якої розглядалася на засіданні суду.

3 травня того ж року відбувся суд ще над однією групою заарештованих. Вирок також був жорстокий.

Та не всі гуляйпільці були засуджені. З різних причин (нез'явлення до суду, хвороба) розгляд їх справ був перенесений. Суд над ними відбувся 18-19 березня 1911 року. Н. Зуйченка і П. Чернявського засудили до страти, Н. Альтгаузена і А. Бондаренка – до 6 років ув'язнення кожного, а Пилипа Онищенко навіть виправдали.

Організація «Союз бідних хліборобів» була повністю розгромлена і більше своєю роботою не відновила.

Ще раз зазначимо, що своєї програми вона не мала, в різних політичних течіях розбиралась погано і її члени мали туманне уявлення про них. Для членів і керівників організації було основним, щоб в матеріалах були слова «свобода», «соціалізм», «боротьба з царизмом». Вони були переконані, що з перемогою революції відразу почнеться перехід до побудови комунізму.

Сам В. Г. Антоні був проти експропріації, говорив: «Ще не виправдовується тією кількістю жертв, які вона несе. Крім того, народжує бандитизм. Адже гинуло стільки людей, що складалося враження, що вони дійсно нічого не робили. Експропріації – це загибель і самого анархіста: були гроші, була література, а розповсюджувати її було нікому, як нікому вести агітацію і пропаганду та організувати робітників і селян на боротьбу з царизмом. Та треба не забувати й того, що в поліції і жандармерії була тактика підтасовувати факти під анархістів і придумувати часто експропріації і підбирати лжесвідків, щоб легше виловити справжніх анархістів. Та і яка поліція не називала бандитами небезпечних для себе «революціонерів?» Із висоти сьогоднішнього дня можна говорити, що члени «Союзу бідних хліборобів» ішли хибним шляхом до революції, але їх виправдовує те, що вони, як уміли, так і боролись із гнобителями трудового народу, часом віддаючи за майбутнє щастя прийдешніх поколінь своє життя. І за це ми схилиємо голови перед їх звитягою і відданістю справі.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть причини нищивної поразки «Союзу бідних хліборобів».
2. Як царські сатрапи розправилися з членами «Союзу...»?
3. Яке покарання суд виніс Нестору Махнові?
4. Чи правильно вчинили гуляйпільські анархісти-комуністи, ступивши на шлях боротьби з царизмом?
5. Яких помилок допустилися гуляйпільські відчайдухи у своїй боротьбі?
6. Простежте подальшу долю вцілілих анархістів-комуністів. Підготуйте невелику розповідь про них.

СМЕРТЬ ОЛЕКСАНДРА СЕМЕНЮТИ

1 травня 1910 року Олександр Семенюта загинув, ставши жертвою підлої зради. Він з Григорієм Борисовим, зв'язковою гуляйпільської організації Марусею Півневою та бойовиком під кличкою «Турок» направлявся до Катеринослава по зброю та літературу. Олександр з Півневою зайшли до хати Григорія Шаровського, попросились перебути два дні. Господар відправив їх на горище, а сам розповів про це братові Петрові. Той сказав попові Дмитру, який і повідомив поліцію. Всю поліцію підняли на ноги. Хату Г. Шаровського оточили. На пропозицію здаватися Олександр відповів пострілом з револьвера. Поліція відступила. Олександр міг би скористатися цим і зникнути, але він цього не зробив, бо не міг залишити вагітну Півневу. В цей час прибуло ще 25 стражників і кільце оточення стало щільнішим. Перестрілка велася з четвертої години ранку і до одинадцятої години дня. Потім підпалили хату. Та пожежники не дали їй згоріти, швидко загасили, оскільки поліції Семенюта потрібний був живим. І тільки ввечері 1 травня пожежний староста увійшов до хати. Олександр Семенюта був мертвий, а М. Півнева – поранена.

Щоб не датися живим до рук поліції, Семенюта застрелився. Олександр Костянтинович загинув. Залишилася дружина з двома малолітніми синами: Сергійкові було три роки, Іванкові — понад рік. Ще довго ходили по Гуляй-Полю легенди, що Семенюта не загинув, а живий. Бо той чоловік, що загинув був чорний і бородатий, а Олександр був світлорусий і з ріденькою борідкою на підборідді. І наче його бачили 8 травня на станції Гайчур. А вчитель Туркенивської школи доказував, що в нього 10 травня був О. Семенюта.

Ось такі та інші чутки ходили по Гуляй-Полю. Житель нашого міста Сергій Леонтійович Заблодський розповідав у 1965 році, що О. Семенюта зустрічався з Григорієм Івановичем Петровським і брав у нього багато політичної літератури. Таку літературу привозив нібито для місцевої організації і Влас Якович Чубар, будучи ще студентом в Олександрівську. Але документальних даних про це не знайдено. В жовтні 1960 року старожил Гуляй-Поля Іван Захарович Яковенко розповідав про перезахоронення праху О. Семенюти на братському кладовищі. Це було весною 1919 року. 16-літній Іван працював на заводі Кернера. Робітники заводу колоною з прапором і транспарантами під духовий оркестр направилися в центр



Учасниці революційного руху. Зліва направо: сидять у першому ряду Марія Півнева і Єлизавета Марен. 29.08.1907 р.

Гуляй-Поля. Тут до них приєдналася колона робітників заводу Крігера (тоді він називався «Богатир»). Всі направилися на центральне кладовище, де був похований О. Семенюта.

Звідти з прахом героя і з великим його портретом пішли на братське кладовище, де під салют гвинтівок і похоронний марш духового оркестра прах О. Семенюти опустили в могилу. Організував перезахоронення О. Семенюти Нестор Іванович Махно.

Вырезка из газеты «**Всеобщая маленькая газета**»
Санкт-Петербург.
Издание бесцензурное, год 1910-й.

ГИБЕЛЬ СЕМЕНЮТЫ

В свое время в «Биржевых Ведомостях» подробно сообщалось о происхождения «прославленного» Екатеринославского разбойника Семенюты, о его жестокой мстительности (убийства пристава, предателя и др.) и бесстрашии.

«Прославленный разбойник в течение долгого времени держал в страхе не только обывателей, но и полицию. И лишь 1-го мая, как я уже телеграфировал вам, полиции удалось, наконец, «ликвидировать» грозу Катеринославской губернии». Помогло полиции в этом случае какое-то оригинальное тяготение Семенюты к своему родному Гуляй-Полю: каждый раз после разбойничьего набега, сопровождавшегося обыкновенно убийством, Семенюта неизменно появлялся через несколько дней... в Гуляй-Поле.

В селе, в виду этого, неослабно дежурили полицейские агенты, и крестьянам была обещана премия в 500 рублей за поимку Семенюты.

1 мая в 3 часа ночи к кр. Щиrowsкому (правильно – Шаровському – Авт.) кто-то постучался. Вошли трое мужчин и одна женщина.

– Дайте передохнуть! Идем пешком в Александровск. – Разглядев ночных гостей, Щиrowsкий в одном из них опознал Семенюту. Не показывая виду, он через соседа немедленно оповестил об этом полицию. Немедленно были мобилизованы все «наличные силы». Окружив двор, полиция передала «гостям» и через Щиrowsкого требование сдаться. В ответ на это требование из избы Щиrowsкого вышел какой-то мужчина и начал стрелять, двое других в это время, воспользовавшись замешательством, успели перепрыгнуть че-

рез забор на задворки и скрылись. Началась перепалка. Полиция беспрерывно стреляла от 4-х до 11 утра. Время от времени в ответ на выстрелы полиции из дома летели пули. По-видимому стреляли на удачу. Ни один полицейский не был ранен. Между тем подоспела на помощь конная стража со станции Пологи. Но осажденные (мужчина и женщина) не сдавались. Тогда полиция решила «выкурить» их: облили дом керосином и бросили зажженную паклю. Дом загорелся. Внутри затихло. Вызванная пожарная команда потушила огонь. Наконец-то пожарный староста решился заглянуть в дом. На полу лежал мертвый Семенюта, а недалеко от него на стуле сидела молодая женщина. Кровь у нее сочилась из виска. Она заявила старосте, что Семенюта застрелился сам.

Вырезка из Петербургской газеты «Сельский вестник» за 1910 или 1911 год, Областной отдел Гуляй-Поле, Александровский уезд.

1 мая 1910 г. в доме крест. гр. Шаровского был убит Александр Семенюта и задержана Марфа Пивень, приговоренная потом судебной палатой к трехлетнему тюремному заключению. Возникло подозрение, что Ал. Семенюту выдал Шаровский.

На самых последних днях мая к Шаровскому, в доме которого проходили похороны старухи-матери Шаровского, пришел неизвестный молодой человек и попросил кого-то из собравшихся на похороны, указать ему Шаровского. Ему указали. Подойдя к Шаровскому вплотную, неизвестный спросил:

— Вы Шаровский?

— Да, я.

Молодой человек, со словами «вот вам за Семенюту», произвел в него пять выстрелов.

С дымящимся пистолетом неизвестный спокойно вышел со двора на улицу и скрылся. Присутствовавшие на похоронах крестьяне так оторопели от неожиданности, что о задержании неизвестного и не подумали.

Смертельно ранений гр. Шаровский отправлен в земскую больницу, где вскоре и скончался. В то же время на кресте могилы Ал. Семенюты обнаружена надпись следующего содержания: «Спи спокойно товарищ, мы за тебя отомстили».

В Гуляй-Поле выехала сыскная полиция. В самом Гуляй-Поле и в окружающих деревнях произведены массовые обыски, есть аресты, но на след убийцы пока не удалось напасть.

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому Олександра Семенюта називали «грозою» Катеринославської губернії?
2. Розкажіть, як загинув відважний гуляйпільць.
3. Які риси характеру проявив Олександр Семенюта в боротьбі з поліцією?
4. Яка розплата чекала того, хто видав Семенюта поліції?
5. Чи вважаєте ви О. Семенюта героєм? Чи потрібні такі, як він, у наш час?

АНАТОЛЬ ГАК ПРАВДА ПРО ГУЛЯЙ-ПОЛЕ

Спогад

Яке враження справляє це складне слово на когось іншого, не можу сказати, але в мене воно викликає цілу гаму зворушливих почуттів: і романтично-піднесених, і глибокодумно-розважливих, і журно-сумних. Та інакше не могло б і бути. Адже двоє з моїх предків, шукаючи на просторі запорізьких степів собі щастя-долі, саме в Гуляй-Полі знайшли потрібний їм притулок. У цьому ж таки селі народилися мої дід, баба і батько. Та я й сам, дарма, що вперше побачив світ на степовому хуторі, учився, а іноді, особливо ж узимку, і жив у Гуляй-Полі.

Як волосний та торговельно-промисловий центр, Гуляй-Поле і до революції було широкознане своїми церквами, школами, базами та багатолюдними ярмарками. Сюди з'їжджалися продавці й покупці з усієї Катеринославщини, Таврії, Донеччини, Харківщини, Курщини. Однак найбільшого розголосу набуло Гуляй-Поле в роки громадянської війни, коли анархіст Нестір Махно, гу-



Анатоль Гак

ляйпілець з роду, наробив був шелесту на всю Україну. Недарма ж то ще й до сьогодні, через п'ятдесят із чимсь років, згадку про того анархістського ватажка можна знайти в енциклопедіях усіх культурних народів. Ще більше понаписувано всякої всячини про так звану махновщину — в книжках, журналах, газетах. До особи Махна автори тих писань ставляться по-різному: для одних Махно був ідейним анархістом; другі називають його грабіжником, горлорізом; треті, і то українці, ідеалізують Нестора Івановича, ба, навіть роблять з нього українського національного героя. Поряд із прізвищем Махна раз у раз згадується назва села Гуляй-Поле, що було центром махновщини. То чи ж не осоромив би я сам себе, коли б гуляйпільцем будши, не спромігся написати чогось про Гуляй-Поле? Тим то я й беруся до цього спогаду. Але застерігаю: мова буде не про Гуляй-Поле років громадянської війни, а про Гуляй-Поле 1900-1912 років. Зокрема ж я постараюся дати вичерпну відповідь на питання: хто, коли і за яких обставин викресав у Гуляй-Полі першу іскру анархізму, — ту іскру, яка, роздмухана наступними роками, призвела до кривавої пожежі, що завдала Україні великої шкоди. Бо в жодній енциклопедії про це і згадки нема. Навіть анархіст Аршинов, автор солідної розміром книжки під назвою «История махновского движения», не зміг добратися до вихідних джерел махновщини.

Населятися село Гуляй-Поле (тепер районне місто Запорізької області) почало понад двісті п'ятдесят років тому. Першими його поселенцями були прихідьки з Гетьманщини. Згодом, після зруйнування Запорозької Січі, до них стали прибувати й колишні запорозькі козаки із своїми родинами. На той час це було невелике степове селище, з двома рядочками хаток. Натомість Гуляй-Поле моїх років (1900-1912) виглядало цілком інакше. Величезне село, завширшки і завдовжки, з кількома десятками крилатих вітряків навколо, — розсілося по обох боках річки Гайчура. Щось понад десять тисяч населення: селяни, робітники, ремісники, найжджі міщани. Волосний центр, резиденція станового пристава, місце перебування земського начальника та мирового судді. Дві церкви, синагога, три школи, земська лікарня, поштово-телеграфна контора. Два заводи сільсько-господарських машин, два парових млини, кустарні майстерні. Десятки крамниць, скупівельні пункти пшениці. Бараки для сезонних робітників, що вже в травні щоліта прибували з Полтавщини та Чернігівщини в степи на заробітки. За кілька кі-

лометрів пролягає залізнична колія Чапліне-Бердянське із станцією Гуляй-Поле. Брукованим шляхом — між селом та станцією — день у день рухаються хури: із села воли везуть на станцію нові сільсько-господарські машини, муку-крупчатку та пшеницю, а назад повертаються з коксом, вугіллям, залізом та різним крамом для гуляйпільських крамниць.

Оце так виглядало Гуляй-Поле в перших десятироках нашого століття.

На революцію 1905 року гуляйпільці озвалися зібраннями, з'їздами, багатолюдними мітингами. Бо в селі недостатком було інтелігенції, службовців та промислових робітників. Навідувалися до Гуляй-Поля і приїжджі агітатори — з Олександрівська (тепер Запоріжжя), Катеринослава (тепер Дніпро), з Донеччини. Одначе ніяких заколотів, убивств, підпалювань маєтків — цього гуляйпільці не робили. Проте, як тільки революція 1905 року «позадкувала», до Гуляй-Поля пригнався каральний загін донських козаків. Чи то були справжні козаки, чи одягнені в козацький одяг поліцаї — не знати, але поводитися вони з населенням жорстоко. Як тільки хтось виходив із свого подвір'я на вулицю, де й бралися карателі і нещадно списували йому спину нагаями. Та куди брутальніше поводитися вони із заарештованими людьми. Я був очевидцем, як три козаки вели вулицею сільського вчителя: два з них ішли обабіч заарештованого, тримаючи напоготові оголені шаблі, а третій, що позаду, раз у раз гатив того вчителя насторч прикладом у спину, ще й вигукував: «Вот тебе, мерзавец, твоя революція!»

Бідолашний учитель, напівроздягнений, без шапки, та ще й хворий на сухоти, падав від ударів у сніг головою. Тоді два козаки хапали його за руки, а третій за чуба — зводили на ноги, провадили далі. Ті нелюдські знущання над заарештованими людьми гуляйпільці запам'ятали назавжди.

Хоч дев'яносто п'ять відсотків населення Гуляй-Поля становили прихідьки з Гетьманщини та із Запорізької Січі, одначе національно свідомих людей до революції 1905 року в селі майже не було зовсім. А якщо, можливо, й був котрийсь «дивак», то про нього ніхто нічого не знав. Інша річ — після революції. Тоді стали звідкись братися люди, що читали українські книжки, а декотрі навіть передплачували єдину тоді на всю Україну щоденну газету «Рада». Скільки насправді було в селі свідомих українців — не скажу, але пригадую: два-три учителі, колишній волосний писар, кілька робітників із за-

воду Кернера, двоє-трое селян. Що ж до панів, нащадків колишньої козацької старшини, які мали в ближчих і дальших околицях свої маєтки, то про них нема що й казати. Як-от Іван Карась з козака в турка перевернувся, так і вони з українців попереверталися в «руські дворян». Сірки стали називати себе Серіковими, Гниди – Гнедіними, Косівці – Косовцовими, Чернооченки – Черноглазовими і т. д. Коли ж мова про багатих гуляйпільських людей, які були причетні до українства, – слід згадати поета Грицька Кернеренка.

На жаль, в Енциклопедії Українознавства про нього нема ані слова. Член багатой єврейської родини (справжнє прізвище його – Кернер), Кернеренко, що вищу освіту дістав у Мюнхені та Харкові, писав оригінальні українські вірші, а також перекладав на українську мову поезії Гейне, Пушкіна тощо. 1909 (треба – 1910 – Авт.) року в Гуляй-Полі вийшов друком збірник його творів під назвою «Менти натхнення». Але, з огляду на свою національність та соціальний стан, Кернеренко, зрозуміла річ, не міг мати сталих контактів ні з гуляйпільською інтелігенцією, ні, тим більше, із селянами. Проте, коли мені почали витикатися такі-сякі «українські вуса», я протоптав собі стежку до Кернеренка: ходив до нього по українські книжки. Григорій Борисович ставився до мене прихильно. Крім книжок, що він давав мені їх читати, поет, пригадую, одного разу дав і адресу книгарні «Киевская старина», звідки я потім випишував собі українські книжки. Одначе батько Кернеренків, підсліпуватий дідуган, навпаки, не міг мене терпіти. Щойно я було увійду на подвір'я Кернерів (Кернери – батько і три сини – мали в Гуляй-Полі завод сільсько-господарських машин, паровий млин, великий магазин, а під Гуляй-Подем – 500 десятин землі, яку орендували у них німецькі колоністи), як він починав викукувати: «Чого ти прийшов? Чого тобі тут треба? Забирайся геть! А ні, – я покличу поліцію». Щоправда, старий Кернер мав підставу остерігатися сторонніх людей. Адже не хто – саме родина Кернерів згодом стала першою жертвою гуляйпільських експропріаторів, про що згадка буде в іншому місці.

Десь у 1908-1909 роках гуляйпільці почали були вживати заходів, щоб організувати в селі товариство «Просвіта». Звернулися в



**Поет Грицько
Кернеренко**

цій справі по допомогу до професора Д. І. Яворницького, що мав деякі впливи на губернатора Катеринославщини. Одначе нічого з тих їхніх заходів не вийшло, губернатор, зважаючи на тогочасні події в Гуляй-Полі, не дав дозволу на організацію «Просвіти». Що ж то були за події, яких злякався катеринославський губернатор? Щоб відповісти на це питання, я мушу вернутися на вісім-дев'ять років назад.

У першій гуляйпільській міністерській народній школі учився хлопчик, на ймення Володя, на прізвище Антоні, чех за походженням. Мешкав він у свого дядька, що мав на базарному майдані пивну. Був Володя тихенький на вдачу, блідий на обличчі, короткозорий – ніколи не розлучався з окулярами. Закінчивши, здається в 1901 році, школу, Володя кудись був зник, а десь у 1907 році став знову навідуватися до Гуляй-Поля. Вже не хлопчик, а вісімнадцятидев'ятнадцятирічний парубок. Простенько, але чисто одягнений, привітний, товариський. Давай він розшукувати колишніх своїх товаришів із школи, приятелювати з ними, заводити розмови на політичні теми. А коли привернув до себе кількох сільських хлопців, то поділився з ними своєю таємницею: він, мовляв, належить до партії анархістів. Програма цієї партії ось така й така. За анархізму не буде ні царів, ні самих держав. Припиняться війни. Люди мирномирнісінько житимуть вільними громадами. Висловлюючись біблійною мовою, за анархізму на землі настане справжній рай. Але за таке життя треба боротися: саме воно не прийде. І, нарешті, Володя запропонував гуляйпільцям організувати в селі групу анархістів. Сільські хлопці, що далі свого села не бували, в інших школах, крім початкової, не вчилися, – зрозуміла річ, пристали на Володину думку: утворили в себе нелегальну групу анархістів, що мала б підлягати Катеринославові. Володя став за зв'язкового.

Через якийсь час одного з гуляйпільської групи анархістів, Олександра Семенюту, закликано до війська. Бувши анархістом, Олександр утік із військової частини і перейшов на нелегальне становище. Жив під чужим прізвищем. Побував усюди, навіть за кордоном. До Гуляй-Поля навідувався тільки вночі. Був уже одружений, отож зустрічався з жінкою, також із двома братами, що жили легально. Не сам приїжджав – із Володею. І не з порожніми руками вони приїжджали: Володя привозив нелегальну літературу, а Олександр – зброю для місцевих анархістів. Актив групи складався приблизно з десяти чоловік. Переважно сини бідних селян, за винятком

двох – шевця та продавця з магазину Кернера. Співчуваючих було більше. Настав час ширше розгортати роботу, але бракувало грошей. Олександр радить гуляйпільцям розпочати в селі експропріації. А якщо хтось стоятиме їм на перешкоді, проти таких застосувати терор. Така пропозиція імпонувала молодим хлопцям. Чому б не ризикувати навіть своїм життям задля такої ідеї, як повалення царського режиму та створення вільних анархістських громад. Про утопічність анархізму ніхто з них, малоосвічених, не міг додуматися. Отож, почали з експропріацій.

Перша пройшла без жертв. Грицько Кернеренко, згадуваний вище поет, дав експропріаторам 500 карбованців. Вимагали тисячі, але у нього вдома такої суми на той час не знайшлося. Купили паперу, налагодили гектограф й надрукували першу в Гуляй-Полі проклямацію. Настала ніч – розкидали на вулицях села. Ніхто з гуляйпільців і в думці собі не мав, навіть поліція, що це робота сільських хлопців. Думали – приїжджі з міста вночі навідалися до села. Один сільський п'яничка став дещо виляпувати – хто ті проклямації друкував та розкидав, – його негайно ліквідували.

Наступна експропріація – напад на поштову підводу, що везла вночі на станцію гроші, не обійшлася без жертв: убито стражника (поліцей), який супроводив підводу. З того стражника був добрий чоловік, і анархісти підкинули вночі його жінці листа, поклавши в конверт сто карбованців – на малих дітей, що втратили свого батька.

Після цього випадку становий пристав викликав із повітового міста до Гуляй-Поля спеціального шпига, який спробував би вислідити місцевих терористів. Але той шпиг нікого не вислідив: гуляйпільські анархісти перехитрили його. Щойно зайшов вечір, двоє з них пішли на ту вулицю, де, в одному з будинків, тимчасово зупинився приїжджий шпиг. Один був одягнений у чоловічий одяг, другий – у жіночий, та ще й з муфтою в руках (було холодно). Ходять ото вулицями туди-сюди, ніби кавалер з дівчиною прогулюються. «Кавалер» раз у раз попихкує цигаркою, «дівчина» ховає свої руки в муфті. Через якийсь час бачать: шпиг вийшов із будинку і прямує навпроти них. Щоб придивитися, хто вони такі, просить дати йому прикурити. А хлопцям тільки того й треба було: «кавалер» дає шпигові прикурити, а «дівчина» тим часом виймає з муфти браунінг і стріляє шпига в голову. Та й зникли, ніби нічого і не сталось.

Тепер пристав Караченцев уже не мав сумніву, що в Гуляй-Полі діють не приїжджі, а свої терористи. Він завербував двох селян, від

яких попахало «істинно-руським» духом, і доручив їм стежити за всіма підозрілими особами в селі. Ці «свої» шпиги ретельно взялися до діла: лазили всюди, вишукували, винюхували – хто що каже, хто з ким товаришує і т. д. І ось, одного літнього дня в 1908 році, сталося таке: шпиги довідалися про те, що до Гуляй-Поля приїхав із Катеринослава Олександр Семенюта. Він мав зустрітися з місцевими анархістами в хаті Івана Левадного. Вночі, звичайно. Діставши це «донесення», пристав Караченцев наказав урядникові Лепетченкові взяти чоловік з десять поліцаїв, оточити хату Левадного і живцем захопити усіх тих, хто в ній буде. Урядник так і зробив. Хата Левадного стояла далеко від центра села – кінець ярмаркової площі. Поліцаї, наблизившись крадькома під вікна, наготовили свою зброю; а урядник з кількома шпигами залишився коло воріт. Почувши, що навколо хати діється щось підозріле – поліція?! – анархісти вирішили рятуватися через двері. Зчинилася з обох боків стрілянина. Убито урядника Лепетченка, поранено одного з поліцаїв. А серед анархістів – прострелено ногу молодшому братові Олександра Самеюти – Прокопові. Анархісти, одстрілюючись, тікали із села в степ. Олександр узяв брата на плечі і поніс його слідом за товаришами. Прокіп став казати братові, щоб він залишив його і рятувався сам. Олександр посадив Прокопа у когось під хатою на призьбі, попрощався з ним, після подався наздоганяти своїх товаришів. Коли зішло сонце, Прокіп побачив на вулиці кінних поліцаїв. Порятунку для нього не було. Притулив собі до скроні цівку браунінга – застрелився. Поліцаї помчали за село в степ, де, наче широке море, хвилювалися колосисті пшениці. Цілий день шукали анархістів, і не знайшли: хлопці поховалися під обшивкою одного з вітряків і, тримаючи наготові револьвери, просиділи там аж до вечора. А як смеркло, подалися в напрямку станції Пологи, звідки вирушили поїздом до Катеринослава. Додому ніхто з них не зважився повернутись.

На цьому місці я перерву свою розповідь про гуляйпільських анархістів, щоб нарешті зупинитися на особі Нестора Махна, про якого мені довелося читати багато всляких нісенітниць. Прикладом, декотрі автори, розповідаючи про дореволюційну діяльність Махна, приписують йому те, чого він ніколи не робив. Та й не міг робити.

Кінець ярмаркової площі, майже що в степу, стояла хатка вдови, яку всі називали Махнихою. Біля тієї хатки не видно було нічого: ані курки, ні поросяти, ні купи соломи, хоч Махниха мала чотири (правильно – п'ять – Авт.) сини. Найменший із них звався Нестором.

Народився він 1889 (треба – 1888 р. – Авт.) року. Чи закінчив Нестір початкову школу – не пам'ятаю, але дванадцятирічним хлопчиком він пішов «служити», як і його брати, в німецьку «якономію» за підпасича. І тільки вже сімнадцятирічному Несторові пощастило улаштуватися за учня в невеличкій малярській майстерні,



Нестор Махно

ні, яка, до речі, була розташована неподалеку від Махнишиної хати. Там він перемальовував старі брички, віялки, косарки та інше сільсько-господарське знаряддя. Отам, у тій майстерні, Нестора й застали події, про які я розповідаю. Хоч і старші брати його були співчуваючими групі анархістів, проте тільки один Нестір по-справжньому, організовано належав до неї. Щоправда, він весь час перебував на другому місці: на нього не звірялися. Чому? З якої причини? Бо Нестір любляв чарку, а напившись, бундючився, чіплявся до кожного, встрявав у сварку, розпускав свого язика. І, загалом кажучи, цей низенький із себе, вугруватий на виду, кирпатий парубчак справляв на всіх негативне враження. Зважаючи на це, організація тримала Махна трохи осторонь. І всі ті автори, що приписують Махнові такі терористичні акти, як убивство в Гуляй-Полі урядника Лепетченка, а через якийсь час і станового пристава Караченцева, поціляють пальцем у небо. Не був присутній Махно і на зустрічі Олександра Семенюти з гуляйпільськими анархістами в хаті Івана Леваднього.

Тепер знову повертаюся до своєї попередньої розповіді. Наступного дня улаштовано урочистий похорон урядника Лепетченка. А тіло Прокопа Семенюти поліцаї, так-сяк запхнувши в дерев'яний ящик, вивезли на кладовище і сказали: «Ховайте, хто хоче, бо ми його ховати не будемо». Серед сільської молоді знайшлися (бо було багато співчуваючих анархістам) хлопці, що таки поховали Прокопа. Навіть промову один – та ще й син заможного селянина, учень реальної школи, – виголосив. Тим часом про вбивство в Гуляй-Полі урядника довідався не тільки повітовий справник, а й сам губернатор. Становий пристав Караченцев дістав від обох велику догану. Щоб бодай трохи спокутувати свою провину, Караченцев бере двох сільських шпигів, що знали в обличчя анархістів, які повтікали з Гуляй-Поля, і їде з ними до Катеринослава. Щось із два тижні про-

був там. Усіх йому не вдалося вислідити. Але чотирьох він таки схопив і привіз до Гуляй-Поля. Тут їх довго допитувано, зроблено додаткові арешти, а разом з іншими заарештовано і Нестора Махна. Через кілька днів усіх їх відправлено до Олександрівського (повітове місто). Там їм довелося сидіти в тюрмі аж до зими. Узимку, коли лютували морози та завірюхи, Іван Левадний, утікши з тюрми, вирушив був у напрямку Гуляй-Поля, але по дорозі його застигла сильна завірюха, і він загинув від лютого морозу. Тих, що залишилися в тюрмі, згодом перевезено до Катеринослава. Там чотирьох із них засуджено до смерти – повішено, а кількох, серед них і Нестора Махна, – до каторжної тюрми.

Проте, анархісти в Гуляй-Полі не перестали діяти. Навпаки, вони поширили свою діяльність і на сусідні села. А Олександр Семенюта ще й далі не вгамовувався: тепер він хотів будь-що-будь розправитися з приставом Караченцевим, якого вважав за убивцю його рідного брата. Гуляйпільські анархісти взялися допомогти йому виконати цей терористичний акт. День у день стежили за приставом. Коли дізналися, що Караченцев ходить на зальоти до якоїсь молодиці, негайно викликали з Катеринослава Семенюту. Але вийшло якось так, що Олександрові того разу не вдалося вбити пристава. Тоді вони вирішили улаштувати театральну виставу – пристав любив ходити до театру. Знайшли в селі одного «істинно-руського хахла» і умовили його дістати в пристава дозвіл на виставу. Діялося це восени 1909 року: ставили п'єсу Карпенка-Карого «Сава Чалий». Акторів набрали з місцевої інтелігенції. Ніхто з анархістів участі в п'єсі не брав. За день перед виставою сповістили про це Семенюту. Олександр приїхав. Настав вечір. Цього разу анархістам пощастило: пристав прийшов на виставу. Сидів, як завжди, в першому ряду. Пліч-о-пліч із ним сидів поет Грицько Кернеренко. Через два ряди від Караченцева умовстився Семенюта, маючи в кишенях два браунінги. Під час антрактів Олександр швиденько схоплювався із стільця і, нахиливши голову, виходив із зали надвір. Спочатку намірявся був стріляти на пристава в приміщенні театру, а потім роздумав: станеться велика паніка.

Отож, щойно опустилася завіса після останнього акту, Семенюта вибіг на хідник і сховався за грубим деревом, що тут росло. Пристав Караченцев – публіка дала йому дорогу – вийшов слідом за Семенютою. Його супроводили поліцаї. Як тільки Караченцев ступив

ногою на хідник, Олександр випустив йому в потилицю три кулі, і, вигукуючи: «Смерть катам!» – зник у нічній темряві. Поліцаї не одразу зважилися вискочити за поріг, а коли вийшли, то пристав Караченцев лежав уже мертвий.

Після вбивства пристава про Семенюту заговорила не тільки Катеринославська, а й усі сусідні з нею губернії. Тому, хто допоміг би спіймати «разбойніка» Семенюту, призначалася велика грошова нагорода. Але Олександр не давався в руки. І так щось понад рік. А потім надійшов і його кінець. Сталося це в 1911 (треба – у 1910 – Авт.) році. Приїхав він якось уночі до свого рідного села. Не сам – з молодю дівчиною, анархісткою. Ночувати пустив їх до своєї хати один із Несторових Махнових братів, а сам він пішов на ніч до матері. Поліція через когось дізналася про це. Оточила вночі хату. Поліцаї пропонували Семенюті здатися, але він весь час одстрілювався. Тоді вони запалили дах на хаті і, прикриті димом, добралися до середини хати. Олександр уже не жив. Дівчина, поранена кулею поліцаїв, сказала: «Він сам застрелився». Поховано Олександра Семенюту на тому самому кладовищі, де лежав його брат Прокіп.

Володя Антоні, що був першим організатором групи анархістів у Гуляй-Полі, невдовзі виїхав до Сполучених Штатів Америки. Нестір Махно сидів під Москвою в «Бутирках». Однак, навколишні Гуляй-Поля села, де вціліли залишки анархістів, і надалі, аж до початку першої Світової війни непокоїли поліцію. Тим то нема нічого дивного, що як тільки сталася в 1917 році революція, гуляйпільська молодь першого ж дня вирушила з червоними прапорами на могили Олександра Семенюти, Прокопа Семенюти, Івана Леваднього та інших загиблих анархістів. Так само не доводиться дивуватись і з того, що звільнений з тюрми Нестір Махно очолив масу навколишнього селянства: він був сином їхнього середовища, а каторжна в'язниця прикрасила його чоло лаврами.

Що далі, тобто в роки громадянської війни, робив Нестір на Україні, про це можна дізнатися або з його особистих спогадів (два томи), або з книжок авторів про Махна та махновщину, хоч у тих книжках, про що я вже згадував, є багато всілякої плутанини, вигадок, навіть нісенітниць. Що ж до мене самого, то я від грудня 1918 року і до грудня 1922 жив у Києві безвиїздно.

Хтось, прочитавши оцей мій спогад про Гуляй-Поле 1900-1912 років, можливо, здивується:

– Чому ж то воно, – скаже, – так сталося, що якийсь зрусифікований чех спрямував українських хлопців на утопічний шлях до анархізму?

На мою думку, ґрунт для гуляйпільських подій підготувала революція 1905 року. І якби в ті роки, замість анархіста Володі Антоні, до Гуляй-Поля почав був приїжджати активний член, скажім, Української партії соціалістів-революціонерів, то він знайшов би серед гуляйпільської молоді куди більше прихильників, ніж знайшов їх чех Володя Антоні. Але – нехай це буде усім нам на сором – Українська партія соціалістів-революціонерів по-справжньому організувалася лише в 1917 році, коли почалася революція. До того ж часу ми поповнювали своєю присутністю ряди російських соціалістичних партій. Бо вірили в те, що писалося в їхніх партійних програмах. І – помилилися!

Дайте відповіді на запитання:

1. Чи знаєте ви хто такий Анатоль Гак? Розкажіть про нього.
2. Яким було Гуляй-Поле 1900-1912 років? Що про нього пише Анатоль Гак?
3. Яким автор показує Олександра Семенюту?
4. Що нового ви дізналися про українського поета Грицька Кернеренка?
5. Якою була роль Нестора Махна в групі «Союз бідних хліборобів»?
6. Яке значення для нас має спогад Анатолія Гака?

ГУЛЯЙ-ПОЛЕ 1913 РОКУ

А яким же було Гуляй-Поле у 1913 році? Подаємо за книгою «Вся Екатеринославская губерния 1913 года»:

«В Гуляй-Поле 1410 дворов, жителей 16151 человек, из них мужчин 8157 и женщин – 7994. Земли удобной 11879 десятин и неудобной 374 десятины, 2 церкви, 1 еврейский молитвенный дом, 5 земских, 1 церковно-приходская школы, 1 фабричная, 1 немецкая, 2 еврейских школы, почтово-телеграфная контора, волостное управление, земская скотолечебница, 2 аптеки, 1 частная лечебница, 2 паровые мельницы, земская почтовая станция, 1 земский и 2 частных врача, 3 земских фельдшера, 1 земский и 3 частных акушера, 3 местных склада, 3 ярмарки, ежедневно базар, 1 общество взаимного кредита, земский начальник, становой пристав, судья.

В Гуляйпольской волости 48 хуторов».

Найбільшим підприємством на той час у Гуляй-Полі був завод землеробих машин та знарядь «Д. Б. Кернеръ и сыновья» або просто завод Кернера. На цьому підприємстві працювало 200 робітників.

Робітники отримували мізерну зарплату, працювали в жахливих умовах по десять годин. Ніхто не дбав про створення їм належних умов праці, не виконував навіть найелементарніших правил техніки безпеки. А про старшого майстра Поветкіна ось що був змушений згодом писати в донесенні до Департаменту поліції сам Катеринославський губернатор: «...Крім того, серед робітників виникло незадоволення старшим майстром Поветкіним, який служив на заводі близько трьох місяців і своїм некоректним і грубим ставленням викликав часті суперечки...».

А начальник жандармського управління доносив губернатору: «Прибывши на завод, Поветкін став чіплятися за всякі дрібниці до робітників і одночасно з цим на заводі була знижена розцінка».

На антисанітарію на підприємстві вказував сам начальник Катеринославського жандармського управління. Він писав: «Полная небрежность администрации завода к санитарным условиям...».

З 1908 року заводчик знову запровадив штрафи. В цей період на заводі працювали революційно настроєні робітники.

Після 1905 року сюди прибули катеринославські та харківські революціонери. На заводі були робітники, які активно виступали проти царизму і заводчиків у 1905 році.

Восени 1912 року на заводі Кернера почав працювати Влас Якович Чубар. Він активно включився в революційну роботу: проводив бесіди, виступав на нелегальних зборах, де роз'яснював, за що ведуть боротьбу більшовики. Та не довго йому довелося жити на волі. В грудні 1912 року В. Я. Чубаря було заарештовано. Проте зерна, посіяні ним, дали добрі сходи. Це яскраво вилилося в страйку.

Як розповідав пенсіонер Д. І. Онищенко, який на той час був учнем формувальника, робітники часто збирались у клуні Кирила Білецького. На зборах виступали не тільки місцеві, а й приїжджі революціонери – з Катеринослава та Харкова.

Пізніше писалося в донесенні губернатору, що заворушення почалися ще 4 місяці тому, але не були виявлені ні приставом Івановим, ні іншими...».

Як свідчать архівні документи, в кінці січня 1913 року заводчик намітив масове зниження розцінок на різні роботи в токарному і слюсарному цехах, особливо на виготовленні молотарок. Це було тією краплиною, яка переповнила чашу терпіння робітників. У відповідь революційно настроєні робітники запропонували провести страйк.

29 січня (за старим стилем) 1913 року 120 робітників заводу не вийшли на роботу і обрали своїх уповноважених, яких направили до заводчика з петицією. До страйкарів приєдналися три цехи: стлярний, ковальський, слюсарний.

Про початок страйку в Гуляй-Полі повідомила газета «Правда» в номері від 6 лютого 1913 року: «Село Гуляй-Поле (Екатеринослав. губ.). 29 января забастовало 150 рабочих завода «Д. Б. Кернеръ и сыновья» (литейный цех не бастует), требуя: 1) повышения заработной платы; 2) установление в заводе старост от рабочих; 3) удаление старшего мастера Поветкина и др. Рабочим на днях объявлен расчет».

У ідальні робітники написали заводчику петицію (писав її П.Ф.Скоромний). В ній було 13 пунктів, якими передбачалося підвищення розцінок, поліпшення умов праці, дотримання правил техніки безпеки, усунення старшого майстра Поветкіна, призначення в цехах старости із середовища робітників, ввічливе ставлення адміністрації і майстрів до робітників та інше.

В петиції було також вказано, щоб за страйк ніхто не був звільнений і щоб були залишені на роботі ті робітники, яким вже дано розрахунок.

... 10-й РАБОТНИК ЗАВОДА КЕРНЕРА ...
ТОВАРИЩА РАБОТНИК!
 КОЛИ Б ТЯ ЖЕЛИМ ТРАУДИ НАШЕГО САД-
 НИ АРБІМ НЕ УЖЕЛИ ВЫ НЕ ЗАМУЧАЕТЕ СЛО-
 ЧТО АЗДАЕТЕ НА ВАШЕЖЕ ГЛАЗАХ! И ПОЧЕ-
 МЫ НЕ ВНАНТЕ КАКІЕ ПОДАРОКИ НА ЧИТАЕТ ЧУ-
 ВАТЕ ЭТОТ НЕГОДИЙ ПОТОВИЖИМАЕЦА (ПА-
 ДИ)! НЕ НАИИМАЯ СОВЕРШИЛИ ПЕРВА В РА-
 ТЕ А НАУЧИЛИСЬ КОС КАК ЦАРАПАТЬ ЧЕРТЕЖИ ОН
 ВОЗВРАТИ ЭТОТ БЕРАЗНСКІЙ ВОМОВОЗ, ЧТО
 ПОКАЗТ ПОЗВРИУ ЧТО ОН АЗДАЕТ ЕМУ ПОДО-
 БІА НЕ УЛУЧШЕНИЕМ МАШИИ ОРУДИИ И ПРА-
 ШИРНИЕМ ПРОИЗВОДСТВА В КОТОРИМ ОН ВЕРУ-
 ЕМІА А УРАК ТАК ПРИЖИМАНИЕ РАБОДІ
 С А В МЯ НИКАКІА ПРИСЛОСЛОВІА? А ДА О-
 БРЕЩЕТУДА НАЧИНАЕТ СИЛАТЬ РАСЦЕНКИ,
 АЗДАЕТ РАБОРА ЖЕВИІА И ПОСТАНОДЕНИІА ЧТО
 НЕ КУРІАИ В ЕГО ПРИСУТСТВИІ АЗВАЛИ ТО ЧИНОІ ПО-
 ЧО АЗДАЛИ И СРОДКО САЗДАЛИ И ЧТОБЫ
 В ПРАДКІА НЕ РАДГОВАРИВАЛИ ЗА ЧТО УГРОЖА-
 Т РАСЧЕТОМ. АЗДАЕТ РАЗНІЕ ЗАМІЩАНІА И НЕЗ-
 АТЖОМЕ ВЫГОВОРЫ ЧЕМ ОКОНЧАЕТ РАБОЧІА
 ОБЩІА ЧІА ЖЕ ТОВАРИЩІ! И АЗДАЕТ АРУЖИИ
 ОТПОР ОБЩІИИ СИЛАИ ПОКА НЕ ВОЗМО ЭТО
 ЧІА ПРАЗІТУ ВЫРОСЦЕ МУ НА БОЧНЕ БЕРАЗ-
 КОГО ВОЛО ВОВА. ИЗЮТЯЩЕ МУ ДО СІИИИ РА-
 БОЧІА ЗЫ АЗДАТІ В МЕДАИКИ. ПОТРЕБУЕТ ТОВА-
 РІЩІА НЕ МЕДАИКО УАДЛЕИІА ЭТОГО СОВРЕМ-
 ЕНО ПОАЩЕА НАЗИВАЮЩЕГО СЕБІ АРУГОМ
 РАДІИ. ЛОВУКИИА. ХОТЯ ОН ПРИШЕЛ И ОБ-
 ЗАДАЕТ ЗАБАСТОВКУ. ПІСЯИТ ТОВАРИЩ, ЧТО БЕЗ
 РАДІИ НАШІА ЧЕЛО НЕ АЗВЕІА.
 ОБЩІА ГЛАВІА

Листівка робітників заводу Кернера, 1913 р.

тирі Павла Юхимовича Сокрути. З допомогою восківки друкували листівки й розповсюджували їх на заводі...

Страйковий комітет збирався і в хаті слюсаря Данила Степановича Трошкіна.

Син його І. Д. Трошкін розповідав:

– У період страйку на нашу квартиру прибули чотири чи п'ять членів страйкового комітету. Крім них і батька в кімнаті нікого не було. Сестрі Єлизаветі батько доручив вартувати на вулиці і повідомити його на випадок появи поліції.

– Через деякий час вартова й справді подала сигнал. Сестра Ганна

Уповноваже-ні подали заводчику петицію. Але капіталіст Кернер на вимогу робітників відповів відмовою і погрозами, що коли вони не приступлять до роботи, то будуть звільнені з підприємства.

Та робітники не скорились. 150 чоловік застрайкували. Зразу ж був обраний страйковий комітет, який і очолив боротьбу за свої права.

Колишній слюсар заводу Кернера, тодішній уповноважений від робітників Петро Федорович Скоромний згадував:

– Ми (страйковий комітет – Авт.) збиралися на квар-

ледве встигла винести з дому листівки. Частина їх та деякі інші матеріали мати вимушена була покласти під пірижки, які саме пекла.

Учасники зборів розкидали на столі гральні карти і робили записи. До кімнати увірвався урядник Козулька та жандарм Захаров і поліцейський чин. Вони провели старанний обшук. Козулька навіть до печі заглядав, де пеклися пірижки, Захаров лазив на горище, оглянув сарай, льох, пробував шашкою в стрісі. Обшук був безрезультатним. Але, незважаючи на це, всі, хто знаходився в хаті, були заарештовані. Правда їх звільнили за відсутністю доказів.

У підготовленій комітетчиками листівці (до рук поліції потрапило їх лише три екземпляри) писалось:

«Товариші робітники! Своєю працею ви наживаєте капітали іншим. Невже ви не бачите того, що робиться на ваших очах?»

Далі в листівці розповідалося і про хазяйського прихвосня Поветкіна.

«Цей бердянський водовоз, щоб показати хазяїну, що він робить йому користь, хоч і не вдосконаленням машин і засобів та розширенням виробництва, в якому, безумовно, дурак, так притискує робітників, не роблячи ніяких пристроїв для полегшення праці, починає знижувати розцінки..., робить розпорядження та постанови, щоб не курили в його присутності, щоб не збирались і не вели розмови, за що погрожує звільненням.

Об'єднаймося же робітники! – далі закликає листівка, – і дамо дружну відсіч спільними силами...

Запам'ятайте, товариші, що без боротьби нам нічого не дістанеться!»

Листівку читали на заводі, і вона, звичайно, робила корисну справу, мала позитивний вплив. Робітники стійко вели себе протягом шести днів, не зважаючи на те, що територія заводу була заповнена жандармами. Вони не злякались ні погроз заводчика, ні жандармів.

Капіталіст Кернер найняв робітників з інших міст, влаштував їм добру гулянку прямо в цеху. Та коли найняті другого дня довідалися про страйк робітників, вони заявили, що штрейкбрехерами не будуть. Наляканий заводчик змушений був піти на поступки. Було задоволено більшість вимог робітників, підвищено розцінки на виготовленні молотарок, впроваджено оплату за користування особистим інструментом, в кузні створено певні санітарні умови. Звільнив заводчик і старшого майстра Поветкіна.

Отже, робітники здобули перемогу в боротьбі з капіталістом. Страйк носив у основному економічний характер. 4 лютого робітники приступили до роботи. Але через кілька днів царизм учинив розправу над робітниками.

8 лютого газета «Правда» писала: «Гуляй-Поле (Екатеринослав. губ.), 6 февраля произведены массовые обыски и аресты среди баствующих рабочих механического завода «Д. Б. Кернер и сыновья».

Були заарештовані члени комітету і найактивніші учасники страйку: Д. С. Трошкін, П. Ф. Скоромний, П. Ю. Сокрута, П. А. Копачевський, М. К. Лелюк, В. С. Кузнецов, П. Д. Коростильов, П. П. Жуковицький. Про це повідомлялося в донесенні начальника Катеринославського губернського жандармського управління Катеринославському губернатору. А боячись, що робітники заводу застрайкують на захист своїх товаришів, адміністрація вимушена була просити поліцію звільнити заарештованих.

У 1913 році в Гуляйполі працювали: земським начальником губернський секретар Микола Володимирович Козлов; начальником поштово-телеграфної контори надвірний радник Матвій Іванович Кравцов, його помічником – колезький секретар Іван Павлович Павлович; головою товариства взаємного кредиту – Ісай Борисович Кернер, членами названого товариства – Давид Іванович Шредер, Яків Петрович Нейфельд; головою товариства взаємодопомоги на випадок смерті – надвірний радник лікар Абрам Іссакович Лось; головою ощадно-позичкової каси майстрових і робітників заводу Кернера – Володимир Степанович Кузнецов; благочинний церковних парафій 2-ої округи Дмитро Сахновський.

В цей час багатії жили в цегляних будинках, а простий люд – у мазанках. Вулиці потопали в куряві чи в багнюці. Лише зрідка обабіч них росли акації або клени.

Дайте відповіді на запитання:

1. Яким було Гуляй-Поле в 1913 році? Розкажіть про нього.
2. Як розвивалася промисловість у Гуляйполі в цей період?
3. Розкажіть про початок страйку в Гуляй-Полі.
4. Чим закінчився гуляйпільський страйк? Чому про нього писала газета «Правда»?

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Перша світова війна, яка розпочалася в Європі 28 липня 1914 року і закінчилася 11 листопада 1918 року, торкнулася і доли гуляйпільців.

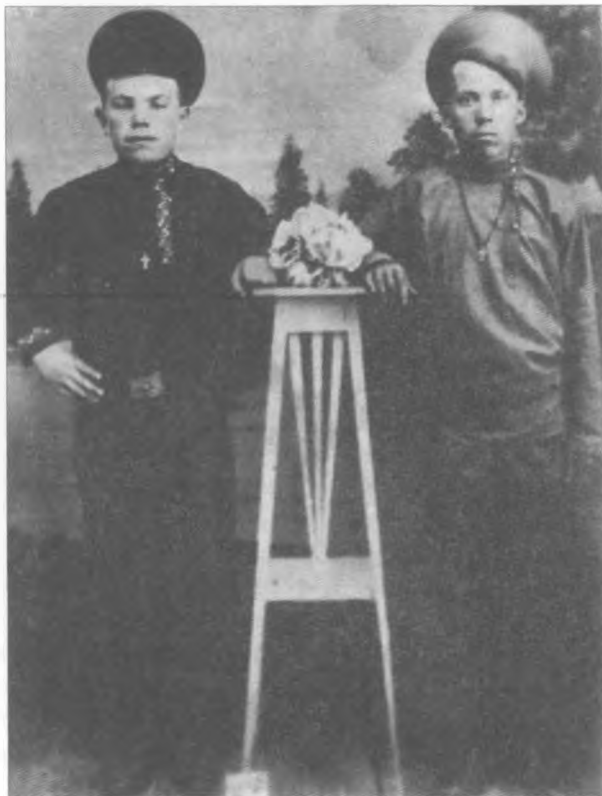
Хоч на території Гуляйпільського краю не було воєнних дій, але її учасниками і жертвами стало чимало наших земляків. Масова мобілізація торкнулася різних верств населення (селян, робітників, службовців державних установ і громадського самоврядування, вчителів, лікарів і т.д.).

З початком першої світової війни почалась мілітаризація економіки краю. Так, у 1915 році чавуноливарний завод сільськогосподарських машин і знарядь в Гуляй-Полі

Крігера дістав назву «Богатир». Він освоїв виробництво прицільних рушничних станків, бомб, парних двоколок.

Мобілізація чоловіків у армію породила проблему нестачі робочих рук як у промисловості, так і в сільському господарстві. Поступово в суспільстві почала наростати соціальна напруга.

У 1916 році в Гуляй-Полі працювали заводи Крігера і Кернера, млини Кернера, Шредера, Прищенка, Виба, олійниці Мілова, Гуревича, Гельдберга, Прищенка, обозні заводи Вічлінського і Рабіновича, кузні Педаша і Ходоша, бондарня Анікіна, жерстяна майстерня Рубана, шевські майстерні Григорукова, Левковича, Оселечина,



Гуляйпільські рекрути



Вивіска на заводі «Богатир»

Домбровського, цегельний завод Карманова, хлібопекарня Уманського, кондитерська Личишина, обозна майстерня Мелешкова, пекарня і кондитерська «Арарат» братів татар, кондитерська Іткіна, друкарні Лібмана і Шпеєра, шорні (лимарні) і чимбарні Старокоженка і Юрченка, гончарна Шейка.

В роки імперіалістичної війни, коли значна частина учасників революційного руху була кинута за ґрати, інша – забрана в армію, хвиля революційної боротьби в Гуляй-Полі дещо спала. Та Лютнева революція 1917 року знову сколихнула село. Дізнавшись про повалення царя, робітники заводу «Богатир» (колишній завод Крігера), який у 1914 році перейшов до рук акціонерного товариства, солдати кулеметної команди, учні гімназії і селяни влаштували демонстрацію біля будинку пристава й урядника і позривали всі емблеми царського уряду, а жандармів розігнали.

На Ярмарковій площі (пізніше – Жертв Революції, Петровського, тепер – Героїв України – Авт.) демонстранти провели мітинг, на якому виступив з промовою один із організаторів страйку на заводі Кернера в 1913 році, – Порфирій Коростильов.

У березні 1917 року на гуляйпільських заводах почав діяти робітничий профспілковий комітет. До його складу увійшли Гнат Бограков (голова), Юхим Дашко, Дмитро Сафронов, Самійло Шев-

ченко, Епішев. Члени комітету добилися підвищення заробітної плати на 25 відсотків.

Волосну Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, створену в березні 1917 року, очолив М. С. Шрамко. Штаб і Рада за допомогою революційних робітників відібрали у буржуазії зброю, надали допомогу олександрівцям у роззброєні козаків, які поверталися з фронту на Дон.

Активну участь у громадському житті краян брали вчорашні фронтовики, учасники першої світової війни. Пізніше в махновській повстанській армії воювали ті, хто в роки Керенського за бойові заслуги стали офіцерами – Петренко, Тарановський, Вдовиченко – прапорщики, Гавриленко – штабс-капітан, Озеров – штабс-капітан.



Махновський командир –
Георгіївський кавалер
Петро Петренко (Платов)

Повними георгіївськими кавалерами були махновські командири П. Гавриленко, П. Петренко (Платов), Т. Вдовиченко, підпрапорщик Москалевський (Золотий Зуб), фельдфебель Володін. Георгіївським кавалером у роки Першої світової війни став фельдфебель Павловський.

Воювали командирами у Революційній Повстанській армії України (махновців) прапорщик О. Калашников, фельдфебель В. Нестеренко, унтер-офіцери О. Марченко (Шевченко), І. Новіков, старший феєрверкер В. Шаровський та інші.

На німецькому фронті воювали артилерійський капітан Морозов, поручик Гладченко, підхорунжі В. Куриленко і Митронов, солдати-артилеристи П. Осипенко, П. Білогуб і В. Лисенко, моряки Ф. Щусь, Дерменжі (служив на броненосці «Потьомкін») і Херсонський.

У Першу світову війну на чорноморському лінкорі «Воля» ніс бойову вахту успенівець Жовнір.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про участь гуляйпільців у Першій світовій війні.
2. Як працювали заводи в Гуляй-Полі у роки війни?
3. Кого ви знаєте з гуляйпільців –учасників імперіалістичної війни?
4. Назвіть земляків Георгіївських кавалерів і про їх участь у громадському житті.

ОСВІТА НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ

У 1910 році в Гуляй-Полі діяло товариство сприяння початковій освіті. Працювало 2 єврейські, 4 земські, 1 заводська і 1 церковно-парафіяльна школи. Одна чоловіча єврейська школа жила на кошти єврейського товариства, друга – жіноча – на пожертвування Кернера.

Головою товариства сприяння початковій освіті був І. Я. Веглінський, членами – А. В. Вібе, М. Г. Прищепя, секретарем – Й. Я. Адрес, касиром – В. А. Щепанюк.

На 15 січня 1913 року в Гуляй-Полі працювало 5 шкіл, в яких 10 вчителів навчали 439 учнів. У двокласнім училищі (школі) перебувало під опікою 4-х учителів 186 дітей (157 хлопців і 29 дівчат). Наступного року в училищі було 6 відділень, змішане, земське, а в 1-й, 2-й, 3-й, 4-й і 5-й школах – по 4 відділень, стільки ж відділень функціонувало і в церковному училищі.

1915 року на губернських земських зборах планувалось, що в Гуляй-Полі у 1924 році буде відкрито вище початкове училище. Для цього намічалось розширити приміщення двокласного училища на 200 учнів і виділити 10 тисяч карбованців і 2 десятини землі.

На 15 січня 1913 року на території теперішнього Гуляйпільського району працювала 21 земська школа і одне Гуляйпільське двокласне училище. У них 41 вчитель навчав 1899 дітей (1396 хлопчиків і 503 дівчинки). Крім Гуляй-Поля, школи діяли в селах Варварівці, Верхній Терсі, Воздвижівці, Новогригорівці, Новоіванівці, Санжарівці, Святодухівці, Темирівці, Туркенівці, Успенівці, Хвалібогівці, Шагарово.

У великому селі Успенівці функціонувало три народні школи, у Святодухівці і Туркенівці – по дві.

У Верхньотерсянській школі в 4-х групах (класах) навчалось 97 учнів.

В царській Росії дуже мало виділялось коштів на розвиток освіти, а значить і на придбання книжок. Так, наприклад, у 1913 році з 22 шкіл Гуляйпільщини книги придбали тільки 14. Всього було закуплено 1704 книжки на 299 карбованців 11 копійок. Найбільше – зі словесності, тобто художньої літератури, – біля 800 примірників на 130 карбованців. На історичну тематику придбали 312 книжок на 54 карбованці, природничу – 293 (45 карбованців 61 копійка), релігій-

ну – 157 (25 карбованців 20 копійок), географічну – 173 (30 карбованців 41 копійка) та інші теми.

За даними «Доповідей і звітів чергових губернських земських зборів» (сесія 1915 року) видно, що в 1914 році на території теперішнього Гуляйпільського району діяли єврейські школи (училища) на три відділення (класи) у селах (колоніях) Веселому, Богодарівці, Новозлатополі, Приютному, Розкішному. А церковні училища були у Василівці (Санжарівський приход), Гуляй-Полі, Марфополі, Новозеленівці, Новоуспенівці, Степанівці, Туркенівці.

В 1915 році на сесії губернських земських зборах намічалось побудувати вище початкове (двокласне) училище в селі Гуляй-Полі, яке б обслуговувало 32 тисячі осіб. Училище розраховувалось на 200 учнів. Щоб розширити будівлю, необхідно було 10 тисяч карбованців і дві десятини землі. Аналогічне училище планувалось побудувати в селі Успенівці, яке б обслуговувало 8392 особи. Для цього планувалося виділити 75 тисяч карбованців і завершити будівництво у 1919 році.

1 вересня 1917 року у Гуляй-Полі відкрито жіночу гімназію. До жовтня 1917 року на території теперішнього Гуляйпільського району працювало 20 навчальних закладів, а саме: 18 початкових шкіл, двокласне училище і чоловіча (хлоп'яча гімназія, відкрита 24 листопада 1916 року). У цих закладах навчало дітей 48 учителів, а ходило на заняття 800 учнів (більшість дітей трудящих не мали освіти).

Хто ж навчав дітей у земських школах? Звичайно ж вчителі, які, щоб працювати в школі, мали закінчити гімназію або вчительську семінарію, вчительсько-педагогічні курси чи скласти іспит. Поряд з учителем працював і його помічник. Дещо поліпшилося матеріальне становище вчителів на початку ХХ століття. Старші вчителі одержували 350 карбованців, молодші – 300 карбованців за рік. Окрім того за 5 років роботи в школі педагоги отримували надбавку в 50 карбованців., за 10 років – 100 карбованців. Ще були доплати за викладання співу і організацію хору, за гімнастику, за рукоділля – від 35 до 150 карбованців. За свою самовіддану працю вчителі інколи одержували грошові премії, за багаторічну роботу їх нагороджували медалями, присвоювали почесні звання.

Підприємець Кернер у 1895 році для потреб єврейської громади відкрив початкову приватну школу по типу телмуд-тори. Кошти для її існування поступали від пожертвувань місцевих підприєм-

ців, купців, ремісників. А приміщення стояло поряд із першою земською школою.

Добрим підбором кадрів педагогів могло похвалитися 1-ше земське училище волосного центру. В передреволюційні часи ним завідував О. Корпусенко, вчителями працювали Н. Воскорбойнікова, М. Яцина, Г. Кузьменко та інші.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як розвивалася освіта в нашому краї до 1917 року.
2. Якою була освіта в Гуляй-Полі перед початком Першої світової війни?
3. Які навчальні заклади були тоді в Гуляй-Полі?

ЧОЛОВІЧА ГІМНАЗІЯ

На початку ХХ століття в царській Росії існувало два типи гімназій, які давали середню освіту, з 4-5-річним курсом навчання і з 7-річним, де велика увага приділялася вивченню грецької, латинської мов і логіки. Відчуваючи потребу населення в середній освіті, сільська громада Гуляй-Поля за підтримки інтелігенції та промисловців у 1909 році порушила клопотання перед Катеринославським губернським земством на дозвіл і допомогу в будівництві в селі класичної чоловічої гімназії. У 1910 році до клопотань долучилось і товариство «Просвіта»: «Просьба общества «Просвещение» есть просьба и крестьян, и разночинцев: врачей, судей, учителей, священников, чиновников, торговопромышленников и других лиц, входящих в состав земского населения. Без средней школы типа, именно гимназии, так как последняя имеет общеобразовательное, а не специальное значение и более широкие права для перехода в высшую школу, в наше время существовать тяжело, а дети наши должны оставаться недоучками, не имея возможности развить в достаточной степени свои способности».

Через брак коштів на спорудження достойного приміщення вирішення цього питання затяглося, незважаючи на те, що навчальний заклад пропонували назвати «Гуляйпільська класична чоловіча гімназія імені імператора Олександра І». І тільки 24 листопада 1916 року в Гуляй-Полі вперше розпочалися заняття в чоловічій гімназії. А напередодні, 22 листопада, із канцелярії Попечителя Одеського

навчального округу (стіл 3) за № 42720 (6879) надійшло в Гуляй-Поле таке повідомлення: «Высочайшим приказом по гражданскому ведомству от 8 сего ноября, за № 91, напечатанном в № 247 «Правительственного вестника», Вы назначены с 24 минувшего октября Директором Гуляйпольской мужской гимназии. О сем уведомляю Вас для сведения».

Цей наказ стосувався статського радника Федора Васильовича Локтя.

– Найперших учнів було дев'ятеро, – стверджує гуляйпільський краєзнавець В. Г. Коростильов. – Їхні батьки здали виконуючому обов'язки директора гімназії громадянину Локтю плату за навчання в першому півріччі в сумі 225 рублів Російської імперії, про що йдеться у заяві до Гуляйпільської кредитівки: «В общество Взаимного Кредита в селе Гуляй-Поле 28 ноября 1916 года. Честь имею просить Администрацию Гуляйпольского общества Взаимного Кредита записать препровождаемые при сем 225 рублей, собранные с 9 учеников гимназии за право учения в первую половину 1916/1917 учебного года на текущий счет Гуляйпольского общества «Просвещение», в получении каковой суммы прошу выдать подателю сея расписку».

Ф. В. Локоть пише листа до попечителя Одеського навчального округу з проханням передплатити каталог учнівської і фундаментальної бібліотек («...не отказать в высылке во вновь открытую Гуляйпольскую мужскую гимназию общества «Просвещение»). Також директор пересилає гроші, щоб передплатити циркуляр Одеського навчального округу.

Розпорядженням попечителя Одеського навчального округу Ф. В. Локтя з 1 серпня 1917 року призначили тимчасово виконувати обов'язки голови педагогічної ради Гуляйпільської жіночої гімназії товариства «Просвіта». Звернемо увагу й на те, що печатка чоловічої гімназії була кругла з таким текстом: «Гуляйпольская гимназия о-ва «Просвещение».

Знаходилась гімназія у великому приватному будинку, який на три роки орендувало товариство «Просвіта» за 1800 карбованців на рік. Нині це – будинок колишніх магазинів міськторгу «Гастроном» і «Тканини». Класи займали верхній поверх. Гімназія мала підготовчий і три класи. Навчання було платним: за кожного учня батьки вносили по сто карбованців на рік. Заяви про зарахування до гімназії подали 144 дитини, з них 103 – православного й 41 – іудейського віросповідання.

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Предъявитель 6 сего Кавказский

Андрей Александрович
Харахата
Кавказский
Кавказский
Кавказский

на основании Высочайше утвержденных
22-го Апрѣля 1868 г., 13-го Декабря 1894

г. и 11-го Декабря 1895 г. мѣстнй Государственнаго Совѣта о
спеціальныхъ испытаніяхъ по Министерству Народнаго Просвѣ-
щенія, подвергшеся полному испытанію въ Педаго-
гическомъ Совѣтѣ Гуляйпольской мужской гимназіи О-ва „Про-
свѣщеніе“ въ Мартѣ мѣсяцѣ 1919 года и выдержавъ
оное удовлетворительно удостоенъ званія учителя 2 на-
чальныхъ училищъ _____

Въ удостовѣреніе чего дано Андрею Харахате это
свидѣтельство за надлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ
печати Гуляйпольской мужской гимназіи О-ва „Просвѣщеніе“.
с. Гуляйполе Екатеринославской губерніи, 1919 года 24
24 дня.



Директоръ

Письмоводитель

Свідоцтво Андрія Харахата на право працювати вчителем початкових класів.
20.03.1919 р.

Вступні іспити відбулися 23 листопада 1916 року. Заняття в гімназії розпочалися 24 листопада 1916 року. Багато учнів було приїжджих з сіл і жили на приватних квартирах або у родичів.

Навчальних посібників для учнів не виділялось, а коштів для їх придбання не вистачало. В 1916 році товариство «Просвіта» на купівлю й утримання приміщення, придбання обладнання витратило 7202 карбованці 23 копійки.

Спочатку в гімназії працювало 6 чоловік: директор, законовчитель, діловод та вчителі російської, латинської, французької та німецької мов, географії та природознавства. З них троє були з вищою, двоє – із середньою й один – з початковою освітою.

Після закінчення гімназії та здачі екзаменів випускник одержував свідоцтво та звання учителя початкових училищ. Екзамени відбувалися ще й у липні 1920 року, свідоцтва видавались у вересні того ж року. Пізніших даних про гімназію не знайдено.

Отже, в кінці 1920 року чоловіча гімназія в Гуляйполі закрилась.

У липні 1920 року витримав іспит і отримав звання вчителя початкових училищ Петро Леонтійович Сербін. Йому вручили свідоцтво про закінчення Гуляйпільської чоловічої гімназії 9 вересня 1920 року.

За даними Державного архіву Запорізької області в чоловічій гімназії, крім директора Ф. В. Локтя, працювали вчителі: Спиридон Костянтинович Іщенко (який, щоб отримати Свідоцтво на звання вчителя вишого початкового училища, 17 березня 1917 року, давав розписку про те, що не належить ні до яких таємних організацій, до Гуляйпільської гімназії був учителем-завідуючим Луганським двокласним приходським сільським училищем); Ольга Опанасівна Вучичевич (котра закінчила Петроградські вищі жіночі курси на природничому відділенні); Варвара Целларіус – вчитель російської мови; голова товариства «Просвіта» протоієрей о. Стефан Воскобойников, законовчитель; класний наглядач М. М. Цапко; лікар гімназії Абрам Лось; викладачі Людмила Іванівна Акімушкіна, О. В. Бублієв, М. Л. Генц, В. К. Дессін, діловод Г. Юр'єв, секретар піклувальної ради О. Т. Лоскутов.

Цікавими фактами із життя учнів і вчителів гімназії є те, що 16 січня 1917 року учні Гуляйпільської чоловічої гімназії відправили в м. Одесу Комітету допомоги борцям за Батьківщину для воїнів, які знаходяться в рядах діючої армії, а також і пораненим в подарунок 23 карбованці 81 копійку (квитанція № 18061), а службовці гімназії на ту ж адресу 7 січня 1917 року послали 20 карбованців 16 копійок. Отже, колектив чоловічої гімназії не тільки переймав-



Олександр Тимофійович Лоскутов з дружиною

ся питанням навчання, а був у курсі подій, які відбувалися далеко за межами Гуляй-Поля. Аналіз соціального і національного складу батьків, котрі подали заяви про бажання вчити дітей у Гуляй-пільській чоловічій гімназії «Просвіта» за 1916-1917 навчальний рік показує, що ніякої дискримінації тут не було. У списках і заявах є прізвища українців, євреїв, поляків і росіян.

ЖІНОЧА ГІМНАЗІЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

4 серпня 1917 року керуючий Одеським навчальним округом прислав у Гуляй-Поле таку депешу за № 24272 (4520): «Возлагаю на госпожу Волошину с 1 августа с. г. временно, впредь до особого распоряжения, исполнение обязанностей начальницы Гуляйпольской женской гимназии».

Хто ж така Л. І. Волошина? Лідія Іванівна народилася 29 квітня 1867 року в сім'ї колезького асесора. Закінчила 8 класів Полтавської жіночої гімназії і отримала звання домашньої вчительки. З першого січня 1899-го року до 14 жовтня 1901-го року вона служила на Усурійській державній залізниці конторницею комерційного відділу. Як зазначав 28 лютого 1902 року керуючий Усурійською державною залізницею (№ 3604/892): «За время службы Волошина отличалась безукоризненным поведением и трудолюбием, возложенные на нее обязанности исполняла всегда аккуратно и добросовестно».

З першого вересня 1907-го року до 1 вересня 1913 року (шість років) у Полтавській приватній жіночій гімназії Ахшарумової завідувала канцелярією. З 15 листопада 1914 року по 1 червня 1917 року в Полтавському губернському земстві була конторницею технічного відділу.

21 червня 1917 року Л. І. Волошина написала «Прошение» (заяву) у правління товариства «Просвіта» в селі Гуляй-Полі Катеринославської губернії з проханням прийняти її «класной надзирательницей во вновь открывшейся полноправной женской гимназии в селе Гуляй-Поле».

18 серпня 1917 року педагогічна рада Гуляйпільської жіночої гімназії товариства «Просвіта» зібралася на своє перше засідання. На ньому були присутні: голова педагогічної ради гімназії Ф. В. Локоть, в. о. начальниці Л. І. Волошина, законовчитель священник о. О. Т. Лоскутов і члени ради: А. В. Бублієв, М. Л. Генц і С. К. Іщенко. На обговорення виносилося одне питання: вибори членів наглядової ради від представників персоналу гімназії. Постановили обрати членом наглядової ради від викладачів законовчителя о. О. Т. Лоскутова, а вибори ще одного члена відкласти до завершення формування педагогічної ради Гуляйпільської жіночої гімназії товариства «Просвіта».

Друге засідання педагогічної ради жіночої гімназії відбулося 20 серпня 1917 року, на ньому обрали тимчасово секретарем С. К. Іщенка до повного формування педагогічної ради, бібліотекарем – викладача російської мови А. В. Бублієва з 1 вересня.

На педагогічній раді обговорювали питання про відкриття 6 класу жіночої гімназії і вирішили не відкривати через невелику кількість поданих заяв і відсутності класної кімнати.

Актуальним було і питання введення підручників з усіх дисциплін у всіх класах гімназії. Постановили: «В виду затруднительного положения в настоящее время книжного рынка и полной невозможности достать желательных для гимназия книг в достаточном количестве по каждому предмету ввести во всех классах женской гимназии по всем предметам те же учебники, которые введены в мужской гимназии общества «Просвещение».

Шосте питання – це обговорення програми відкриття жіночої гімназії 1 вересня. Постановили: «1) Именных приглашений никому из местных членов общества не посылать; 2) пригласить учащихся мужской и женской гимназии и их родителей к 10 часам утра на молебен. Предоставить слово председателю общества «Просвещение» протоиерею о. Стефану Воскобойникову, а также председателю педагогического совета женской гимназии – директору мужской гимназии общества «Просвещение» Ф. В. Локоть». Також було запропоновано принести пожертвування для шойно відкритої жіночої гімназії.

28 серпня 1917 року педагогічна рада засідала втретє і вирішувала питання про зарахування учениць у різні класи гімназії, а також розподілила уроки між викладачами.

Розміщалась гімназія в найманому світлому, сухому і теплому приміщенні (нині на цьому місці розташований колишній ресторан). Було відкрито п'ять класів і зараховано на роботу 13 працівників та вчителів, у тому числі – голову педради, вчителів російської, латинської, німецької і французької мов, математики, природи, географії, законоучитель, лікар, дві класні дами і діловод. З них п'ятеро з вищою, сім із середньою і один з початковою освітою. Більшість вчителів працювала (в тому числі і лікар) і в чоловічій гімназії.

Виконувала обов'язки начальника (директора) гімназії Л. І. Волошина. Вона ще була класним наглядцем і вела рукоділля.

Для зарахування до гімназії було подано 208 заяв. Не склали іспитів 8 дівчат і 7 не прийшли на них.

На 1 січня 1918 року в гімназії навчалось 194 дівчини, з них по класах: в підготовчому – 21, першому – 43, в другому – 32, третій клас відвідувало 34 дівчини, четвертий – 33 і п'ятий – 31 учениця. Контингент був різноманітний як за соціальним станом, так і за віросповіданням. 116 дівчат, наприклад, сповідали православну віру, 73 – іудейську. Навчалися вихідці з міщан (66), селян (94), троє з духовенства, сім – з купецьких сімей та почесних громадян. Навчання на той час було платним.

Так, в 1917 році батьки гімназисток підготовчого відділення внесли за півріччя по 70 карбованців. За навчання в першому і другому класах платили по 80, а в третьому – п'ятому – по 95 карбованців. Не зважаючи на те, що за навчання доводилось платити, успішність була не дуже високою. Із загальної кількості встигало з усіх дисциплін лише 118 дівчат або 61 відсоток.

На перше січня 1918 року в гімназії провели 2152 уроки. Крім інших дисциплін, велося викладання Закону Божого. Його читав 25-річний священник Свято-Троїцької церкви Олександр Лоскутов, який до цього закінчив духовну семінарію. Лікарем в гімназії працював колезький радник А. І. Лось, він же обслуговував і чоловічу гімназію. 54-річний лікар мав неабиякий авторитет, в березні 1914 року за заслуги був нагороджений орденом Святої Анни 3-го ступеня.

З вересня 1918 року в гімназії почали викладати українську мову. Учителем призначено Галину Кузьменко – майбутню дружину Н. І. Махна.

А цьому передувало Прохання студентки Київського Українського Університету Галини Андріївни Кузьменко до директора Департаменту середніх шкіл Одеського навчального округу призначити її вчителькою української мови та українознавства до Гуляйпільських гімназій громади «Просвіта» (о-ва «Просвещение»).

Водночас вона зазначала, що «скінчила вчительську семінарію в Ревуцькому на Херсонщині. Вчителювала 2 роки: рік в Гуляйпільській 2-х класовій Школі та рік в Добрянській 2-х класовій Школі на Херсонщині» (правопис згідно з оригіналом Прохання – Авт.). Прохання (заява), датоване 3-го вересня 1918 року. До Прохання



Галина Андріївна
Кузьменко

додано копію Свідоцтва «От Педагогического Совета Добровеличковой женской учительской семинарии», в якому засвідчено, що «на основании положения об учительских семинариях, дано сие свидетельство воспитаннице семинарии Кузьменко Агафии Андреевне в том, что она при отличном поведении оказала успехи...» і далі йде перелік навчальних предметів, які вивчала А. А. Кузьменко і які отримала за них оцінки. Видане Свідоцтво 23 травня 1916 року.

Начальниця семінарії З. Ходуліна у виданому Свідоцтві дописала, що Кузьменко зобов'язана пробути три роки і вісім місяців на посаді початкової народної вчительки за призначенням начальства за користування нею казенною стипендією у Добровеличківській жіночій вчительській семінарії або повернути семінарії витрачені на її утримання шістсот шістдесят карбованців.

17 жовтня 1918 року з Канцелярії Попечителя Одеського навчального округу до Голови Попечительської Ради Гуляйпільської гімназії за № 19422 (3224) надійшло повідомлення, що Комісаріат Одеської Шкільної округи «допускає з 1 липня ц. р. Галину Кузьменко до викладання з платні по найманню, українознавства та української мови в Гуляйпільських хлоп'ячій та дівочій гімназіях на 1918/1919 шкільний рік».

2 листопада 1918 року Департамент позашкільної освіти (Київського Українського університету) видав посвідчення за № 1498 Галині Кузьменко, що вона «викладала вкраїнську мову на курсах українознавства, влаштованих Просвітньою Комісією Вкраїнського Університету для дорослих з 1-го Травня до 12-го Липня».

Повертаючись до розмови про гімназію, зазначимо, що вона знаходилась в орендованому приміщенні. Заняття проходили в три зміни: друга зміна працювала у 1917-1918 навчальному році з 1 вересня по 1 листопада, а третя – з 1 листопада і до кінця 1917 року.

18 січня 1918 року класний наглядач Олександра Семенівна Михайличенко в заяві на ім'я голови педради прохала призначити її вести у 1-6 класах гімназії уроки рукоділля. Дозвіл було отримано.

А от на заяві Тетяни Бохановської про призначення її вчителем стояла резолюція: «Не може бути призначена вчителем французької мови, так як у неї немає спеціальної освіти».

Відповідно до розпорядження Міністерства освіти Української держави від 16 жовтня 1918 року в Гуляйпільських чоловічій і жіночій гімназіях товариства «Просвіта» **уведено обов'язкове вивчення українознавства (українські мова, література, історія).**

Учителі та учні Гуляйпільських гімназій брали активну участь у роботі гуртків та театральної студії, що діяли у Народному домі товариства «Просвіта», були активними учасниками театру «Колізей», що ставив у Гуляй-Полі п'єси українських драматургів Єлисея Андрійовича Карпенка, Івана Карпенка-Карого та інших.

Великий авторитет серед жителів села мали вчителі гімназій.

Наприклад, викладач математики Спиридон Костянтинович Іщенко користувався неабиякою повагою учнів, на професійній ниві виріс до значного діяча «Просвіти». Вже після громадянської війни був директором Гуляйпільської семирічної школи. Потім очолював освітні заклади в м. Запоріжжі.

Вирізнялася неординарністю і Ольга Опанасівна Вучичевич, 1888 р. н., яка здобула вищу освіту в Петербурзі (про це вже мова йшла – Авт.), прекрасно знала німецьку мову (3 роки стажувалася в Німеччині). Свою педагогічну діяльність продовжувала і за радянських часів. Проживала в м. Гуляй-Полі. 3 грудня 1943 року заарештована. Звинувачення: під час німецько-нацистської окупації співробітничала з ворогом: працювала перекладачем у райуправі. Особливою нарадою при НКВС СРСР від 7 жовтня 1944 року засуджена до 5 років висилки у Джамбульську область (Казахстан). Реабілітована у 1990 році.

Надзвичайно добре знав свій предмет А. В. Бублієв, але був великим консерватором і педантом, мав важкий характер, за це дістав дошкульне прізвисько «царський прихвостень». Жив неодруженим, бо дівчата і жінки не хотіли йти за нього заміж, побоюючись його суворої вдачі. В учнів він теж не користувався повагою. І одного разу з ним стала надзвичайна пригода. Любитель щоденних прогулянок на свіжому повітрі, вчитель на Сігорянському мосту наскочив на «засідку» старшокласників гімназії. Заводіями були Лев і Геннадій Банчовські (велика польська сім'я з с. Гуляй-Поля). Хлопці підмовили товаришів налякати в'їдливого педагога. Незнайомці в масках вискочили з-під мосту і скинули Бублієва у воду. Та він виявився не ликом шитий. Оперативно «вирахував» нападників, котрих швиденько вигнали з гімназії.

Революція і громадянська війна привели в Гуляйпільську гімназію колишнього професора Варшавського і Петербурзького університетів Боруцького, який у голодній і холодній революційній столиці відморозив ноги. З ампутованими нижніми кінцівками він викладав у гімназії. У післяреволюційні часи його знання виявилися

непотрібними радянській школі. В сім'ї Боруцького настали важкі часи. Звикла до розкоші дружина професора Софія Маркелівна від горя психічно захворіла. Колись красива жінка із зовнішністю аристократки незабаром померла, а чоловік вистояв. Допомогли добрі люди і він став активно займатись репетиторством.

Не багато гуляйпільців знають, що у приватній жіночій гімназії Мороховської викладачем математики працював відомий письменник Сергєєв-Ценський. Та, не знайшовши спільної мови з господаркою, переїхав до м.Павлограда.

В Державному архіві Запорізької області є чимало цікавих документів, що розповідають про життя Гуляйпільських гімназій. Наприклад, є підшиті у справу свідoctва учениць Гуляйпільської гімназії з фотографіями.

Ось одна з них – Либа Аронівна Сладкова. Народилася 8 липня 1902 року. Єврейка. За третій курс одержала з фізики, історії, російської мови, географії та рукоділля задовільні оцінки. Свідoctво видане 3 вересня 1918 року. На початку 20-х років Л. Сладкова була активною комсомолкою на Гуляйпільці, організовувала дитячі будинки, піонерські організації.

В кінці громадянської війни Гуляйпільська гімназія припинила свою роботу. Закінчуючи розповідь про Гуляйпільські чоловічу та жіночу гімназії, треба зазначити, що в дослідників немає єдиної думки на яких вулицях, в яких будинках вони знаходились. В. Г. Коростильов стверджує, що гімназії займали теперішні будівлі міської і районної рад та торгового комплексу «Еталон».

С. В. Серьогін: «Гуляйпільський купець Тупіков надав прекрасний двоповерховий будинок у центрі села (зараз гастроном «Еталон»).

Приватна жіноча гімназія М. П. Мороховської розмістилася в одноповерховій кам'яній будівлі з куполом по вулиці Вокзальній (нині вулиця Шевченка)».

В. І. Жиліпський: «Будівля чоловічої гімназії збереглася до наших днів, ще не так давно в ній були розташовані старий «Гастроном» і магазин «Тканини».

Є й думка, що одна з будівель однієї з гімназій була розташована на теперішньому місці колишнього ресторану в центрі села. Ось така непроста історія Гуляйпільських гімназій. І на завершення. Лідія Іванівна Волошина, як видно із її заяви до Гуляйпільської спілки працівників освіти, поданої 27 травня 1924 року, виконувала

обов'язки начальниці і класного наглядача Гуляйпільської жіночої гімназії з 1 липня 1917 року по 1 листопада 1921 року до перетворення її у 9-ту трудову школу.

З першого листопада 1921 року до п'ятого травня 1922 року працювала при Політосвіті касиром театру, з 1 квітня 1922 року до 1 червня 1923 року – діловодом і конторницею при фінінспекції в Гуляй-Полі, а з 1 червня стала безробітною.

ПРИВАТНА ГІМНАЗІЯ М. П. МОРОХОВСЬКОЇ

Серед місцевих краєзнавців давно точаться розмови і припущення про кількість гімназій у Гуляй-Полі. Одні стверджували, що їх було дві, інші називали цифру три. 16 березня 2011 року у Державному архіві Запорізької області нам вдалося виявити документи, які свідчать, що в селі Гуляй-Полі Олександрівського повіту Катеринославської губернії: з 24 листопада 1916 року почала працювати чоловіча гімназія товариства «Просвіта», а з 1 вересня 1917 року урочисто відкрито жіночу гімназію товариства «Просвіта» (про це мова йшла у попередніх розділах – Авт.).

В Державному архіві Запорізької області (фонд 51) ми знайшли документи, які вказують на те, що в Гуляй-Полі у вересні 1917 року працювала гімназія М. П. Мороховської з правами для учнів обох статей. Є штамп цієї гімназії і дві відповіді самої Мороховської начальнику Гуляйпільської жіночої гімназії товариства «Просвіта» від 6 і 17 вересня 1917 року про повернення документів вихованок гімназії, які перейшли з невідомих нам причин на навчання до приватної жіночої гімназії (зразки відповідей подаємо для підтвердження – Авт.): «Вследствии Вашего отношения от сего 4 сентября, за № 28, имею честь представить при сем документы бывших воспитаниц учрежденной мною гимназии: Цапка Любови, Божий Валентины, Позняковой Тамилы, Черняховской Лизы, Торецкой Александры, Адамовой Ципы... Вместе с тем покорнейше прошу сделать распоряжение о пересылке документов, поступивших в мою гимназию Южелевской Дабы и Юдкович Шейны.

**Из канцелярии моей гимназии
Учредительница М. Мороховская (підпис)».**

(Взято із книги «Распоряжения Одесского учебного округа с 31.07.1917 г. по 29 декабря 1917 г.» (ф. 51, оп. 1, од. зб. 3). Де знахо-

дилась Гуляйпільська приватна гімназія для хлопчиків і дівчаток М. П. Мороховської, також немає єдиної думки.

– Приватна гімназія Мороховської, – говорила 17 березня 2011 року директор місцевого краєзнавчого музею Л. Г. Геньба-Мартиненко, – була по вулиці Шевченка, на тому місці, де тепер приміщення «Укртелекому» та колишнього ресторану «Орбіта» (ще в 60-ті роки минулого століття тут стояв невеликий будиночок, у якому розміщалась аптека, потім – перукарня) з оригінальною архітектурою.

У листуванні з гімназіями Одеського навчального округу про зарахування і переведення учнів, яке охоплює період з 23 квітня 1919 року по 4 вересня 1919 року, є документ, котрий направлявся шкільній раді третьої Гуляйпільської гімназії від 3 квітня 1919 року.

А 20 травня 1919 року направляється лист Голові шкільної ради Гуляйпільської першої жіночої гімназії, колишнього товариства «Просвіта».

Висновок вимальовується такий: у Гуляйполі з 1916 по 1921 рік існувало три гімназії, в яких середню освіту здобували діти різних верств населення.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про гуляйпільські гімназії.
2. Які особливості Гуляйпільських освітніх закладів?
3. Хто навчав учнів у гуляйпільських гімназіях?

«ПРОСВІТА» І КУЛЬТУРА В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Значний внесок у розвиток та відродження національної самосвідомості і взагалі української культури у передреволюційні і революційні часи відіграло товариство «Просвіта», у статуті якого було записано, що «товариство ставить своїм обов'язком працювати для розвитку просвіти і добробуту українського народу, а також для його політичного виховання і взагалі для розвитку української національної культури...».

Гуляйпільська «Просвіта» існувала з 1916 року, мала при собі вісім хат-читалень, дві гімназії (чоловічу і жіночу, школу для ліквідації неписьменності серед дорослих, хор, драматичний гурток, ор-

Свидѣтельство.

Предъявитель сего, бывший ученикъ Милого
 класса Гуляйпольской мужской гимназіи О на „Провѣщеніе“ Солодовника Михаила
 по происхожденію Украинца вѣроисповѣданію
Украинца родившійся 21.12.1919
 1900 года, находился въ этомъ заведеніи съ 1.12.1917
года, былъ хорошо поведеніи
 в ъ 1918-19 году, при переходѣ въ 2-й
 класса во Украинца оказалъ слѣдующіе успѣхи:

№ 111

| | |
|-----------------------|--------|
| Въ Законѣ Божіемъ | хорошо |
| Русскомъ Языкѣ | хорошо |
| Философской проповѣди | хорошо |
| Латинскомъ языкѣ | хорошо |
| Арифметикѣ | хорошо |
| Алгебрѣ | хорошо |
| Геометріи | хорошо |
| Тригонометріи | хорошо |
| Физикѣ | хорошо |
| Природовѣдѣніи | хорошо |
| Исторіи | хорошо |
| Географіи | хорошо |
| Французскомъ языкѣ | хорошо |
| Нѣмецкомъ языкѣ | хорошо |
| Рисованіи | хорошо |

До поступленія въ Гуляйпольскую гимназію означенный Солодовник Михаил
Михайла обучался дома.

Выйтъ изъ Гуляйпольской гимназіи О на „Провѣщеніе“ по постановленію Педагогическаго Совѣта.

Права его, Солодовника Михаила какъ окончившаго
 курсъ 5 класса, изложены ниже сего въ пункт. 2-й

Въ удостовѣреніе всего вышеназваннаго дано ему, Солодовнику Михаилу
 сіе свидѣтельство за надлежащою подпистою и съ приложеніемъ казенной печати
 с. Гуляйполе Украинца 8 дня 1919 года



Директоръ
 Инспекторъ
 Заключитель

Члены педагогическаго Совѣта !

Свидѣцтво учня чоловічої гімназії Михайла Солодовника. 2.12.1919 р.

кестр, гурток дитячих розваг, лекторський гурток та своєрідну ремісничу школу, де бажаючі мали можливість опанувати столярними та палітурними ремеслами).

Членами «Просвіти», крім місцевої інтелігенції, були вчителі (майбутня друга дружина Н. І. Махна Галина (Гафія– Авт.) Андріївна Кузьменко, лікарі, робітники та селяни.

Дякуючи «Просвіті», люди дізнавалися про минуле свого народу, його боротьбу за національне і соціальне визволення, пізнавали історію вітчизняної та світової культури.

У революційні роки до Гуляй-Поля прибивалися різні групи людей, серед яких був відомий оперний співак з Москви Огнецов. Він став справжньою знахідкою для Гуляйпільського церковного хору. Під керівництвом Огнецова увесь склад хору докладно знайомився з нотною грамотою, навчився багатьох світських пісень. Хоч сам Огнецов був росіянином, та закохався в українську народну пісню. Хористи часто співали «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Стоїть гора високая...».

Гуляй-Поле пережило і ті часи, коли його називали маленьким Віднем. «Те порівняння з'явилося, мабуть, – зазначають автори книги «Нестор і Галина» Віктор Яланський і Лариса Верьовка, – відтоді, як робітник заводу Крігера Жорж Калашников організував духовий оркестр. Оркестранти – працівники заводу. Усіх їх – і молодих хлопців, і немолодих дядьків – Жорж навчав нотної грамоти. Виписував з Москви безліч нот – сім'я ремствувала, що навіть горище ними завалене. Залюблений у Штрауса, в жанр віденської опери, він ніби прагнув своїм тим почуттям наповнити Гуляй-Поле. Тож плинули в надвечір'ї понад літнім садом, парком, де грав оркестр, над Гуляй-Подем «Казки Віденського лісу», «Весняні голоси» Штрауса, вальси і марші Легера, мелодії Кальмана, «Вантеффеля» Оффенбаха.

Гуляйпільська земля дала світові українського композитора, музичного критика, поета, перекладача, поліглота Івана Івановича Рачинського, який народився 1861 року в селі Темирівці теперішнього Гуляйпіль-



Іван Іванович Рачинський

ського району Запорізької області. Він є автором сюїт, увертюр, романсів. І. І. Рачинський перший переклав на російську мову поему Лукреція Кара «Про природу речей». Його знали в Західній Європі, де здобував музичну та юридичну освіту. А помер забутий земляками в 1921 році від голоду в Сімферополі.

В дореволюційні часи в Гуляй-Полі жили поети Віт Косовцев, Грицько Кернеренко, письменник, гуморист і сатирик Анатоль Гак, драматург і актор Єлисей Карпенко. Останні два померли далеко від рідних місць – у США в еміграції.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли в Гуляй-Полі виникла «Просвіта»? Що це за товариство?
2. Розкажіть про участь «Просвіти» в розвитку культури в нашому краї.
3. Чому Гуляй-Поле називали малим Віднем?
4. Назвіть імена земляків, яких знали в Європі та Америці на початку ХХ століття.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА ПІСЛЯ 1917 РОКУ

Після жовтня 1917 року місцем відпочинку і культурних розваг трудящих стали сільбуди, хати-читальні, червоні кутки. Вони були центрами художньої самодіяльності.

Уже в березні 1921 року при хаті-читальні організовується драматична секція. А на 1 серпня того ж року в Гуляйпільському повіті діяло 3 робітничих і 1 молодіжний клуби, 12 народних будинків, а в них 7 читалень, 20 бібліотек, 48 хат-читалень, 45 закладів «Просвіта».

За даними Державного архіву Запорізької області в 1921 році в самому Гуляй-Полі було 2 театри, 14 хат-читалень, 2 клуби, 3 бібліотеки, 1 художник, 5 гуртків художньої самодіяльності.

Першим у реєстрі культпросвітніх організацій Гуляй-Поля і його повіту стояв селянсько-робітничий клуб імені Тараса Шевченка. У повітовому центрі діяла музична і художня школи. Кошторис видатків засвідчує наявність у музичній школі 12 викладачів, а в художній – двох.



Хоровий гурток Гуляйпільського будинку культури, 1928 рік

При клубах налічувалось 387 активістів, із них 32 жінки. Тут працювали гуртки: музичний (79 чоловік, із них 15 жінок), драматичний (відповідно 184 і 84), хоровий (53 і 21), літературний (29 і 7). При клубах тоді не було бібліотек і читалень, а працювали їдальня і чайна.

У 20-х–30-х роках минулого століття значно поживилась культурно-освітня робота в районі.

У 1935 році в Гуляй-Полі функціонували клуб імені Затонського, парк культури і відпочинку імені Комсомолу.

19 червня 1935 року в Гуляй-Полі в парку культури і відпочинку імені Комсомолу відбулася перша міжколгоспна олімпіада художнього мистецтва. В ній взяло участь 230 осіб. Перші місця зайняли: зі співу – студентка 3-го курсу педтехнікуму Тетяна Ярош, танцюристи – дідусь Семен Холод (72-річний, танцював гопак), Григорій Медяник, Петро Тур із Санжарівської неповної середньої школи, гармоніст Успенівської неповної середньої школи Григорій Лютий.

21-22 березня 1936 року в Гуляй-Полі пройшла третя районна художня олімпіада, а 28 червня – колгоспно-радгоспна та шкільна олімпіада художньої самодіяльності.

У 1936 році відкрився районний Будинок культури. В 30-ті роки побудували клуб промартілі «Червоний металіст» (пізніше завод сільгоспмашин – Авт).

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про роботу клубів і хат-читалень.
2. Які заклади культури працювали в Гуляй-Полі у 20-х-30-х роках минулого століття?

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

В 1904 році у Гуляйпільській бібліотеці нараховувалось 949 читачів (776 чоловіків і 173 жінки). Видано книг 13333, з них на релігійну тематику – 1511, про географію – 1070, природничого напрямку – 886, сільськогосподарських – 530 і т.д.

Читальний зал відвідало 322 особи 3007 разів.

У 1905 році читачів було 981 (777 чоловіків і 204 жінки), з них 709 селян і 200 євреїв.

Книг видано: 1357 на релігійну тему, 969 на історичну, 9415 по

словесності, 1470 по географії, 51 по медицині, 391 по сільському господарству, 1 по математиці, а всього — 14852. 418 осіб відвідали читальний зал 4072 разів.

У 1910 році читачів у бібліотеці було 1230 осіб, видано всього книг — 21204. Читальний зал відвідала 701 особа 3016 разів.

За оренду приміщення бібліотеки у 1912 і 1913 роках витрачено 220 карбованців.

У 1921 році в Гуляйпільському повіті було 28 бібліотек. У 1928 році в Гуляй-Полі працювало 5 професійних бібліотек.

Кінець 20-х і 30-х років двадцятого століття характеризувався ростом культурного рівня трудящих, потягом до книги.

У 1935 році в Гуляй-Полі почала працювати районна бібліотека. В 1940 році її книжковий фонд склав 12 тисяч томів. Зросла і кількість читачів. Якщо в 1939 році їх було 800, то в 1940-му більше 2000. В тому році бібліотека видала 44289 книг. Крім того, бібліотека організувала 13 пересувних бібліотечок на підприємствах і колгоспах. За рік працівники бібліотеки провели 28 бесід і читань газет, книг, дві конференції за творами О. Толстого «Хліб» і М. Островського «Як гартувалася сталь», дві наради бібліотечних працівників, 26 індивідуальних і групових консультацій для бібліотекарів пересувних бібліотек. А також у районній бібліотеці організували 24 книжкові виставки і 21 фотовікторину, а читальний зал випустив 15 номерів стінгазет. Кращими працівниками бібліотек були М. Листопад і М. Гольц.

Дайте відповіді на запитання:

1. Скільки бібліотек було в районі в 30-х-40-х роках ХХ ст.?
2. Коли утворилася районна бібліотека? Яку назву вона має сьогодні?
3. Розкажіть про вашу шкільну бібліотеку.
3. Розкажіть, які бібліотеки сьогодні працюють у нашому місті. Читачами яких є ви особисто? Організуйте екскурсію до бібліотеки.

ТЕАТР

Справжньою перлиною Гуляй-Поля початку ХХ століття був театр. Його прекрасне приміщення розташовувалося на розі нинішніх вулиць 1 Травня та Нестора Махна. Архітектура і внутрішнє оформлення вражали гуляйпільців.

Починався театр з просторого вестибюлю, де стояв рояль, а перед виставами грав струнний оркестр. Два входи вели до залу і на балкони. В театрі місць було дуже багато, перед сценою знаходилася оркестрова яма, огорожена дерев'яним бар'єром.

Балконів було два: верхній — для бідної публіки і нижній — для почесних гостей. З обох боків нижнього балкону розміщувалися ложі, завішені оксамитовими шторами з м'якими кріслами.

У підвальному приміщенні театру знаходилися артистичні «уборні» (2 чоловічі та 2 жіночі). Обставлені вони були вишуканими меблями (дивани, крісла, трюмо). Частими гостями в театрі були акторські трупи з великих міст. Та й в самому Гуляй-Полі цей вид мистецтва користувався повагою. Самодіяльні артисти (робітники і селяни) настільки майстерно грали свої ролі, що заїжджі знавці театру не могли повірити, що бачать виступ аматорів сцени.

Репертуар театру складала переважно українська класика (твори І. Карпенка-Карого, М. Старицького, Г. Квітки-Основ'яненка, Мови-Лиманського та ін.). Ставилися п'єси й уродженця Гуляй-Поля Єлисея Андрійовича Карпенка, який народився і виріс тут, а помер в далекій Америці. В період 1902-1910 років драматичним гуртком в селі керував Петро Олексійович Лебідь. Учасниками були: Василь Іович



Єлисей Андрійович
Карпенко

Науменко, Петро Трохимович Чучко, Марфа Іванівна Науменко, Микола Захаров, Андрій Клейн, Петро Будко, Марія Любицька, Мотря Зайцева, Йосип Качан та інші.

Театр мав назву з античної історії — «Колізей». Хто й коли дав таку цікаву назву невідомо, та це ім'я дійшло й до наших днів. Публікою на виставах були не тільки багаті люди й інтелігенція, але й місцеві робітники і селяни, охоче сюди прибігали діти, які сиділи просто на підлозі.

Охоче театр відвідував син промисловця Григорій Борисович Кернер (відомий в



Учасники театру "Колізей"

літературному світі як український поет Грицько Кернеренко); керівник Повстанської армії (махновців) Нестор Іванович Махно із дружиною Галиною Андріївною Кузьменко, відомий письменник Сергєєв-Ценський, оперний співак з Москви Огнецов, художник Вучичевич та інші.

В революційні роки потрапив до Гуляй-Поля відомий оперний співак з Москви Огнецов. Він став справжньою знахідкою для Гуляйпільського церковного хору. Під керівництвом Огнецова увесь склад хору докладно знайомився з нотною грамотою, навчився багатьох світських пісень. Хоч сам Огнецов був росіянином, та він закохався в українську пісню. Хористи часто співали «Заповіт», «Реветя стогне», «Стоїть гора високая...».

Прекрасно доповнював місцеву культуру і духовий оркестр, який організував робітник заводу Крігера Жорж Калашников. Музиканти були всі місцеві... Влітку оркестр завжди грав у саду, де гуляла публіка...

Взимку 1921-1922 років на сцені Гуляйпільського театру «Колізей» з успіхом ішли п'єси «Суєта» і «Житейське море» І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого).

У Запорізькому обласному архіві зберігається «Реєстр культурно-освітніх організацій м. Гуляй-Поля і його повіту» станом на 21 жовтня 1921 року. Там, після Товариства «Просвіта» записаний «Селянсько-робітничий-червоноармійський клуб» імені Т. Г. Шевченка. Він знаходився на вулиці Вокзальній у будинку колишнього кредитного товариства.

В той час у місті було 2 театри, 14 хат-читалень, 2 клуби, 3 бібліотеки і 8 гуртків. Окрім театру «Колізей» ще діяв театр імені Червоної Армії.

11 липня 1925 року культосвітній гурток держслужбовців дав виставу і виручені кошти передав дитбудинку.

Восени 1927 року акторський склад театру «Колізей» було заарештовано за «укапізм» (що це таке ніхто не знав). Заарештовані актори і художній керівник театру Петро Петрович Смірнський, вибивши з одвірками двері з підвалу під театром, де їх тримали, розбіглися за ніч з Гуляй-Поля хто куди: в Запоріжжя, Юзівку, Бердянськ, Оріхів і т. д. З того часу театр припинив своє існування.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про театральне життя Гуляй-Поля кінця дев'ятого – початку двадцятого століття.

2. Хто з відомих земляків брав участь у роботі театру «Колізей»?
3. Підготуйте невелику розповідь про репертур театру. Яка ваша думка про нього?
4. Яка доля спіткала театр у 20-х роках двадцятого століття?
5. Чи бували ви в сучасному театрі? Що знаєте про театральну діяльність у Гуляй-Полі сьогодні?

МЕДИЦИНА

У 1900 році лікарню в Гуляй-Полі ремонтували. На ці роботи пішло 2000 карбованців.

1901 року в Гуляй-Полі ліквідували арештантське приміщення і його купили за 603 карбованці для лікарні.

1904 року Гуляйпільська лікарня обслуговувала територію площею 1010 квадратних верств. У 120 селах мешкало 39670 душ (19732 чоловіків і 19938 жінок). Лікарня мала 20 ліжок.

Дільниця називалась третя Гуляйпільська. В Гуляй-Полі працював лікар, два фельдшери, акушер і віспощеплювач.

В 1907 році в селі жив лікар Василь Максимович Самсонов. Опікуном був повітовий гласний Харламп Васильович Рябко, керуючим аптекою – Г. Х. Азеркін.

Лікарня на 20 ліжок побудована в 1879 році. В 1905 році її капітально відремонтовано. Площа лікарської садиби займала 1600 квадратних сажень.

Будівля була цегляна, вкрита залізом, опалювалася кам'яним вугіллям.

Літній холерний барак на 8 ліжок побудували 1892 року.

Відкрита у 1906 році Гуляйпільська цегляна амбулаторія була кращою в повіті. Вона мала кабінет лікаря, перев'язочну, аптеку, кімнату чергової і служниці.

В лікарні працювали лікар, 3 фельдшери і фельдшер-акушер. Фельдшерських пунктів на дільниці не було.

У 1913 році в Гуляй-Полі хворіли черевним тифом 86 осіб, дифтерією – 62.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про розвиток медицини початку ХХ ст. на Гуляй-пільлі.

РОЗДІЛ ІІІ

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (квітень 1918-1921 рр.)

ГУЛЯЙПІЛЛЯ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Події Лютневої революції 1917 року в Петрограді докотились до степового Гуляйполя і сколихнули його.

Військові, що перебували в селі, робітники заводу «Богатир» (пізніше завод сільгоспмашин), багаті селяни зібралися до приміщення волосної управи, роззброїли станового пристава і стражників, а потім зірвали з них погони. Становий пристав, скоряючись волі мас, нічого іншого не знайшов, як сказати: «Ми нічого не маємо проти вас, товариші робочі». Тут же відбувся мітинг робітників, солдатів і населення центральної частини села.

Після Лютневої революції на заводах почали діяти заводські комітети, через які робітники намагалися впливати на хазяїв підприємств для покращення умов виробництва, підвищення платні і т.п.

В Гуляйполі для встановлення громадського порядку поряд з волосним правлінням було створено «Общественный комитет». Його головою став прапорщик Прусинський (офіцер кулеметної команди, що квартирувала в Гуляй-Полі). Ще одного офіцера, поручика Кудінова, було обрано начальником міліції.

Обидва військові мали певну освіту, деякий досвід керівництва людьми. В той же час, будучи не місцевими жителями, нагальних інтересів селян не розуміли, а тому й авторитетом у них не користувались. Для переобрання дійсно народних представників до органів влади не вистачало поштовху.

Таким поштовхом стало прибуття в Гуляй-Поле у березні 1917 року Нестора Івановича Махна, колишнього політкаторжника і учасника групи «Союз бідних хліборобів».

Нестор Іванович розумів: щоб досягти торжества анархістської ідеї і взятись за пряму справу анархізму, необхідно розігнати «Гро-



Нестор Іванович
Махно. 1918 р.

2. Хто з відомих земляків брав участь у роботі театру «Колізей»?
3. Підготуйте невелику розповідь про репертур театру. Яка ваша думка про нього?
4. Яка доля спіткала театр у 20-х роках двадцятого століття?
5. Чи бували ви в сучасному театрі? Що знаєте про театральну діяльність у Гуляй-Полі сьогодні?

МЕДИЦИНА

У 1900 році лікарню в Гуляй-Полі ремонтували. На ці роботи пішло 2000 карбованців.

1901 року в Гуляй-Полі ліквідували арештантське приміщення і його купили за 603 карбованці для лікарні.

1904 року Гуляйпільська лікарня обслуговувала територію площею 1010 квадратних верств. У 120 селах мешкало 39670 душ (19732 чоловіків і 19938 жінок). Лікарня мала 20 ліжок.

Дільниця називалась третя Гуляйпільська. В Гуляй-Полі працював лікар, два фельдшери, акушер і віспощеплювач.

В 1907 році в селі жив лікар Василь Максимович Самсонов. Опікуном був повітовий гласний Харламп Васильович Рябко, керуючим аптекою – Г. Х. Азеркін.

Лікарня на 20 ліжок побудована в 1879 році. В 1905 році її капітально відремонтовано. Площа лікарської садиби займала 1600 квадратних сажень.

Будівля була цегляна, вкрита залізом, опалювалася кам'яним вугіллям.

Літній холерний барак на 8 ліжок побудували 1892 року.

Відкрита у 1906 році Гуляйпільська цегляна амбулаторія була кращою в повіті. Вона мала кабінет лікаря, перев'язочну, аптеку, кімнату чергової і служниці.

В лікарні працювали лікар, 3 фельдшери і фельдшер-акушер. Фельдшерських пунктів на дільниці не було.

У 1913 році в Гуляй-Полі хворіли черевним тифом 86 осіб, дифтерією – 62.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про розвиток медицини початку ХХ ст. на Гуляй-пільлі.

РОЗДІЛ ІІІ

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (квітень 1918-1921 рр.)

ГУЛЯЙПІЛЛЯ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Події Лютневої революції 1917 року в Петрограді докотились до степового Гуляйполя і сколихнули його.

Військові, що перебували в селі, робітники заводу «Богатир» (пізніше завод сільгоспмашин), багато селян зібралися до приміщення волосної управи, роззброїли станового пристава і стражників, а потім зірвали з них погони. Становий пристав, скоряючись волі мас, нічого іншого не знайшов, як сказати: «Ми нічого не маємо проти вас, товариші робочі». Тут же відбувся мітинг робітників, солдатів і населення центральної частини села.

Після Лютневої революції на заводах почали діяти заводські комітети, через які робітники намагалися впливати на хазяїв підприємств для покращення умов виробництва, підвищення платні і т.п.

В Гуляйполі для встановлення громадського порядку поряд з волосним правлінням було створено «Общественный комитет». Його головою став прапорщик Прусинський (офіцер кулеметної команди, що квартирувала в Гуляй-Полі). Ще одного офіцера, поручика Кудінова, було обрано начальником міліції.

Обидва військові мали певну освіту, деякий досвід керівництва людьми. В той же час, будучи не місцевими жителями, нагальних інтересів селян не розуміли, а тому й авторитетом у них не користувались. Для переобрання дійсно народних представників до органів влади не вистачало поштовху.

Таким поштовхом стало прибуття в Гуляй-Поле у березні 1917 року Нестора Івановича Махна, колишнього політкаторжника і учасника групи «Союз бідних хліборобів».

Нестор Іванович розумів: щоб досягти торжества анархістської ідеї і взятись за пряму справу анархізму, необхідно розігнати «Гро-



Нестор Іванович
Махно. 1918 р.

мадський Комітет» (урядова одиниця Коаліційного уряду), міліцію, не допускати організації ніяких комітетів, оголосити в районі приватну власність на землі, фабрики заводи та інші види громадських підприємств без будь-яких прав на існування. Але це треба робити, пересвідчившись, що селяни перейнялися цими ідеями. І Н. І. Махно та його однодумці з анархістської групи взялися за роз'яснювально-пропагандистську роботу серед трудового населення свого регіону. Махно став лідером не лише для анархістів, але й для всіх гуляйпільських селян і робітників, які вже усвідомлювати свою силу. Нестор Іванович, очоливши маси, виявив себе ініціативним, рішучим, ватажкам готовим іти на крайні заходи. Звичайно, і йому, і його однодумцям не вистачало освіти, досвіду політичної боротьби, проте не бракувало волі і жаги до кращого життя.

Дуже швидко зрозумівши, що селянам і робітникам бракує організованості і згуртованості, Махно провів боротьбу за перевибори «Общественного комитета» та створення «Селянського Союзу». У цій боротьбі пролетарів підтримали і деякі представники інтелігенції, зокрема, вчителі.

Скоро відбулися перевибори «Комітету», куди обрали і Махна.

28-29 березня 1917 року покладено початок і організації «Селянського Союзу». Для чого утворився «Селянський Союз»? Для того, стверджував Н. І. Махно, щоб «готовиться к переходу всех земель, фабрик и заводов в общественное достояние, как основы, на началах которой трудящиеся должны строить новую жизнь». І щоб трудове селянство в «завоевании земли и права на свободу самоуправления», ні на кого не сподіваючись, крім самого себе, і здійснювало його без будь-чийої опіки.

Н. І. Махно згадував, що в новообраній «Союз» увійшло 28 чоловік, його обрали головою. На той час «Селянський Союз» існував як противага волосним правлінням та «Общественным комитетам», проти впливу яких боролися Махно та його соратники. Гуляйпільці активно підтримали створення «Союзу»; через декілька днів у нього записалися майже всі селяни, окрім великих землевласників.

Досить швидко вплив «Селянського Союзу» поширився на всю волость. У земельну секцію «Общественного комитета», як у найважливішу в селянському житті, ввійшли «союзівці»: П. Крат, Г. Середа, А. Семенюта, М. Шрамко, П. Коростильов. А очолив її через деякий час Нестор Махно, секретарем був Пилип Крат.

Населення Гуляй-Поля (особливо селянство) підтримувало анархістів і «Селянський Союз», які найбільш послідовно відстоювали його інтереси, хоч у спогадах гуляйпільця І. Д. Трошкіна знаходимо список прихильників різних політичних течій того часу. Партію конституційних демократів (кадетів) підтримували: поміщик Логвинов, акцизний чиновник Губарев, суддя Аксютін, поміщики Гуссен і Гільз та ін.; меншовиків – аптекар Болтянський і начальник пошти Масс; правих есерів – адміністрація заводу «Бога-тир»; лівих – Бодня і Веретельников; Центральну Раду – учитель Силенко і офіцер з Києва Семенюта. «Були і більшовики, – згадує Трошкін, – але їх прізвища він пригадати не міг». Н. І. Махно ж стверджував, що більшовиків у Гуляй-Полі в той час взагалі не було.

Першотравнева демонстрація 1917 року в Гуляй-Полі вилилася в масовий мітинг протесту проти політики Тимчасового уряду. Місцеве населення підтримали навіть солдати, розквартириваних у селі військових частин. Демонстранти прийняли резолюцію: «Долой Правительство и все партии, стремящиеся нам навязать этот позор...».

Про зростання громадсько-політичної активності гуляйпільців говорить і той факт, що Василь Михайлович Шаровський (25.XII.1891-25.IV.1938) брав участь у роботі Українського селянського з'їзду, що відбувся 10-16 червня 1917 року в Києві. На з'їзді його обрано до складу Центральної Ради та членом Всеукраїнської Ради селянських депутатів. У 1919 році був командиром артилерії 3-ої бригади (махновської) Задніпровської стрілецької дивізії.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як події Лютневої революції вплинули на долю гуляйпільців?
2. Розкажіть про роль Нестора Махна в революційних перетвореннях у Гуляй-Полі?
3. Хто найбільш послідовно відстоював інтереси селян Гуляй-Поля?

МАХНОВСЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОМУНИ

Свою мрію про безвладний лад, про «світле майбутнє» Н. І. Махно бачив у організації добровільних трудових сільськогосподарських комун.

«Февраль-март місяц: момент распределения отобранного у помещиков еще с осени 17 года живого и мертвого инвентаря и выделения бывших помещичьих имений для поселения в них добровольцев, крестьян и рабочих, организовавшихся в сельскохозяйственные коммуны. Этот момент решительных действий и в области строительства новой жизни, и в области защиты этого строительства сознается всеми трудящимися района.

Бывшие солдаты-фронтовики под руководством революционного Комитета занялись перевозкой и переводом в общий общественный фонд всего мертвого и живого инвентаря из помещичьих имений и богатых хуторов, оставляя их владельцам на каждого хозяина по две пары лошадей, по одной или по две коровы (смотря по количеству семьи), по одному буккеру, плугу, сеялке, косарке, веялке, а крестьяне вышли в поле закончить начатый осенью раздел земли...

Сельскохозяйственные коммуны организованы были в большинстве случаев крестьянами, в меньшинстве – состав коммун был смешанный: крестьяне и рабочие. Организация их основывалась на равенстве и солидарности сочленов. Все члены этих коммун – мужчины и женщины – совершенно сознательно относились к делу, будь то в поле, или по дворовой работе. Кухни были общие, столовая так же.

Каждый член коммуны всегда мог отлучиться от коммуны, но должен был предупредить об этом своего товарища, близко стоящего к его коммунальному делу, чтобы тот, за время его отсутствия, мог справиться с его работой. Это – во время работ. Во время же отдыха (днем отдыха считалось воскресенье) все члены коммуны чередовались в своих поездках на сторону.

Ведение хозяйства всей коммуны направлялось общими совещаниями всех членов ее. После этих совещаний каждый член, имевший свое определенное дело, знал какие произвести в нем изменения и пр.

Таких сельскохозяйственных коммун в семи-восьмиверстном расстоянии от самого Гуляй-Поля было четыре. По району их было много. Но я останавливаюсь на этих четырех коммунах, так как организовывал их сам непосредственно. Все их лучшие здоровые начинания проводились на моих глазах. В серьезных случаях – после совещания со мной. Одной из них, пожалуй, самой большой, я уделял два дня в неделю своего физического труда, во время весенних посевов в поле за буккером или сеялкой, до посевов и по окончании последних – на домашних работах: на плантациях или возле механика электромашин, и прочее. Остальные же четыре дня недели я работал в Гуляй-Поле в группе анархо-коммунистов и в районном Революционном Комитете. Этого от меня требовали все члены группы и все коммуны. От них же требовал момент революции, диктовавший им свои условия стягивания и группирования революционных сил против надвигавшейся с запада прямой контрреволюции, в лице немецких и австро-венгерских монархических армий и Украинской Центральной Рады.

Во всех коммунах были и крестьяне-анархисты, но в большинстве своем члены их были не анархисты. Однако, чувствовалось во всей их коммунальной жизни анархическая солидарность...

Каждая коммуна состояла из десятка крестьянских и рабочих семей, насчитывая по сто, двести и триста сочленов. Эти коммуны взяли себе по трудовой норме земли, т. е. столько, сколько они могут обрабатывать своим трудом. Живой и мертвый инвентарь они получали тот, который в усадьбе был, по постановлению районных съездов земельных комитетов.

И свободные труженики-коммунисты под звуки свободных песен о радости, песен, отражающих собою дух революции, тех борцов, которые многие годы проповедовали ее и умерли или остались живы и непоколебимы в борьбе за ее «высшую справедливость», которая должна восторжествовать над несправедливостью, окрепнуть и стать путеводительницей жизни человека, – засевали поля, расчищали сады и огороды, веря в самих себя, в свое искреннее и чистое намерение впредь не допустить более поселиться на завоеванной земле тем, кто никогда на ней не трудился, но, по праву государства, владел ею и стремился снова завладеть.

Большинство трудового населения видело в организации сельскохозяйственных коммун здоровое начинание новой социально-общественной жизни, которое, по мере того, как торже-

ство революції підійде до свого творчого созидательного завершенню, повинно буде розрастися і дати толчок застосуванню вільного комунального образу життя, якщо не по всій країні, то по всьому районі, в селах і лісах.

Вільний комуністический строй населенням району приймався за вищу форму громадської справедливості. Однак, переходити на нього зараз же населення в масі не вирішалося, посилаючись на наступлення німецьких і австрійських армій, на свою неорганізованість і неможливість захистити цей строй від нових «революційних» і «контрреволюційних властей».

І в той же час, коли гуляйпільські анархісти-комуністи під керівництвом Н. І. Махна починали будівництво «вільного комуністического строю», де б панував «вільний комунальний образ життя», паралельно «державні глашатаї, більшовики і ліві соціалісти-революціонери, за допомогою політичної мудрості Леніна, розвивають ще з більшою шаленістю ідею влади уряду Леніна над революцією, підкорення всього народу цій владі, як єдиної носительниці вікових чаянь народу – вільності, рівності і вільної праці».

Дайте відповіді на запитання:

1. Які особливості махновських комун?
2. Чому Махно створював саме комуні?
3. Підготуйте реферат про махновські сільськогосподарські комуні.

НА БОРІТЬБУ З КОНТРРЕВОЛЮЦІЄЮ І ОКУПАНТАМИ

В той час, коли гуляйпільські анархісти-комуністи займалися практичним втіленням ідей революції в життя трудового населення села і району, німецько-австро-угорські контрреволюційні армії за згоди Української Центральної Ради окупували Україну. Їх підтримували гуляйпільські соціалісти-«революціонери»-шовіністи і навіть скликали загальну сходку-збори гуляйпільських трудівників, щоб і ті підтримали зрадницьку політику Центральної Ради. Але «абсолютно подавляючим більшістю голосів була винесена

резолуція, призиваюча всіх трудящихся к активній, вооруженній боротьбі проти Центральної Ради і введених їю німецько-австро-венгерських контрреволюційних армій».

Такий мітинг чи сходка-збори могли відбутися тільки в Гуляй-Полі, де була свобода слова, переконань і рівність думок, незалежність всіх і кожного. Працюючи в різних комітетах, комісіях і організаціях, Н. І. Махно проявив себе дійсним демократом у вирішенні тих чи інших принципових питань. Його пропозиції, якщо не сприймалися, то обов'язково обговорювались товаришами. Ті, не соромлячись, висловлювали свої думки, вносили пропозиції і рішення приймалось колегіально. У Гуляй-Полі за Махна мирно співіснували різні політичні партії (українські шовіністи-«революціонери», ліві есери, анарархісти-комуністи та ін.). «Свобода і рівність мнень і незалежність всіх і кожного в Гуляй-Поле і на районі в это время (мова йде про 1918 р. – Авт.) дали свої плоди: трудящиеся стали сознавать свое достоинство, свое место в жизни и борьбе против своих угнетателей как справа, так и слева».

У цей час перед Нестором Івановичем встало на весь ріст питання про організацію вільних батальйонів проти Центральної Ради і її союзників – шестисоттисячної німецької і австро-угорської армії. Гуляйпільські анархісти-комуністи стали на чолі шляху організації збройних сил захисту революції, хоч це було зовсім не по-анархістськи, і висунули лозунг: «Революционные труженники, создавайте вольные батальоны для защиты революции! Социалисты-государственники изменили революции на Украине и ведут против нее силы черной реакции других стран!» Цей заклик було почуто і почалося в бою під станцією Гуляй-Поле створення вільних батальйонів.

Вільні батальйони формувались за принципом козаків Запорозької Січі: демократичне висування всіма кандидатур на пост командира і затвердження (обрання, не обрання його) теж всіма.

Готуючись до відсічі контрреволюції й окупантів, гуляйпільці розуміли, що боротьба буде важка, затяжна і кривава. Тому гуляйпільська інтелігенція з ініціативи всіма шанованого в Гуляй-Полі лікаря Абрама Ісаковича Лося організувала санітарні загони, підготувала приміщення під лазарети, розподілила свої ролі у справі медичної допомоги революційному фронту.

Розуміючи, що слабо навченим і так же озброєним бійцям вільних батальйонів самим не встояти проти окупаційних іноземних військо-



Учасники махновського руху.
Сидять (зліва) Борис Веретельник(ов), (справа) Мирон Бугаєвський,
стоять (справа) Трохим Литвиненко

вих сил, гуляйпільці звернулись за допомогою до червоних військ, які стояли в сусідньому селі Пологи і отримали допомогу зброєю.

8 квітня 1918 року гуляйпільські вільні батальйони, а також Кінсько-Роздорський, Шагарово-Туркенівський та інші виступили на фронт. Але через різні об'єктивні і суб'єктивні причини, що склалися на той момент, а також через зраду революції прихильниками Центральної Ради Гуляй-Поле було здане німцям. В цей час Махна в селі не було, він розшукував штаб командуючого червоногвардійськими загонами Єгорова. А загін анархістів викликали з-під Чапліно за фальшивим наказом і роззброїли. Членів Революційного Комітету, Ради Селянських і Робітничих Депутатів у Гуляй-Полі арештували прихильники Центральної Ради.

Вчинок гуляйпільських зрадників викликав лють і почуття помсти в Махна і тоді, у квітневі дні 1918 року, він заявив:

– Нет! – больше не будет пощады врагам трудящихся.

Проаналізувавши причини того, що сталося, Н. І. Махно усвідомив, що групі анархістів-революціонерів необхідно повернутися до Гуляй-Поля і продовжити боротьбу з окупантами і контрреволюціонерами, вести підпільну роботу серед селян і робітників, намагатись організувати по селах, серед трудівників вільні батальйони і добувати у ворога зброю для них, а найголовніше – щоб підняти повстання селян за Соціальну Революцію.

Згадуючи анархістську конференцію в м. Таганрозі, Н. І. Махно зрозумів, що «я незаметно для самого себя стал суровым вдохновителем всех окружающих меня в то время товарищей – на подвиг, который, как нам всем казалось, требовал от каждого из нас самопожертвования и сознания тяжелой ответственности на намеченном пути» .

Але шлях повернення в рідне Гуляй-Поле видався непротим. Нестору Івановичу довелося ще побувати в Ростові-на-Дону, Царицині, Саратові, Астрахані, Москві.

Дайте відповіді на запитання:

1. Дайте характеристику обстановки в районі на початок боротьби з контрреволюцією і окупантами?
2. Розкажіть, хто організував у Гуляй-Полі боротьбу з ворогами революції?
3. Що ви можете розповісти про гуляйпільські «вільні» батальйони? Для чого вони створювалися?

МАХНОВСЬКА РЕФОРМА ШКОЛИ

Цікавим є ставлення Н. І. Махна і повстанців до школи. Невипадково при Революційно-Військовій Раді армії було створено культурно-просвітній відділ, який мав шкільну секцію. Керувала нею дружина Н. І. Махна Галина Андріївна Кузьменко як голова Союзу вчителів Гуляйпільської республіки – Союзу Народної освіти – Шкільної комісії.

Функції членів секції зводились до організації шкільної справи, вишукування коштів для роботи навчальних закладів, шляхом залучення до цього батьків учнів, вироблення програми і контроль за її виконанням.

Якою ж бачили махновці школу в недалекому майбутньому і що зробили для досягнення своїх програмних цілей?

Щоб відповісти на це питання, поглянемо, як Нестор Іванович ставився до школи і вчителів.

У своїй книжці «Метяжная юность» (1888-1917), виданої у 2006 році в Парижі з передмовою Олександра Скирди, французького історика, читаємо:

«Когда мне исполнилось восемь лет, мать записала меня в сельскую школу. Я был хорошим учеником. Учитель был мной доволен, а мать гордилась моими успехами...»

«... Вскоре я стал лучшим учеником по математике и особенно по чтению. Будущее мне вновь улыбалось. Но второй класс оказался для меня последним. Положение нашей семьи стало настолько тяжелым, что проработав все лето поденщиком у хозяина, я был вынужден остаться и на зиму и вновь вернуться к Янцену. Так закончилась моя учеба», – із жalem константував Нестор Махно. Однак шанобливе ставлення до професії вчителя, до його особистості залишилося у Нестора на все життя.

Повернувшись із Бутирської тюрми, попри велику зайнятість громадською роботою, Н. І. Махно цікавився і шкільними справами. З повним розумінням сприймав участь гуляйпільських учителів у революційному русі.

До цього додамо, що в революційні дні в Гуляй-Полі другою дружиною Нестора Івановича стала вчителька української мови та



Олександр Скирда



Галина Андріївна Кузьменко з дочкою
Оленкою, м. Париж, 25.02.1926 р.

українознавства Гуляйпільської жіночої гімназії Галина (Агафія) Андріївна Кузьменко, яка народилася 28 грудня 1896 року в селі Піщаний Брід Єлисаветградського повіту (нині Кіровоградська область Добровеличківського району – Авт.). Хоча В. М. Чоп називає датою її народження 1892 рік, а В. Голованов – 1894-й.

«3-я дружина Махна (залишило на совісті гуляйпільської вчительки Наталії Сухогорської, яка в 1919 році опинилася в епіцентрі махновщини, порядковий номер дружини Махна – Авт.) Агафія Андріївна, яка потім називала себе для краси і поетичності Галиною Андріївною, була колись гуляйпільською вчителькою і вважала себе тому благодійницею і патронесою школи й інтелігенції. Викладала вона в школі ще до свого зближення з Махном. Навчала Агафія Андріївна української мови. За переконанням була широкою україркою і стояла за самостійність».

«Дружина Махна справляла враження незлої жінки, – згадувала Н. Сухогорська. – Якось вона зайшла в той будинок, де я наймала кімнату, в гості. В котиковому пальті, у світлих ботах, красива, усміхнена, вона здавалась елегантною дамою, а не дружиною розбійника, яка сама ходила в атаку, стріляла з кулемета і воювала. Розповідали про неї, що декількох махновців вона сама убила, спіймавши під час грабунку і гвалтування жінок. Махновці її теж побоювалися. Звали її «матір'ю» так же, як Махна «батьком». Вперше із шкільним питанням, як стверджує Н. І. Махно у своїх «Воспоминаниях», гуляйпільські революціонери зіткнулися після утворення сільськогосподарських комун, організація яких «основувалась на равенстве и солидарности сочленов».

«Ведение хозяйства всей коммуны направлялось общими советами всех членов ее. И лишь школьное дело коммун еще не было точно определено, потому что старого типа школу коммуны не желали восстанавливать. Из нового остановились на анархи-

ческой школе Ф. Феррера (о которой часто доклады читала и о которой распространяла брошюры Група Анархо-Коммунистов), но не имея подготовленных к ней людей, они старались через Групу Анархо-Коммунистов вызвать для постановки этого дела более сведущих товарищей из городов, в крайнем случае, намечалось – первый год обойтись тем, чтобы пригласить в свои коммунальные школы к детям учителей, знающих лишь методы преподавания школьных предметов». Вперше у лютому-березні 1918 року перед гуляйпільськими анархістами-комуністами постало питання заміни «старого типу школи на таку, яка б відповідала тодішнім реаліям, і вони звернули свою увагу на шкільну систему анархіста Франсиско Феррера». Хто такий Франсиско Феррера?



Франсиско Феррер Гуардіа
(10.12.1859-13.10.1909)

Франсиско Феррер (1859-1909) – відомий ліберальний діяч Іспанії. За професією вчитель і лікар, засновник Сучасної школи. Відкриваючи школу, 9 вересня 1901 року він заявив: «Я – вчитель; я люблю дітей більше всього на світі. Я хочу внести свою часточку в боротьбу за волю нового покоління, готового зустріти нову еру».

Ф. Феррер створив концепцію «раціонального виховання», під ним він розумів інтелектуальний, фізичний і моральний розвиток особистості дитини з максимальним врахуванням її інтересів та індивідуальних особливостей.

Вихователь, на думку Ф. Феррера, у своїх діях повинен виходити з інтересів дитини: «Вся цінність виховання повинна полягати в повазі до дитини до... волі дитини».

Ф. Феррер вважав недопустимим підпорядкування школи державі і церкві. У «Сучасну школу» приймали дітей віком з 5 до 12 років незалежно від статі і матеріального становища. Їх розподіляли по класах в залежності від знань. Феррера відмовився від покарань учнів, а також від оцінок. Традиційному розподілу освіти на початкову, середню і вищу теоретик і практик лібертарної педагогіки протиставив ідею «всєбічного виховання» – єдиної школи.

«Сучасна школа» давала дитині єдину, всебічну і закінчену освіту, яка поєднувала в собі елементи початкової, середньої і професійної. При школі працювали майстерні, там дітей за їх бажанням навчали ремеслу, яке могло б їм згодитись у майбутньому. Навчання в школах тривало 4 роки. Центральне місце у навчанні займало вивчення природничих наук. Заняття проходили у формі бесіди вчителя з учнями, складались із наочних уроків і освітніх прогулянок (на природу, на фабрики і т.д.). На уроках оцінок не ставили.

А чим же стара школа, до якої чимало сил, старань і коштів доклав у другій половині дев'ятнадцятого століття один із творців земських народних шкіл барон Микола Олександрович Корф, що дозволило Олександрівський повіт (куди входила і Гуляйпільська волость) назвати «Педагогічною Меккою», не підходила махновцям?

Доброю ілюстрацією цих настроїв є стаття «Школа й життя», вміщена у газеті «Шлях до волі» 7 грудня 1919 року. Автор, що ховається за псевдонімом «Тутешній», визначає п'ять основних вад старого шкільництва, які треба було обійти в майбутньому. Це невідповідність шкільної програми вимогам реального життя (1), недостатня кількість шкіл (2), низька якість навчання, «так що бідолахи – учні, що поскінчали школи, все своє життя тільки ляляли школи» (3). Певно, спираючись на свій особистий досвід, автор продовжує: «А навчання по всіх школах провадилось так, що бодай би його й не згадувать! За увесь час навчання звертали увагу, головним чином, на літеру «Ъ...» та дивились на те, аби учні вміли «рассказывать прочитанное», а чи розуміє учень те, що розкажує, – хто його знає! А задачі які давали?! – для чого тільки й кому потрібно було так мордувати дітей, знущатися над бідолашними?! Історія, якої вчили дітей, це була байка, а не історія; вчили географії, а школи не бачили того, про що вчили. Скінчить хлоп'я школу, одержить свідоцтво, а через тиждень вже нічого й не знає, й не пам'ятає: знову такий розумний, як і до школи був, і нема в нього ніякої любові до школи і самонавчання. Школа тільки покалічила його». Далі йшли закиди до байдужої щодо шкільних проблем освітянської бюрократії (4). Остання вада – «страшенно пригнічене становище вчителів» (5) дає підстави вважати, що «Тутешній» саме і був одним з сільських інтелігентів, що у 1919 р. пристав до махновських повстанців.

2 травня 1919 року командуючий Українським фронтом В. А. Антонов-Овсієнко у таємній «Записке о Махно» голові РНК УСРР Х. Г. Раковському і наркомвійськкому М. І. Подвойському повідомляв: «Организационная работа в районе заметна: налаживаются детские коммунуны, школы; Гуляй-Поле – один из самых культурных центров Новороссии: здесь три среднеучебных заведения и т.д.»

А. В. Савченко у книжці «Махно», виданій у Харкові у 2005 році, твердить, що в Гуляйполі було «8 шкіл, вище початкове училище, 2 гімназії, сінематограф, 3 церкви, синагога, банк, театр. Діяли підприємства: сільськогосподарських машин, обозне, деревообробне...».

У 1919 році Наталія Сухогорська свідчила, що в Гуляй-Полі: «При мне там было 3 гимназии, высшее начальное училище, с десятком приходских школ, 2 церкви, синагога, банк, много мельниц и маслобен, кинематограф. Население – в подавляющем большинстве украинцы. Великороссов в Гуляй-Поле мало – больше учителя и служащие. Наоборот очень много евреев-купцов и ремесленников, очень дружно живущих с украинским селянством».

Отже, перед махновцями постало питання «заміни» старої «корфівської» школи на нову, але ніхто не знав, як це зробити. І «у першій половині 1919 року шкільна галузь у районі опинилася під керівництвом відомої анархістки Марусі Никифорової, відстороненої за рішенням ревтрибуналу на півроку від політичної діяльності». А після реорганізації Револуційної Повстанської армії України (махновців) цю місію з 1 вересня 1919 року поклали на створену у складі Культпросвітвідділу Шкільну секцію, яку очолила Галина Андріївна Кузьменко.

Шкільна секція, як і все революційне повстанство, боролася за втілення в життя програми або точніше положень «Декларації Револуційної Повстанської Армії України (махновців)». У першому розділі «Радянський лад» цієї Декларації було записано таке: «При



В. А. Антонов-Овсієнко



Маруся Никифорова

Радах створювалися відділи: медичний, санітарний, навчально-виховний і дорожньої справи тощо». Дослідників махновщини не може не зацікавити і третій розділ «Декларації» «Національне питання», де записано: «Будь-яка національність має повне право вільно користуватися своєю мовою, своїми звичаями, своїм віруванням і обрядом, організовувати національні навчальні заклади і установи, берегти, підтримувати і розвивати національну культуру». Це положення актуальним є і для нас, хто вже двадцять сім років живе в самостійній, незалежній Україні.

Проект «Декларації» розробив культпросвітний відділ Військово-Революційної Ради армії у вересні-жовтні 1919 року, а 20-го жовтня на засіданні Ради цей проект було прийнято.

Програму (Декларацію) прийнято. Бери і виконуй, але в умовах безперервних бойових дій армії зробити це дуже складно. Договір підписаний між махновцями і радянською владою восени 1920 року «впервые после долгого периода непрерывной войны открывал району некоторую возможность спокойного общественного строительства...».

«Не меньшее внимание трудящиеся Гуляй-Поля уделили вопросу о школе. Многочисленные нашествия различных армий отозвались крайне губительно на школьном деле в районе. Учительский персонал, давно не получая никакого содержания, разбрелся, устраиваясь ради пропитания как попало. Школьные здания опустели и замерли. В период соглашения махновцев с советской властью школьный вопрос живо и непосредственно заинтересовал массы. Решения его махновцы поставили в плоскость самоуправления трудящихся. И школьное дело, говорили они, как и все прочее, вытекающее из основных потребностей трудящихся, есть дело местного трудового населения. Об обучении своих детей грамоте и наукам оно непосредственно само должно заботиться. Но это еще не все. Беря в свои руки дело обучения и воспитания молодого поколения, трудящиеся очищают и возвышают саму идею школы. В руках народа школа становится не только источником знания, но и средством воспитания и развития свободного человека, каковым должен быть каждый труженик в свободном трудовом обществе. Следовательно, с первого момента самоуправления трудящихся школа должна быть независима не только от церкви, но и в такой же мере и от государства».



Петро Аршинов

Далі Петро Аршинов пише: «...Руководимые этой мыслью гуляйпольские крестьяне и рабочие воодушевленно приветствовали мысль об отделении школы от государства, о полной независимости ее от последнего – так же, как и от церкви. В том же Гуляй-Поле оказались последователи и проповедники идей свободной школы Франсиско Феррера, а также теории и практики идеи единой трудовой школы».

Реформа освіти за махновцями могла іти у двох напрямках – за системою Франсиско Феррера і школа могла розвиватися як «єдина трудова». Ідею «єдиної трудової школи» почав підтримувати і Н. І. Махно, що знаходився в селі на лікуванні.

«Новая постановка вопроса школьного дела вызвала сильное движение и подъем среди гуляйпольцев. Большинство культурных работников из крестьян потянулись к этому делу. Нестор Махно, хотя и имел в это время тяжелую рану в ногу, живо интересовался ходом его, аккуратно посещая все собрания гуляйпольцев по школьному вопросу и даже попросил знающих лиц сделать ему несколько докладов-лекций по теории и практике единой трудовой школы».

На розвиток шкільної справи наклав відбиток той грізний воєнний час, коли Г. А. Кузьменко як голова Союзу народної освіти і Шкільної секції практично нічого не встигла зробити, крім воєнізувати школу. «Школа была военизирована, отчего учащиеся проводили военные занятия, которые заканчивались порой настоящими побоищами. Последние являли собой страшные инциденты дошедшие до убийства.

Так, Гуляйпольская школа разделилась на махновцев и белых. Пошла стройная атака на махновцев, «белые» ученики поймали мальчика «махновца», повесили его по приказу командира: «Пусть повисит, пока я управлюсь с махновцами и не свисну». Но этот 12-летний командир так увлекся боем, что забыл «свиснуть», и мальчика сняли из петли мертвым и отдали на попечение 10-летним сестрам милосердия, которые, перепугавшись, убежали и сообщили об этом родителям.

В с. Новоспасовке школа также разделилась на два лагеря: «махновцев» и «белых». Вышли в поле, захватили стадо скота, выбрав

лошат и старых лошадей под кавалерию. Атака сопровождалась метанием камней со стороны «махновцев» в кавалерию «белых». В результате убиты – седок и лошадь.

Такие моменты развращали учеников, отчего было запрещено младшим классам производить боевые маневры, а ограничиваться исключительно одиночными и групповыми занятиями в строю.

Военным образованием увлеклись, кроме учеников и те подростки, которые не были организованы школой. Они обучались вместе со школьниками старших классов. Школьная секция не проводила никаких занятий в армии, отчего она была организацией чисто гражданской».

20 жовтня 1919 року газета «Путь к свободе» (№ 11) вмістила статтю Сергія Бугаса «Дом юности», в якій автор пише: «Задача сегодняшнего дня – строительство социальной жизни на началах свободы и равенства. Яркое, как никогда, стоит перед российским рабоче-крестьянским юношеством необходимость воспитать в себе ту мощь и силу, организованность и подготовку, которые помогут ей закрепить завоевания революции и обеспечить естественное развитие свободной общественно-социальной жизни. Организация юности есть насущная задача момента».



Газета «Путь к свободе»

Що ж конкретно гуляйпільці зробили в галузі шкільної справи? «Крестьяне и рабочие всем селом обязались взять на содержание учительский персонал, необходимый для обслуживания всех школ села (в Гуляй-Поле имелось несколько начальных школ и две гимназии (правильно – три – Авт.). Была создана школьная комиссия из представителей крестьян, рабочих и учащихся, которой были поручены учебно-организационная, а также хозяйственная сторона школьного дела. Приняв принцип отделения школы от государства, гуляйпольцы приняли также схему свободного обучения в школах, сходную со схемой свободной школы Франсиско Феррера. В этом отношении школьной комиссией был разработан определенный план и подготовлена большая теоретико-организационная предварительная работа...».

Одночасно з цим, зазначає Петро Аршинов, у Гуляй-Полі були організовані заняття з неграмотними і малограмотними. Знайшлися люди із серйозною підготовкою і багаторічним стажем, спеціалісти з навчання грамоті дорослих.

Ідею реорганізації школи гуляйпільські «вчителі сприйняли без особливого ентузіазму, але досить прихильно». Бійці повстанської армії допомагали школам і дитячим притулкам грішми та харчами.

28 листопада 1919 року на засіданні «Реввоенсовета и штарма» прийняли резолюцію, в якій другим пунктом записано: «На основании доклада Комиссии по пособиям, отпустить 525 тысяч рублей для ремонта, прокормления и содержания приютов, а также добавит субсидию 25 тысяч рублей на содержание и снабжение медикаментами приютской больницы, ввиду массового заболевания детей».

Махновці до останнього дня перебування в Катеринославі надавали допомогу бідному населенню. «Таким же путем была оказана помощь городским детским приютам: выдано деньгами около миллиона рублей, и, кроме того, немало продуктами – мукой, салом и колбасой. Надо отдать справедливость махновцам после добровольцев приютские дети в течение месяца «подкормились».

Шкільна комісія (секція) вважала одним із актуальних питань про мову викладання в школі і мала намір, щоб його вирішив IV районний з'їзд рад, але делегати заявили, що з'їзд вважає неправомірним для себе вирішувати питання про взаємовідносини в Україні російської та української мов і що цю проблему мають вирішити з'їзди майбутнього. Тому Культпросвітньому відділу Революційно-Військової Ради довелося вирішувати це питання самостійно.

18 жовтня 1919 року в газеті «Путь к свободе» було надруковане його програмне оголошення: «Револьюційне повстанство, дотримуючись принципів істинного соціалізму, не може силувати природні потреби народу українського. Тому питання про мову викладання в школах має бути вирішене не армією, а лише самим народом в особі батьків, вчителів і учнів... Наказ ген. Май-Маєвського, що забороняв материнську мову в школах, віднині скасовується як силою нав'язаний нашим школам. В інтересах духовного розвитку народу мова шкільного викладання має бути та, до якої природно схиляється місцеве населення... і воно, а не влада і армія має вільно і самостійно вирішувати це питання».

Під час громадянської війни актуальним питанням було і забезпечення шкіл педагогічними кадрами. Про це свідчить оголошення ініціативної групи бердянських вчителів, опубліковане 26 жовтня 1919 року в газеті «Вольный Бердянск»: «Ввиду отъезда многих преподавателей с кадетской армией, учебные занятия в некоторых школах города и уезда не проводятся. В то же время в городе имеется масса безработных учителей, которые могли бы продолжить прерванные занятия. На основании вышеизложенного инициативная группа безработных учителей и учительниц приглашает товарищей на собрание, имеющее быть 26 октября в воскресенье в 11 час. дня в помещении культурно-просветительного отдела (Биржевой проспект, 9)».

Шкільна секція у своїй роботі звертала увагу і на навчання робітничої молоді. 27 листопада газета «Шлях до волі», що виходила в м. Катеринославі, запрошувала всіх учнів з'явитися на Перші Катеринославіські Вечірні курси Робітничої Молоді.

Махновська реформа школи передбачала відділення її від церкви, а конкретно – заборони викладання дітям у школах «Закону Божого». У жовтні 1920 року на засіданні Гуляйпільської сільради виступав представник Культпросвітвідділу анархіст-«набатовець» І. Тепер з вимогою вилучити зі шкільної програми «Закон Божий». Виступаючого селяни звинуватили у «безбожництві, більшовизмі й намаганні дискредитації руху». Тільки тоді, коли Г. А. Кузьменко заявила, що відсутність «Закону Божого» негативно відіб'ється на моральному вихованні дітей, це рішення було ухвалено більшістю Гуляйпільської ради.

Проблемою в тодішніх школах була наявність у класах переростків віком до 20 і більше років. Деякі з них були активними махнов-

цями і до школи ходили від випадку до випадку. Як згадувала гуляйпільська вчителька Н. Сухорська, вони погано навчалися і навіть погрожували педагогам, щоб ті переводили їх до наступних класів. (Лякали вчителів «батьком» Махном, але той у справі педагогів не втручався).

– Відступ у листопаді 1919 року повстанської армії на Правобережжя, – зазначав В. М. Чоп, – застав Шкільну секцію, коли вона ще не завершила свій організаційний період, не встигнувши провести жодного із запланованих з'їздів батьків і вчителів, хоча і встигла створити Союз учителів, головою якого було обрано Г. А. Кузьменко. У час мирного перепочинку восени 1920 року справу шкільного реформування було продовжено. Але війна, не виплата зарплати змусили вчителів рятуватись від голоду, покидаючи шкільні приміщення і прилаштовуючись до нових реалій життя.

Кривавий вихор громадянської війни не дав задумане втілити в життя, бо за саркастично-зневажливим виразом В. Голованова: «Махновская республичка просуществовала-то всего полтора месяца в кольце фронтов – за это время ни одна власть ничего не успела сделать. Если бы Махно продержался подольше и при нем, можно не сомневаться, как-нибудь все бы устроилось». До сказанного тільки додамо, що «Махновская республичка» простягалась на шістьсот кілометрів з півночі на південь, і на стільки ж – із заходу на схід.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про ставлення Нестора Махна до школи і вчителів.
2. Якою була махновська «реформа» школи?
3. Чому саме Галина Кузьменко очолила Союз учителів?
4. На основі якої теорії махновці збиралися реформувати школу?
5. Які недоліки, на думку махновців, мала стара школа?
6. Як ви розумієте теорію про відокремлення школи від церкви і держави?
7. Чи вдалося махновцям провести «реформу» школи? Якщо ні, то чому?

ЗА ЩО БОРОЛИСЬ МАХНОВЦІ?

У листівці «За що борються махновці?» (1919 р.) наголошувалось: «Повстанцы-махновцы борются за полную самостоятельность и свободу Украины. Их ближайшей целью является уничтожение Деникинской армии для установления Украинской Безвластной Трудовой Федерации».

Чи можливо було влаштувати нове життя без влади у тогочасних умовах? Відповідь на це питання 27 листопада 1919 року дала газета «Шлях до волі» у статті «Чого прагнуть повстанці-махновці?»

– Товариші! – писала газета. – Адже ви самі відповіли всьому світу на це питання ще в березні 1917 р. Ви утворили тоді величезну мережу ваших трудових організацій: професійні спілки, фабричні спілки, фабричні й заводські комітети, сільські організації, нарешті – найголовніше – ради. Ви висунули ці організації, як безпартійні трудові організації ділового й правдивого устрою вільного життя.

Товариші-повстанці повинні пам'ятати, що їх завдання – охороняти й захищати існування й діяльність всіх цих робітничих й селянських організацій від усіляких намірів та нападків з боку буржуазії, контрреволюції і якої б то не було влади.

Організація господарського, загального й культурного життя без партій та без державної політичної влади, а лише за допомогою робітничо-селянських організацій та Рад, які природно об'єдналися знизу, такий, товариші, перший та головний пункт махновської програми.



Нестор Іванович
Махно. 1919 р.

15 листопада 1920 року культурно-просвітній відділ Повстанської армії (махновців) випустив листівку «Кто такие махновцы и за что они борются?», в ній говориться:

«2) Почему мы называемся «махновцами»?

Потому, что в первые и самые тяжчайшие дни реакции на Украине мы увидели в своих рядах неизменного друга и вождя Махно, голос протеста которого против всякого насилия над трудящимися прозвучал по всей Украине, призывая на борьбу против всяких насильников, мародеров и политических шарлатанов, обманывающих нас, и который поныне идет совместно с нами в наших общих рядах

безыменно к конечной цели – раскрепощению трудящихся от всякого гнета.

3) В чем выражается по-нашему обоснованию раскрепощение?

В свержении монархического, «коалиционного», республиканского и социал-демократического, коммунистически-большевистского партийного правительства, место которых должен занять свободный, ни от кого не зависимый советский строй трудящихся – без власти и её писаных произвольно законов, так как советский строй не есть власть социал-демократов, коммунистов-большевиков, а есть высшая форма безвластного антигосударственного социализма, выражающего собой организацию свободного и от властей независимого строительства общественной жизни трудящихся, при котором каждый труженик в отдельности и общество в целом смогут самостоятельно строить свое счастье и благополучие по принципу солидарности, дружбы и равенства между собой.

4) Как махновцы понимают советский строй?

Сами труженики должны свободно избирать свои Советы, – выполняющие волю и порядки самих тружеников, т. е. Советы исполнительные, а не властные.

Земля, фабрики, заводы, рудники, железные дороги и прочие народные богатства должны быть экспропрированы самими трудящимися, работающими на таковых, т. е. должны быть социализированы. Какие же пути достижения цели у махновцев?

Непримиримая революционная борьба со всяким призволом и насилием, откуда бы последние не исходили. Борьба, ведущаяся самими низами рабочих и крестьян за свое полное освобождение, организованных в революционно-повстанческие отряды и армии, как единственные боевые органы, способные защищать революцию от всех ее врагов – капитала, власти и государства во всех их формах и проявлениях.

И только социальной революцией, разрушающей государство во всех его проявлениях и уничтожающих всякий экономический и политический гнет, можно осуществить подлинный безвластный строй, основанный на началах свободного строительства жизни самими трудящимися».

Культурно-просвітній відділ Повстанської армії (махновців) неодноразово чітко і ясно роз'яснював, хто такі махновці і за що вони борються. Але не все так просто..

Ідеологи махновщини не встигли чи не зуміли розробити форму

і методи побудови нового незалежного радянського ладу в умовах воєнних дій і в мирний період. Яких не докладали зусиль повстанці, але їм не вдалося розвалити державу, побороти комунодержавників з їх диктатурою пролетаріату.

Четвертий пункт Політичної угоди між Радянським урядом України і Революційною армією України (махновців), а саме: «Организация в районе действий махновской армии местным рабоче-крестьянским населением вольных органов экономического и политического самоуправления, их автономия и федеративная (договорная) связь с государственными органами советских республик», – це мрія-ілюзія, за яку боролися повстанці протягом громадянської війни в Україні 1918-1921 років і яка зазнали повної поразки.

Дайте відповіді на запитання:

1. Хто такі махновці?
2. За що боролися гуляйпільські повстанці?
3. Що було записано у четвертому пункті Політичної угоди між Радянським урядом і махновцями?
4. Як махновці розуміли радянський лад?

МАХНО І НОВІ ФОРМИ НАРОДОВЛАДДЯ

У травні 1917 року відбулися з'їзди селян в Гуляй-Полі та Олександрівську (Запоріжжя). Делегати з різних волостей схвалили починання гуляйпільців і обіцяли у своїх селах зробити те ж саме. Олександрівський з'їзд вніс резолюцію про передачу землі в користування трудового народу без викупу і прийняв рішення про створення повітового комітету. Селяни вимагали землі. Ці намагання вилилися в декларацію Гуляйпільського «Селянського Союзу», який наголошував, що «трудове селянство Гуляйпільського району вважає своїм невід'ємним правом проголосити поміщицькі, монастирські і державні землі громадським надбанням».

У червні в Гуляй-Полі почався страйк робітників промислових підприємств. Люди вимагали значного підвищення заробітної плати. Страйк очолив знову ж таки Н. Махно як член гуляйпільського союзу металістів і деревообробників. Йому активно допомагали місцеві робітники Антонов, Серьогін, Миронов.

Власники підприємств довго не здавалися, але намаганнями Махна ця справа була вирішена. Ось розповідь одного з гуляйпільців Миколи Івановича Самойлова: «Зразу ж після Лютневої революції на гуляйпільських заводах були створені профспілкові організації. На заводі Кернера головою завкому було обрано Нестора Івановича Махна, який тільки-но повернувся з ув'язнення. Він зразу ж поставив перед власниками заводу питання зарплати робітників. Проте вони не йшли ні на які поступки. Тоді Махно заявив: «Не хочете виконувати наші вимоги й не треба. Засідання завкому оголошую закритим, а для вас, панове, телеграфних стовпів вистачить!» Ця погроза подіяла і відразу було одержано згоду на всі вимоги завкому».

У червні 1917 року Махно викликав до комітету всіх поміщиків і куркулів волості. В них були відібрані документи на володіння землею, згідно з якими земельний відділ провів облік земельних запасів. Встановлено було також фактичний контроль за найманими сільськогосподарськими робітниками, котрі працювали у поміщицьких економіях та господарствах куркулів.

В кінці червня 1917 року як органи народовладдя почали діяти Ради робітничих та селянських депутатів, які активно вливалися в громадське життя.

Гуляйпільтці делегували на губернський з'їзд Рад делегатів від селян – Нестора Махна і від робітників – Григорія Серьогіна. Губернський з'їзд 5-7 серпня 1917 року постановив реорганізувати на місцях всі «Селянські Союзи» в Ради.

Н. І. Махно в мемуарах писав: «По поверненню нашому зі з'їзду і після ряду доповідей про нього, Гуляйпільський «Селянський Союз» був фактично реорганізований в Селянську Раду. Він не змінив ні своєї декларації, ні методів боротьби, до котрої посилено готував селян. Його заклик до робітників прогнати хазяїв фабрик і заводів і ліквідувати їх права власності на суспільні підприємства посилювався».

Отже, формально Ради в Гуляй-Полі були створені в середині 1917 року, хоча це фактично відбулося в кінці березня (але тоді вони називалися «Селянський Союз»).

Ця плутанина назв просліджується і в розповідях багатьох очевидців. І. Д. Трошкін згадував, що Ради в селі з'явилися на початку квітня 1917 року (що майже збігається з датою створення «Селянського Союзу»). Виходить, що більшість людей різниці між «Сою-

зом» і Радою фактично не бачили. Автоматично з керівника «Союзу» Н. І. Махно став першим головою Гуляйпільської Ради депутатів. Хоч деякі дослідники стверджували, що першим головою Гуляйпільської ради був активний учасник революційних подій 1905 року Максим Семенович Шрамко.

З розповідей гуляйпільців «Селянський Союз», «Рада», «Ревком», були для них одним цілим, назви ці часто змінювалися, малограмотним селянам важко було їх запам'ятати. Тим більше розрізнати їх зміст.

29 серпня 1917 року, коли почався контрреволюційний заколот генерала Корнілова, в Гуляй-Полі був створений «Комітет захисту революції». Члени його провели роззброєння буржуїв та поміщиків, почали експропріацію їх земель та майна. Н. І. Махно став головою цього Комітету.

Злякавшись розгортання терору, багато хто з представників заможних класів кидав свої маєтки і тікав. Тоді в кожній сотні (вулиці) було обрано комісарів для охорони і правильного розподілу поміщицького майна між сотнями і комісії для розподілу цього майна між бідними селянами.

Г. П. Терновий розповідав, що в Гурянській сотні комісаром був обраний Максим Кириченко, посланий в економію Абрамки (Янцена), в Піщанській – Микола Кульбашний, посланий в економію Шредера, в Польській – Омелько Махно і посланий в економію Василька (Янцена) і т. д. Для розподілу майна серед селян Гурянської сотні обрали комісію із трьох чоловік – Трохима Ісаєнка, Луки Мо(і)щенка і Семена Семенюти.

Пізніше Махна часто звинувачували в розграбуванні майна поміщиків. Але очевидці тих подій доводять, що це було не так. Всі питання експропріації вирішувались організовано, а здійснювали їх виборні люди.

Як і «Комітет захисту революції», так і Гуляйпільська Рада не підкорялися в цей час ні Тимчасовому уряду, ні Центральній Раді і проводили цілком самостійну політику. Тоді це було можливим лише за абсолютної підтримки місцевого населення.

Активно діяла і група анархістів-комуністів. Багато членів її брали участь у різних виборних органах. Махно писав, що Антонов, Со-



Трохим Кіндратович
Ісаєнко

крута, Калініченко діяли в Раді робітничих депутатів; Петровський, Серьогін, Миронов, Г. Шаровський, Л. Шнейдер – в заводських комітетах; Н. Махно, Серьогін, Антонов – у раді профспілки металістів і їх лікарської каси. Марченко, А. Семенюта, Прокіп Шаровський, П. Крат, І. Лютий, Павло Коростильов, брати Махни, Степан Шепель, Григорій Середя – в Раді селян та Земельному комітеті.

Гуляйпільська Рада під впливом анархістської групи також виступила проти Центральної Ради, бо дрібнобуржуазний характер її лякав селян. Не бачили вони в її діях і активності у вирішенні соціальних питань, боялися подавлення революційних виступів. Тому, коли в Олександрівську почалися збройні сутички між гайдамацькими загонами і Червоною Гвардією, Гуляйпільська Рада прийняла рішення про підтримку більшовицько-лівоесерівського уряду. В січні 1918 року в Гуляй-полі жителі села створили збройний загін з 60 чоловік. Його командиром став ніби-то брат Нестора Махна – Савелій (І. Д. Трошкін стверджує, що командиром був його батько – Данило Трошкін).

В Олександрівську гуляйпільці допомагали роззброювати ешелони донських козаків, що прямували додому. Вони роззброювалися без бою, хоча іноді виникали і серйозні сутички. Через деякий час загін повернувся в село. Бійцям потрібні були відпочинок і реорганізація.

Але була ще одна причина на повернення в рідні місця. На початку 1918 року в Гуляй-Полі настала потреба реорганізації органів народовладдя. У різних місцях України все частіше спалахували збройні сутички між прихильниками різних політичних течій. Постало питання про організацію збройних загонів, їх навчання, озброєння. Потрібна була організація, яка б керувала цим процесом.

Тому за узгодженням із селянським сходом було організовано Революційний комітет, який взяв на себе військові функції. Махно згадував, що у ревком увійшли: група анархістів, ліві есери (більшовиків у Гуляй-Полі не було зовсім), українські есери. Головою ревкому, зі слів Махна, було знову обрано його.

А тепер наведемо уривки спогадів учасників тих подій (в деталях вони іноді суперечать один одному).



Лев Шнейдер

Н. Махно писав: «Після мого виходу із Ради керівництво нею хотіли доручити Максимові Шрамкові (безпартійний, робітник-моряк, колишній голова земської одиниці). Від цього поста я відмовився, поїхав навіть під час виборів з Гуляй-Поля, щоб не слухати умовлянь і прохань селян прийняти пост голови). Але Шрамко після мого від'їзду з Гуляй-Поля на фронт в Олександрівськ зібрав братію і поїхав у маєток Косівця-Тихомирова (за дві версти від Гуляй-Поля), котрий з моєї ініціативи було відібрано для школи дітей-сиріт. Там він розтяг багатющу бібліотеку, котрої й половину не вдалося зібрати, і познімав віконні рами. Цим він себе як громадський діяч скомпроментував, незважаючи на те, що його поважали селяни. Керівництво Радою йому не доручили, а доручили перевірити весь інвентар у маєтках поміщиків, щоб приготувати списки для весняного розподілу. Керівництво ж Радою було доручено колишньому (до революції) активному члену нашої групи, тепер же тільки співчуваючому їй, Луці Коростильову».

А це розповідь Л. Коростильова: «... На початку 1918 року в місті було створено ревком. Входило до нього до 40 чоловік. Головою ревкому було обрано мене, як учасника петроградських революційних подій. Секретарем ревкому був Стефаненко, або, як його по вуличному звали, Мартин Шуліка. До складу ревкому обрали Федора Ісаєнка, Якова Шеметенка, Дмитра Прокопенка, Ілька Лютого, Левка Вульфовича, Настора Махна, Максима Шрамка й інших.

При ревкомі створили сім секцій – земельну, промислову, фінансову, господарську, профспілкову, шкільну і конфліктну. Земельну секцію очолював Дмитро Прокопенко, фінансову – Демченко, профспілкову – Настор Махно, шкільну – Лев Вульфович, конфліктну – Ілько Лютий. Писарем у ревкомі працював Петро Домашенко».

Л. Коростильов також розповідав, що він був головою ревкому до наступу генерала Шкуро (1919 р.).

Ще один з членів ревкому П. С. Трояненко згадував, що в ревкомі були також Омелько Бодня, Гнат Бобраков, Євгеній Горда, Неронов, Данило Трошкін, Трохим Литвиненко, Григорій Сьрьогін.

Ще одна цікава розповідь Івана Даниловича Трошкіна: «Перший час після Лютневої революції життям правили староста і старшина. В кінці квітня почалися організовуватися Ради депутатів. Вибори депутатів проводилися на підприємствах, в організаціях і сотнях (дільницях) Гуляй-Поля. Першим головою Ради став Максим Шрамко.



Гнат Бобраков з дітьми

«...Рада депутатів регулювала життям населення, розбирала скарги трудящих і вживала заходи. Судів не було, але підсудні справи і конфлікти розбиралися в комісіях Ради. Взаємовідносини з революційним штабом (мабуть, ревкомом – Авт.) контактувалися і двовладдя не існувало.

Вельми гостро стояло земельне питання, через це при Раді діяла земельна комісія, яку очолював Нестор Махно. В середині літа 1917 року Мах-

но почав ділити поміщицькі землі, почалося самозахоплення кращих земель, грабування майна, лісу, руйнування будівель в маєтках. При цьому поживилися селяни, які мали своїх коней, вони і вдень і вночі вивозили, що їм потрапить під руку, а біднота залишалася ні з чим.

Голова Ради М. Шрамко з таким становищем не був згодний з Махном, часто мав з ним сутички, засуджував неорганізовану експропріацію поміщиків».

І. Д. Трошкін заперечував звинувачення М. Шрамка в пограбуванні маєтку Косівця-Тихомирова. Він пише: «Ця суцільна брехня, так як багато хто з нас був свідками того, що Шрамко як голова Ради розганяв натовп молоді (Вербівської сотні), котра почала грабувати маєток».

А трохи пізніше І. Д. Трошкін згадував ще: «Перша Гуляйпільська Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів знаходи-

лася в будинку Нікущенко (цей будинок стояв поряд з нинішнім приміщенням краєзнавчого музею). А Петро Дорошенко, який згадується у спогадах Л. Коростильова, свідчив: «...Ревком містився у тому приміщенні, де зараз «Кулінарія» (на розі вулиць Шевченка і Соборної». Табличка ж на приміщенні районної ради (ріг вулиць Шевченка і Нестора Махна) ще недавно вказувала, що тут містився перший Гуляйпільський ревком.

Рада робітничих і селянських депутатів займалася скаргами трудящих, конфліктами, розбором підсудних справ, розподілом поміщицької землі поміж селянами, майна, корів, коней, машин та ін. Все це провадилось Радою влітку 1917 року, ще до Жовтневого перевороту, який Н. І. Махно називав початком Другої Великої Російської революції. Жовтневі події в Петербурзі гуляйпільські селяни вітали і боялися, що влада більшовиків і лівих соціалістів-революціонерів (есерів) не намагатиметься «использовать свое торжество для водворения в жизнь идеи трудящихся самоуправляться у себя на местах, без приказа и указа начальников».

І ще Гуляйпільський район «обосновал свою работу на антигосударственных идеях и старался быть независимым от всяких центров, стягивающих все на путь государственности».

Н. І. Махно рішуче виступав проти захоплення більшовиками політичної влади, проти того, «что везде учреждаются комиссариаты. И комиссариаты эти больше с полицейским лицом, чем с лицом равного брата, стремящегося нам объяснить, как лучше было бы устраиваться нам самим самостоятельно, без окриков начальников, которые жили на нашей шее до сих пор и не принесли нам ничего кроме вреда. А раз этого стремления со стороны революционной власти не видно сейчас, раз вместо него, учреждаются полицейские институты, из которых, вместо совета, сыпятся окрики начальства, то в будущем его совсем не увидишь. В будущем этот приказ для каждого инакомыслящего и не в такт приказу ступающего по освобожденной земле, – явится смертью и разрешением его свободы и независимой жизни, к которой мы стремимся».

Від березня 1917-го року до квітня 1918 року (окупації Гуляй-Поля австро-угорськими інтервентами) в селі існували нові форми самоорганізації населення («Селянський Союз»: Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів, Земельний Комітет, Комітет захисту революції, революційний комітет, революційний штаб, комітет наймитів, заводські комітети, профспілка металістів і деревообробників).

Тут регулярно проводились мітинги, збори-сходи, з'їзди і т. п., на яких вирішувались найважливіші питання поточного моменту.

Революційний штаб виконував чисто військові функції, він розпоряджався озброєними людьми та бойовими загонами, які формувалися з робітників і селян на заклик ревштабу. Так було в період роззброєння 15 ешелонів козаків у Олександрівську, в розгоні гайдамацьких куренів у Оріхові.

Свою мрію про безвладне суспільство, про «свободный коммунистический строй» Н. І. Махно бачив у організації добровільних трудових сільськогосподарських комун, де «ведение хозяйственной коммуны направлялось общими совещаниями всех членов ее...».

«Большинство трудового населения видело в организации сельско-хозяйственных коммун здоровое начинание новой социально-общественной жизни...».

«Свободный коммунистический строй населением района принимался за высшую форму общественной справедливости».

Н. І. Махно і члени гуляйпільської групи анархістів-комуністів виступали проти «самой идеи государства, чтобы отнять у последнего главнейшие его функции и передать их своим местным хозяйственным и общественным самоуправлениям».

Працюючи в різних комітетах, раді, комісіях і організаціях, Нестор Іванович проявив себе дійсним демократом у вирішенні тих чи інших питань. Його пропозиції, якщо не сприймалися, то обов'язково обговорювались товаришами. Ті, не соромлячись, висловлювали свої думки, вносили пропозиції і рішення приймалось колегіально.

В Гуляй-Полі за Н. І. Махна була свобода слова, переконань, релігійних віросповідань, мирно співіснували різні політичні партії (українські шовіністи-революціонери, ліві есери, анархісти-комуністи та інші).

Перша рада і ревком проіснували до окупації Гуляй-Поля австро-угорськими окупантами у квітні 1918 року. Багато учасників перших органів народовладдя поплатилися життям за свою революційну діяльність, коли в село прийшли окупанти. Махнові вдалося врятуватися.

26 вересня 1918 року невеликий загін смільчаків на чолі з Н. І. Махном розпочав збройну боротьбу проти окупантів і гетьманської варти. У жовтні 1918 року загін Махна вступив у Гуляй-Поле і ревком повідомив про відновлення Радянської влади.

23 січня 1919 року в селі Велика Михайлівка розпочав роботу Перший районний з'їзд селян, робітників і повстанців, на якому було звернуто увагу на небезпеку петлюрівщини і денікінщини. Перші організували у країні нову державність, другі – йшли війною на російську революцію і хотіли відновити монархію.

Другий з'їзд фронтовиків, Рад і підвідділів, який проходив 12-16 лютого 1919 року, створив районну Військово-революційну раду для загального керівництва боротьбою з петлюрівцями і денікінцями, а також для вирішення завдань внутрішнього громадського зв'язку, інформації і звітів, для проведення в життя рішень з'їздів.

Ще на першому з'їзді делегати заявили, що «только власть свободно избранных Советов близка нам по духу и стремлением нашим».

З'їзд закликав селян і робітників захищати землю, правду і волю, згуртуватись навколо своїх місцевих вільних селян і робітників, щоб будувати «новое свободное общество без грабителей-панов, без подчиненных рабов, без богачей и без бедняков». І в той же час проголосив: «Долой однобокие большевистские Советы!».

10 квітня 1919 року в селі Гуляй-Полі Олександрівського повіту пройшов 3-й районний з'їзд представників 72 волостей Олександрівського, Маріупольського, Бердянського, Бахмутського і Павлоградського повітів, а також від фронтових частин 1-го В. Михайлівського, 7-го Задніпровсько-Українського, 1-го Люблінського полків, 12-го стрілецького партизанського полку і від 3-ї Задніпровської української бригади. Цей з'їзд більшовики назвали контрреволюційним. Чому?

Бо у резолюції з'їзду було записано: «Мы требуем социализации земли, фабрик и заводов; изменения в корне продовольственной политики, замены реквизиционного отряда правильной системы товарообмена между городом и деревней и насаждения широкой сети обществ потребителей и кооператоров и полного упразднения частной торговли»; «требуем полной свободы слова, печати, собранный всем политическим левым течением, т.е. партиям и группам, к неприкосновенности личности работников партий, революционных организаций и вообще трудового народа»; «диктатуры какой бы то ни было партии категорически не признаем».

Відчуваючи небезпеку владі диктатури пролетаріату від Н. І. Махна і його повстанців, Л. Троцький першим розпочав роботу з їх дискредитації. 4 червня 1919 року у своїй газеті «В пути» (№ 52),



В. Волін
(В. М. Ейхембаум)

закликаючи «упразднение Гуляй-Польской независимой анархо-республики, ее методов управления, аппарата командования».

18 січня 1919 року газета повстанців «Путь к свободе» (№ 10) надрукувала декларацію «О вольных Советах», яку прийняв і затвердив Олександрівський з'їзд, підготували її П. Аршинов і В. Волін (В. М. Ейхембаум).

Декларація – це, по суті, програмний документ махновського анархо-комуністичного руху і армії Махна, який мріяв про організацію вільних трудових рад, котрі представляли б органи місцевого робітничо-селянського самоуправління. В основу таких рад була покладена ідея повної незалежності їх від будь-якої сторонньої влади і підзвітності місцевим трудящим.

Перший практичний крок у цій справі зробили гуляйпільці, які протягом трьох тижнів збиралися 5-7 разів усім селом на сходки для вирішення питання самоуправління. В цей час з 1 по 25 листопада 1920 року Рада революційних повстанців розробила і надрукувала «Основные положения о вольном трудовом Совете» (проект).

Ідея вільного самоуправління була записана і в Угоді, яку підписали представники Ради і командування революційної повстанської армії України (махновців) і представники Радянської влади між 10 і 15 жовтня 1920 року. Угода називалася «Условия предварительного военно-политического соглашения между Советским правительством Украины и Революционной Повстанческой Армией Украины (махновцев)», і складалася з двох розділів «Политическое соглашение» і «Военное соглашение».

У першому розділі був четвертий пункт, який довго радянська влада не публікувала. Чому?. Прочитаємо цей пункт: «Ввиду того, что одной из главных сторон махновского движения является борьба за самоуправление трудящихся на местах, повстанческая армия махновцев выдвигает четвертый пункт политического соглашения, а именно: организация в районе действий махновской армии местным рабоче-крестьянским населением вольных органов экономического и политического самоуправления, их автономия и федеративная (договорная) связь с государственными органами советских республик». Цей четвертий пункт виявився неприйнятним для радянської влади.

Якими ж бачили вільні Ради махновці?

Про це розповідав на першому засіданні Гуляй-Пільської вільної ради голова її Чорнокнижний:

«— Товарищи! Поздравляем вас с формированием первого вольного Гуляй-Польского совета, считаю необходимым вкратце коснуться вопроса о сущности, устройстве и значении вольных, трудовых советов вообще, возникших ныне по почину самих трудящихся в нашем свободном районе.

Нужно сказать, что характерной стороной общественной жизни на фоне партизанской борьбы, в отличие от большевистских политических советов, является самоуправление трудящихся у себя на местах. Определенная начальная форма такого самоуправления – вольные советы трудящихся.

Вольные, так как совершенно независимые от какой-либо центральной власти и при этом избранные на совершенно независимых началах.

Трудовые же, так как построены на базе всеобщего труда и, включая в себя только тружеников, служат исключительно их интересам и их воле, не давая места какому-либо политическому влиянию.

Каждый такой совет является исполнителем воли местных тружеников и их организаций.

Советы других мест, находясь в тесной связи между собой, образуют высшие в хозяйственном и территориальном отношениях органы народного самоуправления.

Интересно отметить, что с места своего возникновения идеи о вольных советах начали восприниматься массами сочувственно и в кратчайший срок охватывать отдаленные от Гуляй-Поля районы.

Крестьяне, нутром почуяв несложную систему вольных советов, медленно, но верно подошли к созданию этих организаций, а раз уже подойдя к ним, они безусловно станут крепко держаться за саму мысль и несомненно почувствуют, что встали на здоровую почву, при которой обеспечено строительство свободного общежития.

Сама идея вольных трудовых советов своим зарождением обязана всецело самой жизни».

Анархіст Чорнокнижний також говорив, що ідея вільних, трудових рад – це перехідна форма самоуправління, яка поступово наближала б новий етап, – «будущий безвладный строй», – оснований на принципах абсолютной свободы, совершенного равенства и братства».

Ідея вільних трудових рад – це селянська мрія, яку вчитель із Ново-Павлівки Павлоградського повіту Чорнокнижний (на другому Гуляй-Пільському з'їзді селян, робітників і повстанців був обраний головою Військово-революційної Ради Гуляй-Пільського району і на цьому посту знаходився до розгрому більшовиками і денікінцями повсталого району у червні 1919 року), закликав берегти як зіницю ока, бо такі ради «обеспечивают народу истинное самоуправление самых трудящихся, ведущее к подлинной свободе, настоящему равенству, искреннему братству».

Шукаючи нові форми побудови і діяльності анархо-комуністичного або просто анархічного суспільства без диктатури партійного і державного керівництва, махновці у вересні-жовтні 1920 року прийняли проект «Декларації Революційної повстанської армії України (махновців)». У ній у розділі «Радянський лад» йшлося про те, що суть радянського ладу визначається тим, що для організованого налагодження нового господарського громадського життя вільні селяни і робітники створюють свої громадсько-економічні організації: селянські комітети або ради, всілякі союзи, кооперативи, рудникові, фабричні і заводські комітети, залізничні, поштово-телеграфні та інші організації. Всі вони створюють знизу доверху об'єднуючі їх органи у вигляді економічних рад, які виконують технічні завдання, регулюючи громадсько-господарське життя.

Ці ради могли бути волосними, міськими і обласними. І вони не повинні бути політичними установами, якими керують ті чи інші політичні діячі, які б диктували свою волю і перетворювали під маскою «Радянської влади» свою політичну владу.

При Радах передбачалося створення відділів: медичного, санітарного, навчально-виховного і дорожньої справи тощо. Натиск мав робитися на особисту ініціативу мас.

Отже, Ради не повинні бути органами законодавчої влади, а тільки здійснювати виконавчу функцію (виконувати накази і постанови з'їздів селян, робітників і повстанців тощо), їх повинні обирати вільно самі трудящі.

Мрія Н. І. Махна і його повстанців про Ради без партійного диктату здійснилася в 90-х роках минулого століття з утворенням незалежної, самостійної України, коли було заборонено Комуністичну партію і відмінено її керівну і спрямовуючу роль у суспільстві. На жаль, ради на Україні без партійних функціонерів пра-

цювали лише одне скликання. А декларація про впровадження в регіонах місцевого самоврядування проголошена, але не підкріплена живою практикою.

Дайте відповіді на запитання:

1. Якими були форми народовладдя у районі при Махнові?
2. Чому територію району називали Гуляйпільською республікою?
3. Якими бачили ради махновці?
4. Чи здійснилися мрії махновців про «вільні» ради?

БІОГРАФІЯ Н. І. МАХНА (1888-1934)



Нестор Махно

його арештували у 1907 році, вдруге – 28 серпня 1908 року. Військово-польовий суд 22 березня 1910 року засудив Н. І. Махна до страти через повішення. Але йому не було 21-го року, тобто він вважався неповнолітнім, а неповнолітніх страчувати не велів закон, і, за клопотанням матері, йому вирок змінили на довічне ув'язнення.

Нестор Іванович Махно народився 26 жовтня 1888 року, хрещений у церкві села Гуляй-Поля Олександрівського повіту Катеринославської губернії (тепер Запорізька обл. – Авт.), у бідній селянській сім'ї. Нестор був п'ятим сином у родині.

З 12 років по закінченні школи пішов «у люди». 16-річним Нестора взяли на завод Крігера в ливарний цех (дехто з дослідників вважає, що на завод Кернера – Авт.)

Революція 1905 року перевернула життя сімнадцятирічного юнака.

У 1906 році Нестор став членом гуляйпільської групи анархістів-комуністів «Союз бідних хліборобів». За революційно-терористичну діяльність вперше



**Явдокія Матвіївна –
мати Нестора**

З Московської Бутирської в'язниці Нестор вийшов у перших числах березня 1917 року і повернувся в рідне Гуляй-Поле. Тут він поринув з головою у громадсько-політичне життя села. Утворив селянську спілку, яка з середини 1917 року була перейменована на Раду робітничих і селянських депутатів. З середини серпня того ж року він розподілив землі поміщиків і колоністів між селянами з розрахунку на кожного члена сім'ї. На конфіскованих землях селяни Гуляйпільщини утворили сільськогосподарські комуні, ініціатором організації чотирьох був Нестор Іванович. У комуні № 1 працювала і перша його дружина Настя Васецька, з якою Нестор одружився.



Настя Кузьмівна Васецька – перша дружина Нестора Махна
(сидить на стільці, перша справа)

До жовтня 1917 року вся земля на Гуляйпільці, що перейшла від поміщиків і колоністів, лежала зорана і засіяна озимими. У січнілютому 1918 року Гуляйпільська волость залишилася незалежною від будь-яких центральних влад.

Разом з іншими Махно створив Революційний комітет (Комітет захисту революції), де організовано загін, до якого увійшла і його «чорна гвардія» (сотня).

У 1918 році у м. Москві Нестор Махно зустрічається з Я. М. Свердловим і В. І. Леніним і повертається в Гуляй-Поле для продовження підпільної боротьби проти австро-німецьких окупантів.

25 липня 1918 року Нестор Махно, Олексій Чубенко, брати Семен та Пантелій Каретники, Сидір Лютий, Олексій Марченко, За-



Загін Федора (Федосія) Щуся

хар Гусар поклали початок повстанської селянського руху на Україні (на горищі у Микити Лютого).

У серпні 1918 року в степах України з'явився новий вид озброєння – махновська тачанка.

27 вересня махновці вибили австрійців із с. Гуляй-Поля і на radoщах перейменували населений пункт у Махноград.

10 жовтня 1918 року у Дібрівському лісі об'єдналися загони Махна і Федора (Федосія) Щуся. Тут повстанці назвали Махна своїм «батьком».

Восени 1918 року на Ярмарковій площі Гуляй-Поля з ініціативи Нестора Івановича заклали братське кладовище.

В кінці грудня 1918 року Гуляй-Поле стало центром усього революційного руху Катеринославщини та Північної Таврії.

28 грудня 1918 року Катеринославський губернський Військово-Революційний Комітет доручив Н. І. Махнові командування військами Катеринославщини.

23 січня 1919 року в селі Велика Михайлівка (Дібрівки) відкрився перший з'їзд селян і повстанців «вільного району».

Другий районний з'їзд селян, робітників і повстанців зібрався 12 лютого 1919 року в с. Гуляй-Полі.

У лютому 1919 року Нестор Іванович одружився на Галині (Гафії) Андріївні Кузьменко.

В той час утворилася 1-а Задніпровська Українська радянська дивізія у складі 3-х бригад. Третьою бригадою командував Н. І. Махно.

10 квітня 1919 року К. Є. Ворошилов вручив у с. Гуляй-Полі орден Червоного Прапора № 4 Н. І. Махну за взяття м. Маріуполя.

На початку літа 1919 року більшовики оголосили Н. І. Махна поза законом.

1 вересня 1919 року повстанська армія дістала назву Революційна Повстанська армія України (махновців). Штаб армії очолив Нестор Іванович.

В середині січня 1920 року Махно і його повстанці були оголошені червоними поза законом через те, що відмовилися йти на польський фронт.



Нестор Махно і Галина Кузьменко

У січні 1920 року Махно хворів на висипний тиф у важкій формі. Вбити Махна більшовики намагалися протягом усього літа 1920 року.

Увесь 1920 рік, а також і в наступному радянська влада воювала з махновцями під знаком боротьби з бандитизмом.

Протягом весни і літа 1920 року махновцям довелося воювати не з окремими червоноармійськими частинами, а фактично з усім державним апаратом більшовиків України і Росії.

У червні-липні 1920 року утворили вищий орган армії і всього руху – Раду революційних повстанців України (махновців).

Між 10 і 15 жовтня 1920 року були вироблені військово-політичні угоди махновців із радянською владою. Після цього махновська армія пішла на Врангеля у Крим.

25 листопада 1920 року Рада революційних повстанців України (махновців) затвердила «Загальне положення про вільні ради».

26 листопада 1920 року більшовики по-зрадницьки напали на махновське командування і махновські війська у Криму, в Гуляй-Полі, захопили махновське представництво у Харкові.

1921 рік Нестор Махно і повстанці зустріли в жорстокому бою з червоними козаками В. Примакова неподалік від м. Умані.

Успішні дії Махна в кінці 1920-го на початку 1921 року червоні пояснювали доведеною повстанцями до довершеності тактикою партизанської війни.

Зимовий рейд у дві тисячі верст, пройдений з 20 грудня 1920 року до 15 лютого 1921 року, послабив махновський рух.

20 лютого 1921 року Н. І. Махно прийняв рішення пройти рейдом до Північної Таврії.

14 березня 1921 року в одному з боїв Махна було тяжко поранено.

5 травня Махно оголосив загальний збір Повстанської армії на Полтавщині. 6 липня закінчився полтавський рейд махновців.

З літа 1921 року Україну охоплює страшний голодомор, що робить неможливим існування великої Повстанської армії, яку добровільно годували селяни.

З 21 липня 1921 року махновці рейдують по Дону.

21 липня в селі Ісаївці поблизу Таганрога відбулися останні збори командирів та повстанців махновської армії і ради, які мали вирішити подальшу долю махновського руху.

З серпня 1921 року махновці дійшли до кордонів України.

На ранок 28 серпня 1921 року Н. І. Махно, Г. І. Кузьменко і ще 87 колишніх повстанців перейшли румунський кордон.

19 травня 1922 року Верховний трибунал при ВУЦВК визнав Н. І. Махна винним «у здійсненні на території УРСР цілого ряду грабунків і розбійних нападів».

30 жовтня 1922 року Г. І. Кузьменко народила Махну дочку Олену в польській в'язниці.

Майже рік Нестор Іванович був у польській в'язниці.

30 листопада 1923 року варшавський суд виправдав Махна, Хмару, Домашенка і Кузьменко.

Влітку 1924 року Махно перебрався до м. Данцінг (там його знову арештували за звинуваченням у погромах німецьких колоністів у 1918 році на Україні), а потім, таємно, – до Брюсселя, звідти – до Парижа, де вже були дружина і дочка.

У 1927 році Нестор і Галина розлучилися.

У цьому ж 1927 році вийшов перший том спогадів Н. І. Махна у Парижі.

Помер Н. І. Махно 25 липня 1934 року в м. Парижі й похований на кладовищі Пер-Ла-Шез біля «Стіни комунарів».

Книга 2-3 «Воспоминания» Нестора Івановича вийшла в Парижі у 1936-1937 роках під редакцією і з передмовою та примітками анархіста Воліна.



Нестор Махно з дочкою Оленкою

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, що найбільше вас вразило в біографії Н. І. Махна?
2. Підготуйте невеличку вікторину і перевірте свої знання біографії Н. І. Махна.
3. Висловіть власне ставлення до Махна і його повстанців?
4. Чи відповідає вашим ідеалам життя і боротьба Нестора Махна?

РОЗДІЛ ІV

ВСТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1921-1939 рр.)

СЕЛО ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Лозунги 1917 року і періоду громадянської війни на Україні 1918-1921 років «Вся влада – робітничим, селянським і солдатським депутатам», «Вся влада – радам», «Фабрики і заводи – робітникам», «Земля – селянам» і більшовиків, і анархо-комуністів, здавалось, були ясними і зрозумілими трудовому народу, але, як виявилось, кожна партія у ці лозунги вклала різні значення і йшла до їх здійснення різними шляхами. Цьому певною мірою сприяв спустошливий вихор громадянської війни, що кружляв степом навколо Гуляйпілля, спопелив душі селян, наповнив їх зневірою і невпевненістю у завтрашньому дні. Всі війська – білі, червоні, свої і чужі вимагали: дай, дай, а не даси, то розстріл на місці. А поле чекало господарських рук, заростаючи бур'янами.

Примусове вилучення державою хліба призвело до невдоволення селян і до різкого падіння його виробництва. Це першим збагнув В. І. Ленін і оголосив нову економічну політику (НЕП) радянської влади, суть якої – свобода дрібного товаровиробництва і товарного ринку, на зміну продрозкладці прийшов продподаток. Це дало селянину деяку економічну свободу, але не на довго.

Не дуже врожайним видався 1920 рік. Якщо у 1916 році в Успенівській волості засіяли 12594 десятин землі, то в 1921-му – тільки 8391.

28 січня 1921 року відбулася Гуляйпільська сільська безпартійна робітничо-селянська і червоноармійська конференція. Учасники її палко вітали радянську владу, широко підтримували її заходи.

В резолюції конференції записали: «Взяти активну участь у будівництві Радянської влади і в наступних виборах Рад і визначити цю владу як єдину владу працюючих».

У резолюції із земельного питання «конференція визначила необхідність направити всю міць до того, щоб поля не залишались незасіяними, для чого необхідно приступити до точного обліку землі,

посівного матеріалу і всього приладдя... Організувати широку мережу молотильноладнальних майстерень сільськогосподарського реманенту.

Окрім того, конференція постановила, щоб всі коні при скороченні Червоної Армії по змозі були розподілені між незаможними селянами. Обов'язки ці доручити комнезам».

Учасники конференції гаряче схвалили принцип, прийнятий Радянською владою в галузі продовольчої справи, схвалили принцип розподілу «Хто не працює, той не їсть» і пообіцяли всі лишки продуктів здати по державній продрозкладці, накладаючи цю розкладку на більш заможних.

Головував на конференції Силенко, заступником його був Ісаєнко.

Жорстока посуха вдарила в 1921 році в Україні, зокрема, і в Запорізькій губернії теж. У тому ж році 23 березня постановою ВУЦВК (Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом) створено Гуляйпільський повіт у складі 26 волостей. Загальна земельна площа повіту складала 564347 десятин, з яких – 43300 – у радгоспах, решта – у селянських господарствах. Населення становило понад 250 тисяч чоловік.

Повітовий ревком, який утворився 23 березня, у своїй структурі, крім інших, мав продком і земельний відділ, що дало змогу налагоджувати мирну працю трудящих повіту.

Урожайність сільгоспкультур видалась мізерною, план хлібозаготівлі виконувати було нічим. Відсутність товарної продукції в сільському господарстві внаслідок засухи та зменшення посівних площ повернула до примусово-адміністративних засобів хлібозаготівлі. Діяли продзагони, з якими нещадно боровся Н. І. Махно. За невиконання продподатку селян штрафували від 10 до 20 відсотків розміру податку, арештовували до двох тижнів або відправляли на примусові роботи на один місяць чи позбавляли волі з конфіскацією майна. Але ці методи не давали бажаного результату.

У червні 1921 року на з'їзді завідуючих волосними земельними відділами та агрономів, коли розглядалось питання про насіння для осінньої сівби, прийняли одноголосно рішення: посівний матеріал взяти у куркулів.

6 вересня 1921 року розпочав роботу перший повітовий з'їзд Рад робітничих, червоноармійських та селянських депутатів.



1-й Гуляйпільський районний з'їзд Рад

Про роботу повітової продовольчої комісії (продком) на з'їзді звітував голова продкому тов. Ігонін. Його роботу визнано незадовільною і він відповідав за це на суді революційного трибуналу.

На третій день з'їзду йшло обговорення звіту земельного віділу (тов. Побийпич). Здійсненню ленінської аграрної політики в повіті дуже заважали бандитизм, відсутність агрономічних кадрів, недовідченість працівників відділу, неурожайний рік, відсутність машин та тягла.

Із земельного питання повітовий з'їзд Рад прийняв таке рішення: «Навести точний облік землі і розподіляти її між селянами. З цією метою залучити інтелігенцію та грамотне населення. До 1 жовтня переселити на вільні землі громадян, які її не мають або добровільно бажають переселитися, перевага надається біднякам та членам КНС (комітет незаможних селян). У першу чергу вільна земля повинна надаватись артілям, колективам та іншим товариствам, об'єднанням. Вони повинні добре підготуватись до засіву, впровадити сівозміни, провести рішучу боротьбу із посухою».

З'їзд вирішив виконати до 25 вересня план продподатку (для чого виділити уповноважених по волостях) і 50 відсотків його залишити як посівний фонд.

З'їзд звернув увагу на розвиток бджільництва та городництва. Вирішили створити культурні радгоспи, де планували впроваджувати досвід рільництва та колективів, взяти їх під безпосередній контроль виконкомів. Для допомоги хліборобам вирішили створювати прокатні станції й ремонтні майстерні.

На з'їзді заслухали доповіді тов. Гальчинського та М. П. Пономарьова про нову економічну політику Країни Рад. У резолюції з цього питання говорилось, що введена продрозкладка була необхідною для того, щоб нагодувати бійців Червоної Армії і робітників. Але в результаті засухи і низьких врожаїв зернових виконання йшло дуже повільно.

З'їзд прийняв постанову, в якій сказано: «щоб виконати продподаток, треба враховувати міцність господарств і кількість зібраного хліба, тобто, до кожного господарства підходити суворо індивідуально, всебічно розвивати товарообмін з тими господарствами, які виконали податок.

Продзагони мали встановити помольний збір зерна на млинах, взяти під суворий контроль хліб, який надходив на пункти, правильно його ділити серед голодуючих».

З кожним днем у країні наростав голод.

На 1 жовтня 1921 року голод охопив 13 волостей повіту, а з 1 січня 1922 року голодували вже всі волості. Якщо на 16 грудня 1921 року в повіті голодувало 100 тисяч чоловік, то на 1 січня 1922 року кількість голодуючих досягла 160 тисяч (60 відсотків населення), захворювань – 20 відсотків, померло від голоду 5 відсотків населення.

А таке повідомлення послали в 1921 році голова Гуляйпільського повітвиконкому Капранов і представник Запорізької губернської комісії допомоги голодуючим у Центральну комісію: «В голодаючих волостях Гуляйпольского уезда население вымирает. Сотни умерших, тысячи больных. На почве голода имеется случай поедания матерью детей, а также случаи удушения детей. Кошки, собаки, даже падали и идут в пищу. Массовые бросания семейств главами, уходящими в неизвестном направлении. Настроение населения паническое.

Присылаемые жалкие подачки никого не спасают от смерти и вызывают только раздражение. Необходимо срочно выслать 20 врачебно-питательных пунктов с пропускной способностью по 2 тысячи человек ежедневно. Столько же пунктов необходимо для поддержания истощенных. Отмечены села, в которых нет лошадей. В случае промедления и непринятия мер повлечет к вымиранию населения, уничтожению сельского хозяйства и образования пустыни в Гуляйпольском уезде».

На 22 січня 1922 року із 250 тисяч осіб, які проживали в повіті, 176014 голодувало, захворюваність склала 25%, смертність – 20%.

З першого січня 1922 року запаси хліба в населення закінчилися (його забрали у план хлібоздачі – Авт.) і люди змушені були їсти кураї, кору дерев, стебла кукурудзи, додавати в хліб полову. А весною їли собак, котів. Настрій у людей був жахливий. Вони кидали хати, села і йшли у більш врожайні області.

Держава давала деяку допомогу голодуючим, проводилась робота зі збору пожертвувань, відкривались додаткові їдальні. На користь голодуючих існував спеціальний податок, який відраховували з організацій, установ, а також з окремих громадян.

Недорід 1922 року по волостях повіту зафіксував, що у них проживало 240465 осіб, з яких на межі голоду перебувало 141271 душа.

25 листопада 1922 року розпочав роботу другий повітовий з'їзд Рад Гуляйпілья. Делегати від волостей зібралися, щоб накреслити

шляхи відбудови господарства, зруйнованого в роки громадянської війни. Крім інших питань, вони заслухали звіт комісії допомоги голудуючим. Адже уже з квітня 1922 року майже все населення повіту голодувало, від голоду померло **29 тисяч чоловік**.

У 1922 році Гуляйпільський повіт було віднесено до голодуючих.

Отже, два неврожайні роки через засуху – 1920-й і 1921-й, а також високі плани хлібоздачі, поширювали голод і на 1922 та 1923 роки. Бо рятівний хліб селяни почали збирати частково лише з кінця червня 1923 року.

Ранній збір зернових рятував людей від голодного мору, недоїдання, вселяв їм віру в життя, визволяв від розпачу і безнадії.

7 березня 1923 року згідно з постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було утворено Гуляйпільський район Запорізької області.

Це був період, коли селяни та колишні червоноармійці, які отримали землю від Н. І. Махна й радянської влади, але, не маючи достатнього сільськогосподарського знаряддя, почали шукати колективні форми господарювання. Першими такими колективними об'єднаннями стали товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи), комітети незаможних селян (КНС), артіль та комуни.

Ще в 1920 році в Гуляй-Полі і селах почали створювати комітети незаможних селян, які відігравали велику роль у становленні Радянської влади на місцях.

У серпні 1923 року 35 сімей комнезамівців об'єдналися в артіль імені Запорізького парткому, а 19 грудня того ж року на базі артіль в уцілілому маєтку поміщиці Косовцової організували першу більшовицьку комуни (ми ж пам'ятаємо, що першим у Гуляйпільському краї створював сільськогосподарські комуни Н. І. Махно – Авт.) імені Сталіна.

Першим головою комуни був старий більшовик **Іван Минайович Андрющенко**.

Восени 1931 року комуни реорганізували в сільгоспартіль, яку очолив комуніст І. В. Донченко. Він загинув від рук фашистів у 1943 році.

В листопаді 1924 року в селах району почали створюватись сільськогосподарські кооперативи.

Характерною особливістю розвитку сільськогосподарських об'єднань у подальші роки було швидке зростання виробничої кооперації. Якщо на 1 січня 1925 року в районі діяли комуни, сіль-

ськогогосподарська артіль, 5 товариств, то на 1 жовтня 1927 року була комуна, 5 сільськогосподарських артілей і 11 ТСОЗів. Всі господарства мали біля 30 тракторів. Одне колективне господарське об'єднання мало в середньому понад 100 десятин землі. В колективні об'єднання йшли в основному бідняки та батраки, які склали 65,5% всіх членів колективів.

Дайте відповіді на запитання:

1. Яким було село Гуляй-Поле в 20-х роках ХХ століття?
2. Розкажіть, що ви знаєте про голод 20-х років з художньої літератури.
3. Коли було утворено Гуляйпільський район і чому?

ОРГАНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Першими органами Радянської влади в Гуляйпільському районі були Ради. В березні 1918 року Ради робітничих депутатів об'єдналися з Радами селянських депутатів, до яких приєдналися і Ради червоноармійських депутатів. Ці виборні органи (Ради) державної влади Радянської республіки в центрі і на місцях проіснували до 1936 року.

У березні 1923 року у зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом було утворено Гуляйпільський район з центром у Гуляй-Полі.

Першим головою Гуляйпільської районної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів був товариш Кружков.

У 1926 році до складу районної Ради входили такі сільські ради: Варварівська, Верхньо-Терсянська, Воздвижівська, Гуляй-Пільська, Дорожнянська, Затишанська, Майдорфська, Марфопольська, Межирічська, Ново-Григорівська, Ново-Златопільська, Петрівська, Розкішанська, Санжарівська, Святодухівська; Темирівська, Успенівська, Хвалибогівська.

В 1930 році від Оріхівського району відійшла до Гуляйпільського району територія Долинської сільради.

У 1931-1934 роках територія Гуляйпільського району входила до (Чубарівського) Пологівського району.

17 січня 1935 року постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) знову був створений

Гуляйпільський район з центром у селі Гуляй-Полі, до складу якого увійшли Варварівська, Верхньотерсянська, Воздвижівська, Гуляйпільська, Долинська, Затишанська, Марфопольська, Петрівсько-Дорожнянська, Санжарівська, Туркенівська, Успенівська, Хвалибогівська сільські ради з Пологівського району; Новогригорівська і Темирівська сільради з Покровського району. Тоді головою Гуляйпільського райвиконкому працював Яків Григорович Жуковський.

У 1936 році після прийняття другої Конституції СРСР Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів стали Радами депутатів трудящих.

Дайте відповіді на запитання:

1. Які ви знаєте органи державної влади в СРСР?
2. Кого ви знаєте з депутатів районної ради? Розкажіть про їх роботу.

БУДІВНИЦТВО У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Для боротьби з махновщиною та для загального керівництва всім життям округи в січні 1921 року організовано Надзвичайну районну нараду, створено Гуляйпільський районний ревком, який очолив посланець з міста Олександрівська комуніст І. А. Гаврилов. Нарада утворила в Гуляй-Полі волосний ревком і комісію для організації КНС (Комітет незаможних селян). Першим головою волосного комнезаму став селянин І. Домашенко. Через два тижні КНС налічував 56 чоловік.

28 січня 1921 року в Гуляйполі відбулася повітова безпартійна робітничо-селянська і червоармійська конференція, яка визначила найважливіші завдання поточного моменту: боротьба з бандитизмом, продрозкладка, взаємодопомога посівним матеріалом, тяглом і реманентом, засів усіх полів, підготовка до виборів Ради.

Вибори до волосної Ради відбулися 3 лютого 1921 року. Трудящі Гуляй-Поля обрали до неї 6 депутатів.

На початку 1921 року партійна організація налічувала 34 члени і кандидати в члени партії. У лютому в Гуляй-Полі організувався райпартком.

Наприкінці лютого 1921 року Гуляй-Поле було віднесено до категорії міст. У зв'язку з підготовкою до створення Гуляйпільсько-

го повіту райпартком реорганізувався на повітовий комітет партії, а райревком 15 березня – у повітовий ревком, який діяв аж до вересня 1921 року.

Перший комсомольський осередок у Гуляй-Полі виник на початку березня 1921 року. До нього увійшло 17 юнаків і дівчат.

3 червня 1921 року почала виходити щотижнева газета «Известия» – орган повітового парткому та повітревкому, яка стала помічником комуністів у боротьбі за утвердження Радянської влади.



**Микола Євдокимович
Капранов**

6 вересня 1921 року відбувся 1-й повітовий з'їзд Рад, який обрав повітовий виконавчий комітет, до складу якого увійшли М. Капранов (голова), О. П. Шукарьов, Є. В. Старшов та інші. З'їзд зосередив увагу трудящих повіту на відбудові народного господарства та боротьбі з голодом, який виник через посуху влітку 1921 року.

До боротьби з розрухою, безробіттям, голодом активно включилися профспілки. Через каси взаємодопомоги робітники відраховували 5 відсотків заробітку на утримання дітей і безробітних. Органи Радянської влади організували в місті їдальні, пункти видачі продуктів, для дітей-сиріт створили три дитячі будинки. Під час голоду активістки міста зібрали багато одягу, пошили 120 пар дитячої білизни.

З 11 по 22 вересня 1921 року Гуляйпільська церква подала жертву в сумі 107800 карбованців.

8 лютого 1922 року газета «Новь» повідомляла: «В Гуляй-Полі голодуючі вимирають, бо нема хліба. Люди кидають господарства, зафіксовані випадки самогубства і психічних розладів. Харчування дуже погане». А перед цим, 15 січня, згадана вже газета писала, що хліб розподіляється на державні будинки і лікарні.

2 червня 1922 року газета «Красное Запорожье» інформувала, що в Гуляй-Полі відкриваються кухні для дітей і їдальні для дітей і дорослих. Тоді ж селяни заявляли, що не мають можливості обробляти землю.

Велику допомогу гуляйпільцям подала держава. У грудні 1921 року трудящі міста отримали 2719 пудів хліба, а на початку наступного – губвиконком направив до Гуляй-Поля 106 вагонів із зерном та продовольством.

Ліквідації голоду в повіті значною мірою сприяв перехід до нової економічної політики, заміна продрозкладки продподатком. Це питання розглядалося на 1-й повітовій партійній конференції в липні 1921 року. Гуляйпільські комуністи добре налагодили партійну роботу серед робітників. На трьох найбільших підприємствах 1922 року виникли партійні осередки, які широко залучили безпартійний актив до участі в громадському житті. На відкритих партійних зборах розглядалися питання дальшого розвитку підприємств та економіки міста. Зростали й партійні лави. Якщо у квітні 1922 року міська парторганізація налічувала 70 комуністів, то наприкінці 1923 року в 5 первинних організаціях перебували на обліку 117 членів і 130 кандидатів у члени партії.

Відроджувалася економіка міста. 1922 року запрацювали завод сільськогосподарських машин «Богатир» та шкіряний, майстерні, кілька дрібних кооперативних підприємств, а до 1925 року – стали до ладу 11 круподерок, парових млинів й вітряків, 4 олійниці. В цей час відкрилося кілька кооперативних і 38 приватних крамниць. Почала роботу друкарня.

Визначним в історії міста є те, що у відбудові водокачки залізничної станції Гуляй-Поля у 1921 році брав участь, комсомолец (у майбутньому видатний радянський письменник) Микола Островський, що делегатом VI з'їзду комсомолу України серед 16 представників комсомолу Дніпропетровщини і VII з'їзду комсомолу Країни Рад (8 делегатів від Дніпропетровщини) був 1-й секретар Гуляйпільського райкому комсомолу Дмитро Бугаєвський, що житель села селянин Трохим Кіндратович Ісаєнко, який у 1924-1926 роках працював головою Гуляйпільського райвиконкому, обирався членом ВУЦВиКу.



Письменник Микола
Островський

В 1921-1922 роках Гуляй-Поле – повітовий, а з березня 1923 року – районний адміністративний центр. Секретарем повітпаркому працював Бушуєв.

У серпні 1923 року 35 сімей комнезамівців об'єдналися в артіль імені Запорізького парткому. На її базі (уцілілий маєток поміщиці Косовцової) 19 грудня 1923 року виникла комуна.

Комуна імені Сталіна організована в 1924 році. В її розпорядженні перебувало 409 десятин землі.

Хлібоздачу, натуроплату, м'ясо і молокоздачу, сільгосподаток, страховку і сплату сільгоспкредитів комуна повністю виконала.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як утверджувалася радянська влада в нашому районі?

2. Які нові форми управління виникли в 20-х роках минулого століття?

3. Чим пояснити виникнення голоду 1921-1922 років?

4. Розкажіть, що ви знаєте про перебування Миколи Островського в нашому районі.

ТОРГІВЛЯ І ПРОМИСЛОВІСТЬ

У 1924 році в Гуляйполі у 1437 дворах проживало 11525 душ (5466 чоловіків і 6059 жінок).

На 1 січня 1925 року тут налічувалось 43 приватних підприємства, одне кредитне товариство, 44 млини і вітряки, 5 круподерок, один шкірзавод, 4 майстерні сільгоспзнарядь, 35 кузень, 65 торгових закладів; приватні: 3 хлібомагазини, 8 шкірхутра, 9 бакалій, один магазин палива, 6 мануфактури, 7 галантерей і взуття, готель; один театр, 8 шкіл, одна промшкола, одна дитколонія, 4 лікнепи, 2 амбулаторії, 2 аптеки, контора зв'язку, одна лікарня, 2 клуби, 2 сільбуду, ветпункт.

В 1926 році в Гуляй-Полі проживало 12046 чоловік. Було торговельних закладів: 13 державних, стільки ж кооперативних і 106 приватних, 7 базарів на тиждень, державний завод сільгоспмашин, 4 державні парові млини; приватні: паровий млин, 18 вітряків, 2 чимбар-



Гуляйпільський вітряк

ні, 11 кузень, 4 бондарні, стільки ж олійниць і круподерок; 7 шкіл, агрошкола, вечірня робітнича школа, школа кравців, бібліотека, сільбуд, клуб престарілих, 2 хати-читальні, агітпункт, скотобойня, лікарня, кінотеатр.

20 вересня 1926 року в Гуляй-Полі розпочало роботу відділення Держбанку. Керівником призначили Дейновича. До того в березні організували ощадкасу.

В той час у Гуляй-Полі працювали промартілі «Червоний металіст», «Кусттруд», «Хімік», імені Чубаря, «Червоний харчовик», «Спартак», держмлин, маслозавод та інші.

На початку 30-х років минулого століття одним із основних підприємств Гуляй-Поля був завод «Червоний металіст», який започатковував капіталіст Крігер 26 вересня 1882 року. Завод спеціалізувався на виробництві сівалок, соломорізок, молотарок, букерів і плугів. У 1928 році він отримав назву «Червоний Богатир» і був реорганізований в артіль. На початку 1929 року перейменований на «Червоний металіст».

У 1934 році промартіль виготовила 54 тисячі сільськогосподарських, 20 тисяч коксових вил, 170 тонн радіаторів для опалення, 468 насосів для поливання городів, 113 шістнадцятитонних ексцентри-



Працівники модельного цеху промартілі «Червоний металіст». Зліва направо: Т. А. Онищенко, Г. М. Домбровський, Є. Т. Шрамко, Олексій Семенюта. 5.12.1935 р.



Колектив ливарного цеху промартілі «Червоний металіст». 1937 р.

кових насосів – всього було вироблено продукції на 2230700 карбованців. Випуск литва довели до 20 тонн на добу.

На початок 1937 року в промартілі працювало 700 чоловік.

В 1940 році металісти виготовляли виделки, ложки, ножі-секатори, пічне литво.

1 листопада 1935 року організувалась промартіль «Хімік».

У 1939 році промартіль «Кусттруд» перейменували на промартіль імені Чкалова.

До Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років у районі працювали й інші промислові підприємства.

Дайте відповіді на запитання:

1. Які промислові підприємства працювали в Гуляйполі до Другої світової війни?
2. Підготуйте повідомлення про роботу гуляйпільської промисловості 30-х років ХХ століття.
3. Якою була торгівля у 20-ті роки ХХ століття в Гуляй-Полі?

РУХ ДО КОЛГОСПІВ

Курс ВКП (б) на індустріалізацію країни вимагав коштів і дешевого хліба, а його можна було взяти лише при колективній формі господарювання на селі, при умові, що земля належатиме державі, а не селянам. Ось чому з середини 20-х років ХХ століття партія надавала великого значення створенню колгоспів.

Суть сталінської політики зводилася до якнайшвидшого і максимального усупільнення господарств. Це давало б змогу без надзусиль викачувати багаті ресурси села на користь держави, в той же час обмежуючи, урізаючи інтереси селянства як «дрібнобуржуазної» соціальної верстви. Та й криза державних хлібозаготівель 1928 року змусила керівництво країни переглянути ставлення до колективізації, стимулюючи її проведення.

Сталін і його оточення від помірної і стриманої політики щодо селянства у 1928 році перейшли до надзвичайних заходів з вилучення хліба, хоча трохи раніше самі стверджували, що «...куркуля потрібно взяти економічними заходами». Середнє селянство пішло в колгоспи, куркульські господарства ліквідували.

У другій половині 1929 року в соціалістичній реконструкції села

наступив корінний перелом. В колгоспи пішов середняк – основна фігура на селі. Взагалі кінець 1929 року і початок 1930 року характеризується масовим вступом селян до колгоспу, переходом ТСО-Зів на Статут сільськогосподарських артілей. В одній тільки Санжарівці під час весняної сівби 1930 року було організовано 10 колгоспів, але рух до колгоспів не припинився.

Значну роль у повороті селян на шлях нового господарювання відкрила соціалістична індустріалізація. Робітники працювали на суботниках, робили відрахування зі свого заробітку і ці кошти направляли на придбання тракторів і сільськогосподарського інвентаря, ремонтували сільськогоспінвентар і машини, проводили збори, виступали з доповідями і бесідами.

В 1932 році селянам району довелося зустрітися з великими труднощами в галузі тваринництва. Куркулі та їх прибічники в перший період колективізації знищили чимало худоби. Внаслідок таких дій кількість коней значно зменшилась.

Дайте відповіді на запитання:

1. Чим можна пояснити рух селян до колгоспів?
2. З якими труднощами зіткнулися селяни під час утворення колгоспів?
3. Хто стояв на заваді соціалістичної реконструкції села?

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ

Завершення громадянської війни 1918-1921 років принесло народові України встановлення більшовицької диктатури, яка здійснювалася від імені пролетаріату. Ревкоми замінили радами.

18 лютого 1921 року перший губернський з'їзд сформував Олександрівський виконавчий комітет – губвиконком. Повітові і волосні виконкоми підпорядковувались губернському. Якщо у першій половині 1921 року в Запорізькій губернії були створені виконкоми рад і комітети незаможних селян, то в Гуляйпільському повіті цей процес ще тривав. Новостворений апарат виконував роль додатка репресивної системи.

В цей час було розгорнуто кампанію «по викорчовуванню буржуазії і куркульства з міст і сіл і розшарування села за класовою ознакою на куркуля і бідняка».

На початку 20-х років двадцятого століття на території краю стають повсюдними судові процеси проти колишніх поміщиків і куркулів. Їх виселяли з власних будинків, засуджували до ув'язнення.

Під «куркулями» та «бандитами» передусім розуміли тих, хто займав антирадянську позицію. Це були колишні махновці-повстанці. Над ними першими занесли сокиру червоного терору.

В той час на території нашої губернії створили цілу мережу силових структур (Постійна губернська нарада з питань боротьби з бандитизмом, міліція, надзвичайна «трійка», революційний трибунал). У листопаді 1920 року при губернському відділі юстиції створили підвідділи судово-слідчий і каральний. Такі підвідділи були і в Гуляй-Полі. Вони вершили «революційний суд».

Першими під радянську репресивну машину потрапили члени інших політичних партій, представники «старої» інтелігенції, колишні білогвардійці та махновці.

В 30-х роках минулого століття в районі за неповними даними було заарештовано 622 особи. В підрахунок не увійшло виселення селян під час колективізації, тобто в результаті так званого розкуркулення.



Репресований у 1937 році секретар Гуляйпільського райпарткому
В. П. Боровиченко (перший справа). 3.06.1937 р.



Репресований директор промартілі
«Червоний металіст» Олександр
Єлисейович Вишняков з онучкою. 1937 р.

Звинувачення були такі: належність до контрреволюційної військової махновської організації, поширення провокаційних чуток про загибель радянської влади, вихвалання фашистського ладу в Німеччині, участь у контрреволюційній фашистській повстанській організації і т. д. і т. п. За цими звинуваченнями у 1938 році в Гуляйпільщині заарештували 293 особи, з них 265 розстріляли.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, чим викликані політичні репресії 30-х років.
2. Хто винен у проведенні політичних репресій?
3. Що ви знаєте про політичні репресії в нашому районі? Підготуйте розповідь.

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

Однією з найжахливіших трагедій нашого краю став голод 1932-1933 років, який був наслідком колективізації сільського господарства і знищення куркуля як класу.

1930 і 1931 роки видались непогані за урожайністю, але через великі плани хлібозаготівлі багато людей недоїдало.

1932-й рік у таврійських степах видався неврожайним. Тому чимало колгоспників одержали за свою роботу лише по 100-200 кілограмів зерна. Ще у важчій ситуації опинилися одноосібні господарства, яких у районі налічувалось кілька сотень. Щоб примусити їх виконувати план хлібоздачі, до них застосовувались методи вимітання хліба з дворів за допомогою різних комісій, уповноважених, активістів. Загони активістів у пошуках зерна нищпорили в кожній хаті, відбирали видане на трудодні, зривали підлоги, залазили в колodязі. Навіть тим, хто вже пухнув з голоду, не дозволяли лишати собі зерно.

7 серпня 1932 року ВУЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперацій і зміцнення громадської (соціалістичної власності), яка в районі дістала назву «Закон про п'ять колосків», котрий передбачав най-



Жнива в колгоспі «Авангард». 1932 р.

нижчу міру покарання – 10 років тюремного ув'язнення і найвищу – розстріл.

На підставі цього Закону в Дніпропетровській області, куди входив і Гуляйпільський район, до 5 грудня 1932 року засудили 5215 осіб, із них 1174 до розстрілу.

9 серпня 1932 року ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про заходи боротьби з спекуляцією хліба», яка забороняла будь-яку торгівлю хлібом до 15 січня 1933 року – повного виконання хлібозаготівель по Союзу.

5 листопада 1932 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про посилення репресій у хлібозаготівельній кампанії.

19 листопада керівники України В. Я. Чубар, С.В. Косіор прийняли постанову про занесення на «чорну дошку» сіл, районів, які злісно саботували здачу хліба державі.

У селах і районах, занесених на «чорну дошку», закривали всі магазини і вивозили з них товари, в тому числі сіль, мило, закривали школи, аптеки, лікарні, поштові відділення, заарештовували більшість членів сільвиконкомів і правлінь колгоспів. Колгоспникам забороняли полювати дичину, ловити у водоймах рибу до тих пір, поки не здадуть зерно в рахунок плану.

Найстрашнішою силою голод набув навесні 1933 року. Залишившись без хліба, селяни їли котів, собак, кору, листя, траву. Найдужче страждали сім'ї одноосібників, бо в деяких колгоспах намагалися хоч трохи підтримати людей (переважно дітей), створюючи щось на зразок дитячих кухонь. Для працюючих у полі готувався обід (кандьор чи суп). Більшість матерів забирали його для своїх дітей.

Дещо краще жилося робітникам та службовцям. Їм на картки видавали хліб: працюючий одержував по 500 грамів, а хто був на утриманні – по 250 грамів на людину в день.

В 1933 році смертність селян у районі зросла на 50 відсотків у порівнянні з попередніми роками, але точних даних немає.

Люди не вірили, що радянська влада примушувала забирати у колгоспах і в селян зерно і штовхала їх на голодне існування. Все це вони відносили на рахунок місцевих керівників.

Величезні плани хлібозаготівель, які неможливо було виконати, і початок голоду, сколихнули населення. Постанова Чубарівського (тоді територія Гуляйпільського району входила до Чубарівського) райпарткому від 10 квітня 1932 року константувала: «На ґрунті цих збочень класово ворожі елементи активізувалися (розгром ам-

барів з борошном в артілі «Червоні лани» – демонстрація «Дайте хліба, бо на роботу не вийдемо!»). А на початку квітня (1-го) бюро райпарткому розглядало питання «Про вчинення замаху на голову сільради села Успенівки тов. Тарасенка», «Про волинки в с. Гуляй-полі серед колгоспників на ґрунті настирливого вимагання хліба».

Влада пояснювала селянські заворушення не нестерпними умовами життя, а діяльністю антирадянського і махновського елемента. Відповідь – посилення каральних дій з боку Державного політичного управління, прокуратури, суду.

Восени 1933 року в колгоспах Гуляйпільля побував В. М. Молотов, якого цікавило питання виконання плану хлібозаготівлі.

В 1932-1933 роках вимирали цілі села, а за рознарядкою з Москви в південні області України везли переселенців з Новгородської, Псковської, Вологодської та інших областей. Московські керівники цілеспрямовано міняли демографічний склад населення.

Наслідком голодомору стало запустіння сіл, руйнування господарств, бо з життя пішли люди старшого віку – носії традицій і життєвого досвіду, найбільш працездатні і творчі люди, діти – їхнє майбутнє.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть та охарактеризуйте причини голоду 1932-1933 років?
2. Чи можна було запобігти голодомору?
3. Що ви знаєте про голодомор у нашому краї?
4. Порівняйте події 1932-1933 років на Гуляйпільщині з подіями всеукраїнського масштабу. Зробіть висновки.

СЕЛО В 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Після голоду 1932-1933 років село почало поступово відроджуватися: зростали врожаї, продукція тваринництва, оплата праці.

24 лютого 1935 року в Гуляй-Полі відбувся перший зліт конюхів, а 17 травня – зліт колгоспників-ударників.

27 травня того ж року в Дніпропетровську розпочав роботу 2-й обласний з'їзд ударників тваринництва. На ньому було 8 делегатів від Гуляйпільського району: свинарка артілі «Спартак» Оксана Ярмач, доярка артілі «Сила сталі» Успенівської сільради Антоніна



Передовики колгоспу «Червоний прапор» м. Гуляйполе. 1930 р.

Шеремет, завфермами колгоспів Яким Бойко, Федір Ярій, Іван Савицький, від піонерів Санжарівської НСШ Петро Тур.

У 1935 році колгоспи імені Сталіна, «Спартак» згідно з постановою обкому партії та облвиконкому заносилися на обласну Дошку пошани як пареможці у змаганні.

У 1936 році в районі було колективізовано 97,88 відсотка сільських господарств і 100 відсотків землі. На той час на Гуляйпільщині залишилось всього 164 одноосібних господарства. Так у нашому краї виконали план кооперування сільського господарства.

11 січня 1938 року в райцентрі відбувся перший районний зліт передовиків сільського господарства, а 22 лютого – зліт передової молоді колгоспів і радгоспів.

У 1938 році чабан колгоспу «Спартак» І. Шамрай одержав від 100 вівцематок по 183 ягняти.

В 1940 році приміські колгоспи збудували 15 корівників і телятників, 9 свинарників, 14 конюшень, 6 вівчарників і 18 птахарників. В цьому ж році колгосп імені Карла Маркса (Марфополь) отримав середню врожайність зернових 17,6 центнера з гектара при плані 14,0, від рільництва – 112434 карбованців, городництва – 89283, тваринництва – 7953 карбованців. На фуражну корову в господарстві наділи по 1884 літри молока, від однієї свиноматки одержали по 14 ділових поросят, від курки – несучки – по 112 яець.

У 1938 році колгосп мав прибутку 116453 карбованців, у 1939-у – 192703, у 1940-у – 286070.

20 лютого 1941 року в місті Гуляй-Полі розпочала роботу районна нарада передовиків сільського господарства, яка підбила підсумки роботи за 1940 рік та обговорила завдання на 1941 рік. З доповіддю виступив голова виконкому районної ради депутатів трудящих І. Г. Переверзєв.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як розвивалась промисловість у районі напередодні Другої світової війни.
2. Які досягнення мало село перед початком війни?
3. Порівняйте життя селян району у 20-ті роки і напередодні Другої світової війни. Поясніть різницю, якщо вона була.

МЕДИЦИНА 20-х–30-х РОКІВ

У 1921 році на території Гуляйпільського повіту було 6 лікарень: в Гуляй-Полі, Туркенівці, Покровському, Новомиколаївці, Воскресенці, Царекостянтинівці – всього на 206 місць. Крім лікарень, працювало 17 амбулаторій, 3 зуболікарських кабінети. В них трудилося 11 лікарів (2 хірурги, 5 терапевтів, 4 зубних лікарів), 58 фельдшерів, 7 акушерів.

Після утворення в 1923 році Гуляйпільського району він обслуговувався трьома лікарськими дільницями, в яких було дві лікарні на 50 ліжок, три амбулаторії, заводський медпункт. Працювало 6 лікарів, 5 фельдшерів, 3 аптекарі, санітарний лікар і 2 акушерки. Медпрацівники обслуговували 32743-х жителів району.

В 20-х-30-х роках минулого століття медичне обслуговування населення досягло належного рівня.



Швидка медична допомога. 1930 р.

16 травня 1935 року в Гуляй-Полі відбувся перший з'їзд медичних працівників району. Тоді на Гуляйпільці працювало дві лікарні (одна з них на два відділення – 40 ліжок), поліклініка, 5 амбулаторій та 6 медпунктів, а також новоорганізована райсанстанція.

В листопаді 1935 року виповнилося п'ять років, як у гуляйпільській лікарні працював хірург Юхим Прокопович Гусєв.

18 листопада 1936 року Гуляйпільська державна аптека № 45 виконала річний план в сумі 107400 карбованців (104,6 відсотка).

22 листопада 1936 року при гуляйпільській поліклініці відкрилася зубопротезна лабораторія для виготовлення хромонікельованих та інших зубів і коронок.

На 8 березня 1937 року в районі відкрито два пологових будинки.

16 грудня 1938 року розширений пленум райвиконкому обговорив питання про стан медичного обслуговування населення району. Доповідав завідувач районного відділу охорони здоров'я. Він, зокрема, сказав, що бюджет на охорону здоров'я населення району цього року склав 761 тисячу карбованців. В лікарнях і медпунктах працювало 10 лікарів і 70 чоловік середнього медичного персоналу тоді, як у 1937 році було відповідно 7 і 35. Користувалися повагою в населення лікарі М. І. Костенко і К. Л. Книга.

Дайте відповіді на запитання:

1. Яким було медичне обслуговування населення в районі напередодні Другої світової війни?
2. Проведіть власне дослідження про перших лікарів району. Як ви гадаєте, чому в сучасному Гуляйполі одна з вулиць носить ім'я М. І. Костенка?

ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ 20-х–30-х РОКІВ

Тільки після 1917 року стався докорінний перелом в організації народної освіти. Радянська республіка навіть у часи громадянської війни знаходила кошти для організації навчання не тільки дітей, а й дорослих. У країні виникає широка мережа дитячих будинків, трудових комун, народних шкіл, а згодом – і шкіл з ліквідації неписьменності серед дорослих. Рішенням уряду по всій країні відмінялася плата за навчання. Тоді історія такого ще не знала.

У 1921 році для дітей-сиріт було створено два будинки, де постійно жило 170 дітей. Після створення в березні того ж року Гуляйпільського повіту на його території діяло вже 165 шкіл, що на 15 більше, ніж було в 1917 році.

6-9 вересня 1921 року в Гуляй-Полі проходив перший повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який заслухав доповідь тов. Анзіна про роботу повітового відділу народної освіти.

У 1921 році в повіті працювало вісім спеціальних шкіл: механізації, сільськогосподарська, соціально-економічна, ремонтна, педагогічна.

1921 рік характерний ще однією подією: у травні уряд України видав декрет про ліквідацію неписьменності.

Поліпшенню керівництва освітою сприяло і те, що в 1921 році при виконавчих комітетах стали працювати відділи народної освіти.

Завідуючим повітовим відділом народної освіти працював Іван Григорович Силенко.

У 1922 році в повіті нараховувалось 243 школи, в яких навчалось 25000 дітей, а також 29 дитбудинків, у котрих перебувало 1939 осіб.

У кінці 1923-го на початку 1924 року в районі налічувалось 11 шкіл лікнепу, в яких навчалось 642 особи, а на 1 червня було вже 16 шкіл.

У 1923 році було створено Гуляйпільський район і керівництво народною освітою значно поліпшилось.

На 1 грудня 1924 року в районі була 31 трудова школа (дві з них семирічні), сільськогосподарська та індустріально-технічна. Загалом у них працювало 80 учителів, а навчалось 3226 учнів. Через рік трудових шкіл стало 47, відкрилися агрономічна, кравецька та вечірня школа робітничої молоді.

У 1929-1930 навчальному році у районі діяло 47 початкових шкіл, де навчалось 3193 учні. В 1930 році вже ставилося питання політехнізації школи, тобто поєднання навчання з виробництвом.

З першого вересня 1934 року Гуляйпільська неповна середня школа стала середньою.

24 березня в Гуляйполі відбулася районна конференція вчителів-ударників Гуляйполя, яка підбила підсумки роботи шкіл у 1934-1935 навчальному році, поставила завдання на новий, а також роз-



Учні та вчителі Гуляйпільської школи. 1938 р.

глянула заходи з поліпшення позашкільної та піонерської роботи, обрала делегацію на обласний зліт учителів.

На 1 червня 1935 року в районі працювали одна Гуляйпільська середня, 9 неповних середніх, 45 початкових шкіл.

З 1 вересня 1935 року Санжарівська неповна середня школа розпочала роботу як середня.

За 1935-1936 навчальний рік кількість учнів у середніх і неповних середніх школах району зросла з 1418 до 2407, а разом з початковими школами кількість учнів збільшилась з 5880 до 7730.

Навчальні заклади району зросли, зміцніли. У них вирости значні кадри передовиків-ударників серед учителів і керівників шкіл.

Після навчання діти займалися в різних гуртках художньої самодіяльності та спортивних секціях, проводили різні змагання.

7 лютого 1937 року за участю 400 піонерів і учнів шкіл району відбулася перша районна дитяча олімпіада, щоб показати кращі дитячі таланти і роботу художніх гуртків.

У 1937 році в районі діяли педтехнікум, дитбудинок № 42 на 160 дітей, 78 колгоспних дитясел на 2508 дітей, двоє радгоспних дитячих ясел на 58 дітей.

У червні 1937 року відбувся перший випуск десятикласників Гуляйпільської середньої школи.

В 1938 році в Гуляйпільському районі працювало три середніх, дев'ять неповних середніх і сорок три початкові школи, в яких на чалося 8965 учнів шкільного віку.

Дайте відповіді на запитання:

1. Підготуйте розповідь про стан освіти в районі напередодні Другої світової війни.

2. Коли відбувся перший випуск десятикласників Гуляйпільської середньої школи?

3. Коли відбулася перша району дитяча олімпіада у нашому районі? А чи проводяться такі олімпіади сьогодні?

ПЕДТЕХНІКУМ



Приміщення педтехнікуму (вчительського інституту). 1938 р.

Розширення мережі початкових шкіл вимагало збільшення кількості вчителів. Тому рішенням уряду України у травні 1931 року в Гуляй-Полі на базі колишньої профтехшколи організували педагогічний технікум. У спадщину він одержав декілька порожніх, необладнаних і непридатних приміщень. Влітку їх відремонтували і пристосували до проведення занять. Після вступних іспитів на перший курс набрали 124 юнаків і дівчат, навчали їх 4 викладачі. Завдання перед технікумом стояло цілком конкретне: за три роки підготувати вчителів початкових класів. Заняття в ньому розпочалися в листопаді.

За рік технікум зміцнів і вже на 1932-1933 навчальний рік кількість студентів значно зросла. При технікумі організували заочний відділ та підсобне господарство. Вирощені продукти, крім здачі державі за планом, йшли в студентську їдальню. В цей час при технікумі організовуються тримісячні та річні педкурси з підвищення кваліфікації вчителів початкових класів.

Через рік, тобто восени 1933 року, педтехнікум майже удвічі укрупнюється: сюди вливаються студенти Межівського педтехні-

куму і його викладачі. Студентів стало 504, а викладачів – 17. Вони були переважно з вищою педагогічною освітою. Того ж року відкрилися і 8-місячні педкурси, які дали змогу перепідготувати 120 вчителів. У цей час Гуляйпільський педтехнікум стає одним з найбільших аналогічних навчальних закладів у Дніпропетровській області, до якої входив і наш район. Технікум включився у 2-й тур Всесоюзного змагання інститутів та технікумів і в підсумку одержав третю премію – 5000 карбованців.

1 липня 1934 року відбувся перший випуск.

З утворенням у січні 1935 року Гуляйпільського району технікум перейменували в педтехнікум імені В. Чубаря.

9 червня 1935 року в парку культури і відпочинку імені Комсомолу м. Гуляйполя відбулася перша міжколгоспна олімпіада художньої самодіяльності. В ній взяли участь 230 осіб. Серед інших перше місце по співу зайняла студентка 3-го курсу педтехнікуму Тетяна Ярош.

13 червня 1935 року Гуляйпільський педтехнікум оголосив набір студентів на 1 курс та на річні курси. Студенти педтехнікуму забезпечувались гуртожитками та стипендіями за державними нормами в залежності від успішності, харчуванням у їдальні.

В 1935 році в Гуляйпільський педтехнікум вливаються студенти Запорізького педтехнікуму. І в 1935-1936 навчальному році кількість студентів зростає до 746, на річних курсах перебуває 130 слухачів, педагогів налічується 25.

За рік студенти провели 16 культпоходів у кіно і театр, два рази на місяць організовували вечори художньої самодіяльності.

Технікум розгорнув підготовку до нового навчального року, як по лінії набору на перші курси, так і в справі підготовки учбово-матеріальної бази. Будується новий учбовий корпус, що забезпечить навчання в одну зміну. Приміщення, в яких відбувалися заняття, не забезпечували нормальних умов навчання, хоч воно було організоване у дві зміни. Постало питання про розширення навчальної бази та площі гуртожитків. Тому було прийняте рішення про будівництво нового корпусу. Для цього адміністрація технікуму віддала одне своє приміщення для райвиконкому, а той у свою чергу віддав йому будинки колишніх церкви і синагоги. Цеглу і дерево з них використали на будівництво корпусу. А залізо, цемент, скло і частину дерева придбали на стороні. Обласний відділ народної освіти виділив 40 тисяч карбованців з розрахунку на спорудження

корпусу з 12 навчальними аудиторіями. Але це не могло забезпечити однозмінне навчання. Для цього потрібен був корпус на 24 аудиторії, і дирекція технікуму настояла на будівництві такого корпусу.

В червні 1935 року було складено проект будівництва нового корпусу і будсектором об'єкту затверджено. Як не важко було з будматеріалами, але вже 19 червня розпочали будівництво, і йшло воно швидкими темпами. Матеріали повністю взяли з будівель церкви і синагоги (з синагоги використали навіть одну стіну). І ось на 1 травня 1936 року будівництво нового триповерхового навчального корпусу на 25 світлих, чистих і просторих навчальних аудиторій з паркетною підлогою закінчено. А в середині корпусу провели центральне парове опалення. На будівництво корпусу вклали 273874 карбованці, здачу його приурочили до 5-річчя технікуму. Поруч із будівництвом нового корпусу проводилось спорудження гуртожитків для студентів та квартир для викладачів.

Гуртожитків побудували два: один – на 120 чоловік, другий – на 180. Площа їх збільшилася у три рази. 1 вересня викладачі мали свої квартири, які були розташовані поряд з корпусом – від нього і до приміщення промартілі «Кусттруд». Перехід у новий корпус дав змогу перейти на однозмінне навчання студентів та посилити всю навчально-виховну роботу та роботу лабораторій.

З метою підвищення кваліфікації вчителів початкових шкіл без відриву від виробництва при Гуляйпільському педтехнікумі було організовано безкоштовне заочне навчання.

10 січня 1936 року відбувся перший випуск 25-ти студентів-заочників, які протягом 3-х років працювали над підвищенням своєї кваліфікації, не залишаючи основної роботи – виховання молодого покоління. 10 січня 25 осіб отримали дипломи про середню освіту. Підсумки залікової сесії дали гарні наслідки.

28 травня 1936 року педтехнікум широко відзначав своє п'ятиріччя. На адресу В. Я. Чубаря (Раднарком СРСР) і В. Т. Затонського (нарком освіти УРСР) за підписом секретаря райпарткому В. П. Боровиченка, голови райвиконкому І. Ю. Славного і директора педтехнікуму Я. Л. Куцова була дана телеграма: «29 травня п'ятиріччя педтехнікуму ім. Чубаря. Приурочено відкриття новозбудованого приміщення. Проводимо масовий зліт стахановців сільського господарства. Просимо взяти участь».

Від В. Я. Чубаря одержали відповідь: «Вітаю з п'ятиріччям педтехнікуму, зміцненням його матеріальної бази. Перед технікумом



Директор учительського інституту Василь Якимович Тарасенко

стоїть завдання підвищити якість підготовки вчителів до рівня вимог партії і уряду. Впевнений, що район, борючись за дальший розвиток сільського господарства, доб'ється кваліфікованих вчительських кадрів».

1 червня 1937 року в технікумі розпочалися іспити. Вони виявили низьку підготовку студентів. В результаті педтехнікум перетворили в педшколу, хоч статус технікуму і залишився. Директора Я. Куцова зняли з роботи, а на його місце поставили В. Я. Тарасенка, який у повоєнні роки зробив блискучу кар'єру дипломата, був представником УРСР при ООН. Саме активній позиції В. Я. Тарасенка має завдячувати держава Ізраїль фактом свого юридичного визнання світовою спільнотою.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли і чому в Гуляйполі відкрили педагогічний технікум?
2. Розкажіть історію Гуляйпільського педтехнікуму.
3. Розшукайте, якщо це можливо випускників Гуляйпільського педтехнікуму.

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ

У травні 1940 року рішенням Раднаркому УРСР Гуляйпільська педагогічна школа, яка готувала кадри для початкових шкіл, була реорганізована в учительський інститут. На цей час вона мала значну матеріальну базу: збудований ще в 1936 році триповерховий корпус (в ньому було 25 світлих аудиторій, кабінети – лабораторії хімії, фізики, біології, військово-фізкультурний, фото, бібліотека та зала клубна на 500 місць), до якого провели парове опалення; два гуртожитки для студентів, квартири для викладачів та їдальня.

В газетах було надруковане оголошення, що Гуляйпільський державний учительський інститут організовує набір студентів на 1-й курс 1940-1941 навчального року на стаціонарне і заочне навчання. Інститут буде готувати на мовно-літературному (український та російський) та фізико-математичному відділах вчителів для 5-7 кла-



Студенти педтехнікуму: (зліва) – Володимир Антонович Тарасенко. 1939 р.

сів неповносередніх і середніх шкіл. Строк навчання в інституті два роки. До іспитів для зарахування студентами допускалися особи з освітою не нижче 9 класів.

Початок занять в інституті відбувся 1 вересня 1940 року. Заяви подавались з такими документами: а) атестат про закінчення середнього навчального закладу; б) паспорт (надається особисто); в) військовозобов'язані – довідку про відношення до військового обов'язку та 3 фотокартки розміром 3х4 сантиметри з власноручним підписом на кожній з них, засвідчений державною установою.

Адреса інституту: місто Гуляйполе Запорізької області, вулиця Леніна (нині Соборна – Авт.), 67.

Основою педагогічного колективу інституту став колектив педшколи. Викладачі Токар, Осипенко, Процик, Кац, Мельник не тільки навчали студентів, а й читали лекції жителям міста та сіл району. Директором було призначено В. Тарасенка, який до цього працював директором педшколи.

В Гуляйпільському державному вчительському інституті справи протиповітряної і протихімічної оборони приділяли багато ува-

ги. До святкування 23-ої річниці Великого Жовтня тут організували 6 гуртків з підготовки до здачі норм на значок ППХО I ступеня.

З числа значкістів ГСО сформовано 2 санпости, які були оснащені за всіма правилами і затверджені обкомом організації Червоного Хреста. В ці дні (грудень 1940 року – Авт.) інститут включився у Всесоюзні хімічні змагання.

В хімічних змаганнях у грудні 1940 року інститут посів перше місце по Гуляйпільському району.

4 січня 1941 року обласна газета «Червоне Запоріжжя» надрукувала статтю директора Гуляйпільського державного вчительського інституту В. Я. Тарасенка «Перші кроки нового інституту».

Зачитаємо дещо з неї:

«Наш, Гуляйпільський державний вчительський інститут, почав зимові сесії. Інститут звітує перед урядом, партією і всією громадськістю про свою роботу. Це надзвичайно відповідальний період у житті ще молодого учбового закладу, що існує всього чотири місяці. Чотири місяці! Час порівняно і невеликий, але ми встигли зробити дуже багато. Є всі підстави сказати, що сесії пройдуть успішно. Успішно, бо з самого початку навчального року для студентів були створені досить сприятливі умови для навчання. Майбутні педагоги живуть у гарно устаткованих гуртожитках. Навчання проводиться в одну зміну. Крім цього, при інституті є ряд кабінетів, бібліотека, читальня, де студенти готують лекції, одержують консультації від викладачів. Попередні дані говорять про те, що і викладацький колектив, і студенти працювали і працюють сумлінно. Студенти навчилися працювати над книгою і матеріалом. Підтвердженням цього були семінари, колоквиуми, до яких студенти добре готувалися і показали глибоке знання пройденого матеріалу. Більшість студентів працюють над додатковою літературою.

Ще при школі виріс досить міцний учительський колектив, що став основним ядром інституту. Згуртованість і старанність у роботі викладачів дозволяє сподіватися, що перший серйозний іспит – сесії – вони проведуть успішно. Попередня матеріальна база педшколи була доброю передумовою до цього. Значна частина викладачів набула багатий педагогічний досвід. Частина викладачів недавно закінчила вищі учбові заклади і показує гарні зразки в роботі. В недалекому майбутньому з них вийдуть цінні наукові працівники. Викладачі тт. Осипенко, Процик, Кац, Мельник з перших

же днів навчання зуміли дати студентам повноцінну, науково насичену, живу й ідейно витриману лекцію. В них гарно проходять семінари, практикуми, консультації. Одне слово – передові викладачі дбають про широку самодіяльність студентів у навчанні.

Про старанну роботу викладачів говорить і те, що протягом двох – трьох місяців зусиллями цього колективу на курсах було підготовлено кілька тисяч вчителів початкової і неповної середньої школи.

Проте ми аж ніяк не схильні заколисувати себе цими успіхами. Є у нас і слабкі місця. Викладачам (а також і студентам) ще треба багато працювати над підвищенням своєї наукової та ідейно-політичної підготовки.

Вимоги дуже серйозні, бо лише чотири викладачі раніше працювали у Виші і тільки один закінчив аспірантуру. Кожний викладач повинен поставити перед собою завдання – готуватися до захисту дисертації на одержання ученого звання, наполегливо збагачувати свій досвід.

Інститут має малий досвід у роботі. Бібліотека недостатньо укомплектована науковою підручною літературою. Ще, на жаль, є студенти, які несерйозно ставляться до навчання. В цьому році нам треба позбутися цих недоліків, ще наполегливіше взятися за підвищення знань студентів. Вирішальним чинником у цьому є сесії, що вже почались.

1941 рік почався. Ми певні, що в соціалістичному змаганні з Нікопольським учительським інститутом доможемося відмінних показників у своїй роботі.»

Непомітно пролетів навчальний рік і перший курс успішно закінчив заняття. Та замість канікул у життя людей увірвалася війна. Більшість викладачів і студентів було мобілізовано і направлено на фронт.

У травні, червні, серпні в газетах надрукували оголошення про новий набір студентів на перший курс. Та заняття не розпочалися. Район окупували нацисти.

При окупації будівлі інституту часто пустували, а інколи використовувалися для утримання в них військовополонених. Відступаючи нацисти спалили навчальний триповерховий корпус. Після війни учительський інститут не відновлював свою діяльність. Пізніше в тому відбудованому корпусі знаходилася районна лікарня.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть причини реорганізації педагогічної школи в учительський інститут?
2. Які були умови навчання і проживання студентів педінституту?
3. Розкажіть, що ви знаєте про директора інституту Василя Якимовича Тарасенка.

СПОРТИВНА І ОБОРОННО-МАСОВА РОБОТА

Після громадянської війни 1918-1921 років почав розвиватися спортивний і фізкультурний рух на Гуляйпільлі. Особливо це помітно було у 30-х роках, коли при школах, педтехнікумі, в господарствах та артілях почали створювати різні спортивні секції та гуртки, члени яких брали активну участь у різних районних та обласних змаганнях. У цей час інтенсивно розвивалися такі види спорту, як легка атлетика, футбол, волейбол, гімнастика, шахи, шашки.

Напередодні юнацького дня (1 вересня) 1936 року в Гуляй-Полі провели першу районну колгоспну спартакіаду, в якій взяло участь 165 чоловік. 12 кращих спортсменів відібрали для участі в обласних змаганнях.

У 1936 році за ініціативою молоді в районі створили 22 фізкультурних гуртки.

26 травня 1937 року 8 учнів Гуляйпільської середньої школи першими в районі здали норми на значок «Юний радіотехнік».

27 червня того ж року відбулася районна дитяча спартакіада. Вона визначила на обласну спартакіаду Шуру Яковенка, Льоню Денисенка, волейбольну і футбольну команди району.

30 червня в області пройшла спартакіада піонерів та учнів. Фізкультурний гурток Гуляйпільської середньої школи зайняв друге місце по 3-ій групі міст. Найбільше очок на спартакіаді набрали учні Л. Сергеев, Ш. Яковенко, Рябко.



Учень Гуляйпільської СШ
Олександр Яковенко.
31.01.1939 р.



Група вчителів Гуляйпільля. 6.10.1939 р.

В кінці 30-х, а також в 40-х роках минулого століття особливою увагою користувалися військово-технічні види спорту та оборонно-масова робота.

У грудні 1936 року команда з 40 тсоавіахімівців у протигазах зробила перехід за маршрутом Гуляйполе – Успенівка – Санжарівка – Туркенівка – Гуляй-Поле.

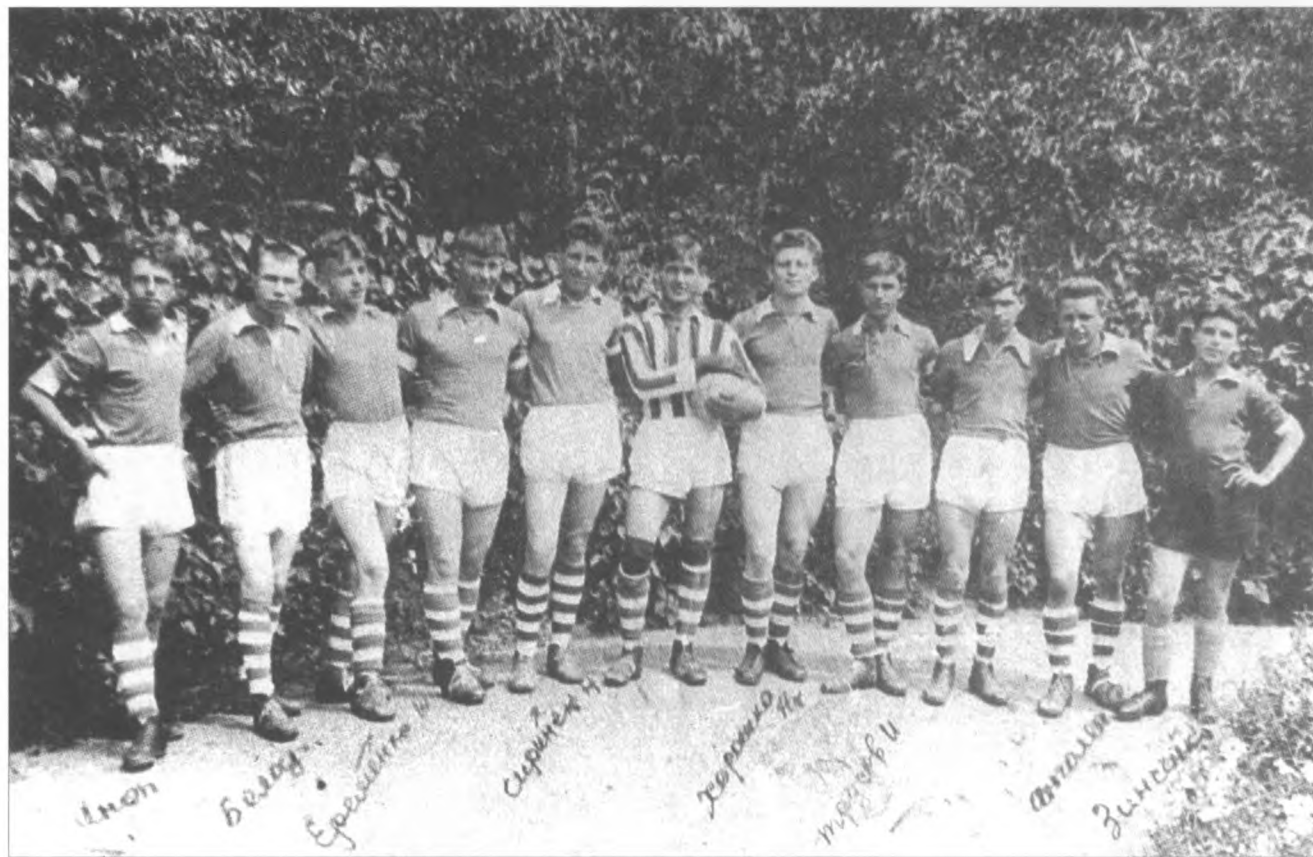
У січні 1937 року при Гуляйпільській СШ утворили військовий піонерський батальйон, до якого входили танкісти, піхотинці, стрільці, кавалеристи, кулеметники. На 13 січня тут вже було 300 значківців протиповітряної і хімічної оборони (ППХО), 250 «Будь готовий до праці і оборони (БГПО).

Спортивним святом були спартакиади, де учасники змагань демонстрували свої досягнення з різних видів спорту (легка атлетика, волейбол, футбол і т. д.).

Чи не найпоширенішим видом спорту перед Другою світовою війною у районі став футбол. Активним його пропагандистом був Яків Васильович Железов, який у 1923 році створив пер-



Яків Васильович
Железов



Футбольна команда районного будинку культури. 1940 р.

шу футбольну команду в Гуляйполі, де був і граючим тренером, і капітаном команди. В ту першу команду прийшли грати два брати Малееви, Іван Кісь, Григорій Лепетченко, Василь Зайцев, Василь Єременко, Володимир Ботвінкін, Леонід Зайцев та інші.

Серед перших ентузіастів були також Сергій Івахніков, Андрій Колесников, Олексій Сокрута, Петренко з Херсонської сотні.

Тоді футбольні матчі проводилися в Гуляй-Полі щонеділі. Грالی місцеві команди, часто влаштовувалися товариські матчі – приїздили гості з Токмака, Павлограда, Васильківки, Покровського, Поліг... Це були справжнісінькі свята для гуляйпільців.

Дайте відповіді на запитання:

1. Якою була спортивна робота у 30-х-40-х роках у школах району?
2. Розкажіть про роботу спортивних секцій у вашій школі.
3. Чому напередодні війни актуальною була робота оборонних гуртків?
4. Який вид спорту став у районі найпоширенішим в даний період? Хто був його активним пропагандистом у нашому районі?

РОЗДІЛ V

ГУЛЯЙПІЛЬЩИНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ПОЧАТОК БОРОТЬБИ

22 червня 1941 року розпочалася війна, яку ще недавно називали Велика Вітчизняна, а в період декомунізації Інститут історичної пам'яті рекомендує називати «радянсько-німецькою» на території Радянського Союзу, і для жителів Гуляйпільського району також.

Що ж представляв собою район на початок нацистської навали?

Він мав у своєму складі міську і 14 сільських рад, котрим підпорядковувались 65 сіл і хуторів. У них проживало 42504 особи, з них у місті – 16121. Населяли район переважно українці (понад 85%), росіяни (біля 3%), німці, євреї, поляки, білоруси та інші.

Сільське господарство складалось із 2 радгоспів і 55 колгоспів, 2 машинно-тракторних станцій (Гуляйпільська і Успенівська), що їх обслуговували.

Промислові підприємства були розташовані в основному в райцентрах (промартілі «Червоний металіст», «Хімік», «Кусттруд» та інші), а на станції Гуляй-Поле – машинно-тракторна майстерня, що спеціалізувалася на ремонті сільгосптехніки.

В районі діяло 42 початкові, 6 неповних середніх і 3 середні школи. В Гуляй-Полі працювала педшкола, а у вересні 1940 року було відкрито державний учительський інститут.

В місті і кожному селі працювали клуби або червоні кутки (на хуторах). В Гуляй-Полі був районний Будинок культури і клуб «Червоний металіст». Школи і клуби мали бібліотеки з фондом 40 тисяч томів літератури.

22 червня 1941 року почалася нова сторінка в історії нашого краю.

З перших днів війни у районі розпочалась велика організаційна і військово-політична робота з мобілізації і спрямування трудящих на всебічну допомогу фронту.

Для організації захисту міста Гуляй-Поля і зручного рубежу – річки Гайчур – було прорито і обладнано багатокілометровий про-

титанковий рів від західної частини міста до села Варварівки. Роботами керував Петро Прокопович Максецький.

Тільки по радіо оголосили про початок війни, сотні заяв надійшло у райвійськкомат з проханням направити до діючої армії від земляків різного віку.

Сотні молодих гуляйпільців влились до лав діючої армії. Ще не відійшовши від радості одержання атестатів зрілості та випускних вечорів, випускники Гуляй-Пільської першої та Санжарівської (нині – Полтавської) середніх шкіл впродовж двох-трьох тижнів пішли на фронт.

У 1941 році на фронт було мобілізовано або пішло добровільно 2684 гуляйпільця. А всього на різних фронтах другої світової війни або в тилу ворога воювало 9000 жителів району, з них 6600 не повернулись додому живими (загинули в боях, померли від ран або розстріляні нацистами), в тому числі 454 офіцери. За ратні заслуги 6000 нагороджено орденами і медалями.

Для допомоги Червоній Армії трудящі району організували народне ополчення, до якого записувались навіть люди похилого віку. В той час у районі створили загони протиповітряної оборони. Найактивнішими бійцями їх стали комсомольці та молодь. Крім того, вони збирали брухт чорних та кольорових металів, гроші у фонд допомоги фронту.

З наближенням лінії фронту до нашого краю розпочалась евакуація промислових підприємств, когоспного добра і населення. За півтора місяця було вивезено обладнання всіх крупних підприємств. Працювала до останнього дня машинно-тракторна майстерня і частина обладнання промартілі «Червоний металіст», яка почала випускати для армії шаблі, саперні лопатки і надбрустверні щитки.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про початок боротьби з нацистськими загарбниками.
2. Як була організована оборона району?
3. Хто стояв на чолі збройної боротьби із загарбниками?

ОКУПАЦІЯ

4 жовтня 1941 року німецькі війська вступили на територію Гуляйпільського району. Першими були захоплені зернорадгосп і залізнична станція Гуляй-Поле. З цього дня почалася окупація території району. Вогнем, шибеницями і тортурами гітлерівці прагнули примусити радянських людей сприйняти «новий порядок». Однак ні звірства, ні насильство не змогли похитнути віру наших людей в перемогу над нацистами (яких називали фашистами). Ще до приходу окупантів у районі йшов підбір підпільників.



Михайло Григорович Буглак – учасник радянського підпілля в м. Гуляй-Полі

На Гуляйпільщині організували партизанський загін, до складу якого увійшли 33 месники, командиром призначили П. А. Геруса, комісаром – О. З. Макуху. Та обставини склалися так, що частина партизанів відійшла разом з останніми частинами Червоної Армії. Ті, що залишилися в підпіллі, через деякий час були заарештовані і розстріляні чи вислані до концтаборів. І все ж патріотичний рух в період німецької окупації у районі мав місце, а це надихало гуляйпільців на боротьбу з окупантами.

Радянські люди не хотіли працювати на нацистів і, як могли, саботували їх розпорядження. Так, восени 1941 року окупанти доставили на територію промартілі «Червоний металіст» чавунний пам'ятник Леніну, який був встановлений у центральному парку Гуляй-Поля, на переплавку. Працюючи в цей час, Григорій Герасимович Шамрай, Микола Васильович Шейко, Микола Іванович Самойлов, Григорій Семенович Бодня, Петро Федорович Усатенко і Андрій Маркович Семенюта зуміли сховати і зберегти пам'ятник, хоча їм за це загрожував розстріл. Після визволення від окупантів пам'ятник знову встановили у міському парку.



Андрій Маркович Семенюта з дружиною

В 1941-1942 роках в селі Новозлатополі (тоді це була територія Новозлатопільського району – Авт.) діяла підпільна група під керівництвом комуніста К. С. Чорного. Вона мала радіоприймач, слухала і записувала зведення Радінформбюро, вела пропаганду за Радянську владу і агітацію проти нацистів.

Члени групи виводили з ладу ворожі автомашини, врятували багато юнаків і дівчат від насильницького вивезення до Німеччини. За станцією Мегедово група Костянтина Чорного пустила під укіс німецький військовий ешелон.

На жаль, німці напали на слід підпільників. У заарештованого керівника групи знайшли у верстаті на роботі зброю, що свідчило про належність до підпільної групи. Згодом було заарештовано і заступника керівника групи А. Чучулашвілі. У нього знайшли приймач. Обидва патріоти загинули в катівнях гестапо, не видавши своїх товаришів по спільній боротьбі.

Житель села Верхня Терса С. К. Домашенко був членом підпільної групи, що діяла в Пологівському районі. Степан Кузьмич активно вів агітацію серед односельчан, поширював зведення Радінформбюро, вселяв у душі земляків віру в перемогу над ворогом, організовував їх на боротьбу з окупантами.

У 1942 році група готувала значну диверсію на залізничному вузлі міста Пологи, але була виявлена, заарештована і розстріляна окупантами. Загинув і підпільник з Верхньої Терси.

Костянтина Чорного, Арчила Чучулашвілі (посмертно) нагороджено медалями «За відвагу», а Степана Домашенка (теж посмертно) – медаллю «За бойові заслуги».

В селі Успенівці групою опору керував сорокарічний Прокіп Олексійович Лютий.

На території району діяла підпільна група Петра Прокоповича Максецького, яка вся загинула від рук нацистів. На рахунку групи не було ні ешелонів, пущених під укіс, ні підпалених ворожих складів, ні засад. Підпільники несли слово правди в маси, допомагали людям уникнути вивезення до Німеччини.

Патріоти-підпільники Петро Прокопович Максецький (посмертно), Григорій Федорович Назаренко (посмертно), Федот Олексійович Розсоха (посмертно) та Іван Спиридонович Бабен-



Костянтин Чорний
(1903-1943)



Йосип Миколайович Зінченко (четвертий справа сидить у другому ряду) з колегами і учнями. 1930 р.

ко за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти нацистських загартників нагороджені медалями «За бойові заслуги».

В період німецької окупації в місті Гуляй-Полі діяла і підпільна група Романа Олексійовича Кізіленка.

На території Добропільської сільської ради була патріотична група у складі С. Т. Лаврика, Н. Ф. Богуславського, І. Т. Ларіна, П. П. Максецького, І. С. Павлова, А. Ю. Білай, К. Г. Шаповала.

Під час нацистської окупації в Гуляйпільському районі діяли і осередки Організації Українських Націоналістів, якими керував начальник районної управи Микола Миколайович Зінченко.

Серед активних членів націоналістичного підпілля були рідні брати керівника підпілля Йосип Миколайович і Олексій Миколайович Зінченки.

Перший працював директором Марфопільської семирічної школи, другий – жив у селі Красногорівці Мар'їнського району Донецької області.



Іван Ілліч Шушура з учнями 4-го класу. 1939-1940 навчальний рік

На початку 1943 року німці арештували Миколу Миколайовича і відправили до концтабору Дахау.

Йосипа Миколайовича убили в Запоріжжі в катівні гестапо.

Олексія Миколайовича арештували 10 січня 1944 році радянські органи держбезпеки і присудили до розстрілу. Даних про приведення вироку до виконання немає. Реабілітований у 1992 році.

Зв'язковими у підпіллі були Іван Ілліч Шушура і Володимир Маркович Процик. Перший до війни працював у районному відділі освіти, у війну – відповідальним секретарем районної управи. Його разом з товаришами заарештували німці, відправили до Запоріжжя в гестапо, звідти він потрапив до Німеччини. Після війни повернувся додому в Гуляй-Поле, переховувався від радянських органів, діставши паспорт на чуже ім'я, виїхав у Ставропольський край. Там прожив десять років. Після амністії політв'язням повернувся в Гуляй-Поле до сім'ї, до пенсії працював у міжколгоспбуді.

Володимир Маркович Процик (деякі дослідники помилково називають Процюк, як і Шушуру – Шишурою) працював директором Гуляйпільської середньої школи. Нацисти арештували і розстріляли патріота.

В роки тимчасової окупації нацисти чинили страшні звірства: катували та розстрілювали радянських патріотів. За матеріалами Надзвичайної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистських загарбників на території Гуляйпільського району в роки окупації було розстріляно 2417 осіб.

Зокрема, в Новозлатополі (тодішньому райцентрі) нелюди розстріляли 800 чоловік. В село було зведено 205 сімей з усього району і знищено.



Павло Євдокимович
Лущик

Друга світова війна перевіряла на міць не тільки армію та флот, а й моральний дух земляків, які ризикуючи життям рятували від нацистів євреїв, полонених червоноармійців.

В період господарювання нацистських зайд до Німеччини на каторжні роботи було вивезено з району 3100 юнаків і дівчат. Через різні причини додому повернулися не всі.

В роки війни жителі району воювали не тільки на фронтах, а дехто і в тилу ворога, навіть за межами своєї батьківщини. Це Іван

Григорович Фесенко, Марія Петрівна Савченко (після одруження Компанієць), Петро Максимович Пурик, Борис Весков, Федір Михайлович Корнєв, Павло Євдокимович Лущик, Василь Панасович Семенюта та інші.

ВИЗВОЛЕННЯ РАЙОНУ

У вересні 1943 року визволення землякам принесли війська Південного фронту (командуючий генерал армії Ф. І. Толбухін) після звільнення Донбасу. В цьому напрямку були спрямовані частини 5-ї Ударної армії (командир генерал-лейтенант В. Д. Цветаєв) та 51 армії (командир генерал-лейтенант Я. Г. Крейзер). Над східними районами Запорізької області першими з'явилися льотчики 8-ї повітряної армії (командуючий генерал-лейтенант Т. Т. Хрюкін) Південного фронту.

Першими на територію Гуляйпільля вступили частини 34-ї гвардійської Єнакіївської стрілецької дивізії (командир генерал-майор Ф. В. Брайлян), 31 гвардійського стрілецького корпусу (командир генерал-майор О. І. Утвенко) 5-ї Ударної армії.

13 вересня 1943 року частини цієї дивізії очистили перші населені пункти нашого району: села Приютне і Санжарівку (нині Полтавка). 15 вересня 1943 року було визволено місто Гуляйполе.

За 6 днів жорстоких боїв частини Радянської Армії повністю очистили територію району від нацистських загарбників. У боях у ті вересневі дні загинуло або померло від ран 715 воїнів, у тому числі 63 офіцери, про що нагадують 22 пам'ятники з меморіалами на їх братських могилах.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про початок окупації району.
2. Яка велася підпільна робота в районі в період нацистської окупації?
3. Підготуйте розповідь про підпільну групу Костянтина Чорного.
4. Розкажіть про діяльність підпільних осередків Організації Українських Націоналістів у нашому районі.
5. Що ви знаєте про звільнення району від нацистських загарбників?

РОЗДІЛ VI

ГУЛЯЙПІЛЛЯ В ПОВОЄННІ РОКИ

ВІДБУДОВА

Менше двох років продовжулася окупація району нацистськими загарбниками. Але й цього вистачило нелюдам, щоб завдати економіці, людям величезної шкоди. Коли війська Червоної Армії звільняли територію Гуляй-Пілля, спаленими виявилися всі промислові підприємства, обидві машинно-тракторні станції, машинно-тракторна майстерня, приміщення 20 шкіл, учительського інституту й педагогічного училища, 40 клубів, 180 корівників, свинарників та вівчарників, 62 зерносховища, 693 житлові будинки.

Нацисти вивезли з району більше 26 тисяч голів великої рогатої худоби й коней, понад 420 тисяч голів птиці, майже 361 тисячу центнерів хліба, багато іншого добра. Це без врахування даних по нинішніх Приютненській, Любимівській та Новозлатопільській сільських радах. Тільки колгоспам району було завдано збитків на 302 мільйо-



Руїни міста Гуляйполя. 1943 р.

ни карбованців. А коли врахувати державний сектор та міське господарство, то сума збитків сягне 539,4 мільйона карбованців.

Сумну картину представляв собою наш район у перші дні після визволення. Забур'янені поля, в селах і місті на місці сотень будівель – руїни і згарища з обгорілими, понівеченими деревами навколо, населення – переважно змарнілі жінки, старики і діти. Але, як не тяжко було, життя в районі не замерло. Вже на 12 листопада 1943 року колгоспи мали 34 птахоферми, для відновлення яких колгоспники приносили птицю із своїх домів.

На другий день після визволення міста Гуляй-Поля були створені райвиконком (голова Д. Акімов) і райком партії (О. Ф. Блізніченко).

Через місяць-півтора після окупації в райцентрі запрацювали промартіль «Червоний металіст», маслозавод, млин, бібліотеки, райклуб. У 66 школах району 5290 учнів сіли за парти.

До 1 листопада трудівники села закінчили збирати врожай 1943 року, посіяли 13 тисяч гектарів озимої пшениці, підняли на зяб 14,5 тисячі гектарів ріллі.

Засипали в комори для весняної сівби 1900 центнерів зерна. Ці результати давалися важкою працею стариків, жінок і дітей. Адже не вистачало тягової сили і посівного матеріалу. Їх збирали по дворах, вимінювали в інших колгоспах і районах.

Високу самовідданість проявили й трудівники промисловості. Протягом 1943-1944 років відновили роботу колективи взуттєвої фабрики, промартілей «Червоний металіст», «Спартак», «Хімік», цегельного заводу, промкомбінату, державного млина, харчокомбінату. Запрацювали також районна лікарня і поліклініка, педагогічне училище.

Працюючи на відбудові зруйнованого господарства, жителі району всіляко допомагали Червоній Армії успішно громити ворога. Вони збирали кошти на бойові літаки і танкові колони. Молодь та школярі організовували збір продуктів і різних речей для бійців Червоної Армії.

Крім «добровільних» пожертвувань, колгоспники повинні були виконувати й обов'язкові поставки з молока, м'яса, яєць курячих. Навіть доводили податок на кожне фруктове дерево.

І все ж, незважаючи на труднощі, господарства відбудовувались. У 1944 році на Гуляйпільщині вже діяли всі машинно-тракторні станції, колгоспи і радгоспи, підприємства. Майже при відсутності техніки колгоспи освоїли 81% довоєнних посівних площ.

У жовтні 1944 року Гуляйпільський район першим в області завершив план хлібоздачі.

За два роки після звільнення в районі відбудували 189 тваринницьких ферм, 35 млинів, 7 клубів, стільки ж – хат-читалень, 243 житлові будинки, 7 підприємств, відкрито 16 бібліотек, а також збудовано 43 нові житлові будинки і 36 торгових закладів.

За роботу в 1943-1945 роках понад 180 трудівників села нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.».

Довгождана перемога над нацизмом у Європі прийшла 9 травня 1945 року. З великою радістю зустріли її жителі району. До того дня колгоспи району засіяли 13337 гектарів ранніх зернових, виконавши державний план посіву на 121,2 відсотка, 3900 гектарів соняшнику, розгорнули сівбу пізніх культур, непогано працювали з виконання плану розвитку поголів'я худоби.

Велика перемога дісталася дорогою ціною. Як вже зазначалося, за неї поклали голови 6600 жителів району, з них 13 жінок і дівчат. Відомі місця поховання 3133-х земляків. І хочеться сподіватися, що пам'ять про ратний труд земляків у роки Другої світової війни буде нетлінною в прийдешніх поколіннях.

Прикро, але ніхто з корінних жителів району не удостоївся високої честі бути названим Героєм Радянського Союзу через незаслане тавро «махновщина». Хоч і сьогодні у місті Подольську, що під Москвою, в Центральному архіві Радянської Армії, є особисті справи 17 гуляйпільців, представлених до високого звання Героя Радянського Союзу. І все ж Гуляйпільля мало двох повних кавалерів ордена Слави: Федора Васильовича Зінзікова (м. Гуляйполе) і Віталія Григоровича Мірошніченка (с. Червоне). Пишалися гуляйпільці і трьома кавалерами ордена Леніна, вісімнадцятьма – Червоного Прапора, дванадцятьма – орденів Слави двох ступенів і т. д.

Уродженець села Степанівки Корній Степанович Кива був кавалером ордена Леніна і орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни другого ступеня, Суворова третього ступеня, Олександра Невського. Не кожен герой міг похвалитися таким сузір'ям нагород.



**Федір Васильович
Зінзіков**

Микола Федорович Ісаєнко – організатор і активіст комсомольського руху на Гуляйпільці, колишній командир 611 винищувального авіаційного Перемишлівського Червонопрапорного ордена Суворова полку, гвардії полковник у відставці був кавалером 23 урядових нагород, серед них – ордена Леніна, чотирьох орденів Червоного Прапора, орденів Олександра Невського, Вітчизняної війни першого ступеня, трьох орденів Червоної Зірки та тринадцяти медалей.

(Детальніше про земляків – воїнів і трудівників тилу читайте в книжці Івана Кушніренка і Володимира Жилінського «Гуляйпільщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років») («Дніпровський металург», 2006).

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть про збитки, завдані окупантами народному господарству району.
2. Підготуйте інформацію про початок відбудови колгоспів і промисловості району.
3. Кого ви знаєте із прославлених земляків-фронтовиків?
4. Хто такий Федір Васильович Зінзіков? Дізнайтесь, на якій вулиці в Гуляйполі жив прославлений земляк.
5. Які ви читали книги про земляків-фронтовиків?

ГОЛОД 1946-1947 РОКІВ

Не менш жорстоким був і голод 1946-1947 років у нашому краї. Друга світова війна завдала великих збитків українським селам. На кінець 1945 року в сільському господарстві України склалася вкрай несприятлива ситуація.

Зима 1945-1946 років була малосніжною та суворою на морози, через що загинула озимина, а пересівати було майже нічим. Квітень, травень і червень були найбільш посушливими за останні 50 років. Це привело до ослаблення й загибелі озимих посівів і ярих культур. Погодні умови склалися гірші, ніж у 1932 році. Урожай в Україні в 1946 році становив у середньому 3,8 центнера з гектара. Однак і такого врожаю було б досить, щоб селяни прогодували себе і міста України, якби не завищені плани хлібоздачі державі.

Навесні 1946 року значно загострилися продовольчі труднощі. Але одним із найдраматичніших епізодів 1946 року стала хлібозаго-

тівельна кампанія, яка проводилася під гаслом «Боротьба за хліб – це боротьба за соціалізм». Незважаючи на те, що з самого початку кампанії було ясно, що Україна плану по хлібоздачі не виконає, їй не зробили жодних послаблень. Навіть заборонили замість зерна приймати іншу сільгосппродукцію.

Під страхом кримінальної відповідальності колгоспам і колгоспникам аж до повного виконання планів обов'язкових поставок заборонялося торгувати хлібом на ринках.

Надзвичайно тяжкі наслідки посухи позначилися на тваринництві, яке гинуло від нестачі кормів.

Та справжньою трагедією став голод, який розпочався в республіці взимку 1946-1947 років. Через посуху і надмірні хлібозаготівлі колгоспам нічим було оплатити трудовні колгоспників. У цілому в 1946 році на душу населення в колгоспах республіки припадало тільки по 34 кілограми зерна. Щоб якось врятуватись від голоду, люди відкопували з-під снігу мерзлу картоплю, буряки, що лишилися на колгоспних полях після збирання. Їли кору дерев, дрібних гризунів, собак, пташок. Від недоїдання серед сільського населення поширилася дистрофія, були випадки тифу. Швидко зростала смертність.

Влітку 1947 року, рятуючись від голоду, люди зрізали колоски на колгоспних полях, їх ловили і віддавали до суду. За 1946 рік і перший квартал 1947 року в УРСР було засуджено 1312 чоловік, із них 513 на строк до 3-х років позбавлення волі, 219 – до 5 років, 112 – до 10 років, а 2-х – до розстрілу.

Про штучний голод 1946-1947 років не знайдете ніде жодного слова, в жодній радянській газеті того часу ніяких матеріалів про нього немає, як і самого слова «голод». Цензура справно виконувала свою роботу.

(Докладніше про голод 1946-1947 років можна прочитати в книжці Івана Кушніренка і Володимира Жилінського «Голод і репресії на Гуляйпільщині») («Дніпровський металург», 2008 рік).

Дайте відповіді на запитання:

1. Які причини голоду 1946-1947 років в Україні?
2. Розпитайте рідних, знайомих про голод 1946-1947 років у нашому краї.
3. Розкажіть про наслідки голоду 1946-1947 років.

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ

У 1948 році підприємства місцевої промисловості району працювали значно краще, ніж у попередні роки. У цьому ж році відбудовані і введені в експлуатацію взуттєвий цех фабрики, Гуляйпільський державний млин, обладнаний цегельний завод, олійниця промартілі «Хімік», розширилися виробничі площі промартілі «Червоний металіст», промкомбінату та інших підприємств.

Ще в кінці 1943 року в Гуляйполі засновано взуттєву фабрику.

За роки післявоєнних п'ятирічок в місті значно зросла промисловість. У порівнянні з 1940 роком обсяг її продукції зріс у 40 разів. Тут з'явилися промислові підприємства – серед них – сільськогосподарського машинобудування, хімічної, легкої, харчової промисловості, будматеріалів.



Заводоуправління заводу «Сільмаш»

Дайте відповіді на запитання:

1. Охарактеризуйте розвиток промисловості району у повоєнні роки.
2. Які об'єкти побудовано в Гуляй-Полі у післявоєнний період?

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Відбудова народного господарства здійснювалася в умовах нестачі машин, матеріалів, робочих рук, неврожаю 1947 року. І все ж трудящі району долали труднощі післявоєнного періоду.

За п'ять років відбудови й розвитку в районі повністю відновили роботу 74 колгоспи і радгоспи, 3 машинно-тракторні станції і машинно-тракторна майстерня. З повним навантаженням працювали 13 підприємств легкої, місцевої і кооперативної промисловості, в тому числі промартілі «Червоний металіст», «Хімік», імені Чкалова, а також райпромкомбінат, харчокомбінат, 2 маслозаводи, державний млин та інші.

З року в рік зростала механізація сільського господарства. Це дало можливість вже в 1948 році освоїти всю рілну землю, набагато підвищити врожайність колгоспних і радгоспних полів.

Вагомим успіхів домоглися трудівники села і в розвитку тваринництва.

22 вересня 1948 року Гуляйпільський район виконав план хлібоздачі на 101,2 відсотка.

У червні 1949 року районна газета опублікувала Указ Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці свинарці колгоспу імені Кірова Любимівської сільради Гуляйпільського району Марії Павлівні Михайлик, яка виростила протягом року до відлучення від 7 свиноматок по 25 поросят в середньому на свиноматку при середній вазі поросяти у 2-місячному віці 15,9 кілограма.

У 1950 році колгоспи досягли довоєнного рівня. Обсяг промислового рівня у порівнянні з першим післявоєнним роком виріс у 15 разів.



Марія Павлівна Михайлик

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як розвивалося сільське господарство в післявоєнний період.
2. У якому році розвиток сільського господарства краю досягнув довоєнного рівня?

ОСВІТА

Гуляйпільський районний відділ народної освіти після визволення території району від нацистських загарбників поновив свою діяльність 17 вересня 1943 року. Незабаром почали роботу 3 середні, 7 семирічних, 48 початкових шкіл, Гуляйпільський спецбудинок №1 та педучилище.

Звичайно, не всі школи тоді відповідали своєму призначенню. Більшість їх була розташована у наспіх пристосованих приміщеннях, вони не мали потрібного обладнання. Ось чому трудівники району вже з перших днів після визволення взялися за відбудову зруйнованих шкільних приміщень шляхом проведення недільників, надання допомоги у виготовленні меблів, навчальних посібників.

На 2 листопада 1943 року вже відремонтували і вони почали діяти 3 середні, 9 неповних середніх і 47 початкових шкіл, у яких за парти сіло 6100 дітей.

У період війни діти не тільки навчалися, а й активно допомагали дорослим у зборі металолому, боротьбі з гризунами, під час канікул працювали на колгоспних полях.

18 червня 1944 року в місті Гуляйполі відкрили Палац піонерів. Приміщення відремонтували комсомольці промартілі «Червоний металіст».

2 жовтня за парти сіли 2127 учнів старших класів неповносередніх і середніх шкіл району. Районний відділ освіти одержав і розподілив по школах біля 3000 підручників, зошитів, олівців, пера та канцелярські приладдя.

У 1947 році в районі вже діяло 80 шкіл, у яких навчалось 8926 учнів. Відновило роботу педагогічне училище, яке випускало щороку 36-40 чоловік. У той час у навчальних закладах працювало 435 вчителів.



Заслужена вчителька
УРСР Галина
Іванівна Руденко.
1953 р.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть дату відновлення діяльності народного відділу освіти у повоєнний час.
2. Підготуйте вікторину про розвиток освіти в районі після Другої світової війни.



Микита Микотович Лютий з вчительським та учнівським колективом Сігорянської початкової школи

ПЕДАГОГІЧНЕ УЧИЛИЩЕ

16 грудня 1943 року викладач Гуляйпільської педшколи М. Костенко повідомляв: «Два роки не чути було веселих, дзвінких голосів молоді, що раніше заповнювала аудиторії Гуляйпільської педшколи. Розбрелися юнаки і дівчата по глухих селах і хуторах, щоб уникнути відправки на каторжні роботи до Німеччини. Ті, яких знаходили, ризикуючи життям, тікали, вистрибували на ходу з вагонів. Все це тепер здається страшним сном. Знову вийшла на світ і вільно дихнула молодь...

... палії, відступаючи з міста, зруйнували приміщення педшколи (вчительського інституту – Авт.). Але потяг до науки, до знань подесятерив енергію молоді, що за два роки не мала змоги прокласти собі шлях у майбутнє. З великим запалом приступили студенти до відбудови педшколи – мазали, зносили шматки битого скла, щоб вставити вікна, розшукували меблі, заготовляли паливо – все це своїми руками, своїми силами! І щаслива молодь знову заповнила аудиторії. Розпочалося навчання. Перші десять днів показали велике прагнення молоді до знань...».

На початку серпня 1944 року в Гуляйпільській педшколі відбувся випуск учнів III класу – нового загону молодих вчителів, які за завданням Наркомосу виїжджали на роботу до Тернопільської області.

В тяжких умовах воєнного часу довелося провести їм поточний навчальний рік. Іспити показали високу успішність і хорошу підготовку нових кадрів.

У грудні 1944 року в учбових закладах райцентру велася широка робота з допомоги сім'ям фронтовиків. Студенти педшколи зібрали за місячник 1000 карбованців, а колектив учителів відрахував одинденний заробіток.

4 грудня 1949 року слухачі Гуляйпільського педагогічного училища звітували перед громадськістю міста за виконання піврічної програми з музично-вокального і хорового класу. Це було велике досягнення слухачів і викладачів педучилища в роботі. Найкращих показників у виконанні добився хоровий клас викладача Л. Я. Димова.

Із захопленням виступали і солісти (клас викладача Димова).

При педучилищі діяв домровий оркестр, який 29 травня 1951 року виступив з концертом у районному Будинку культури. Глядачі гаряче аплодували юним учасникам художньої самодіяльності.



Другий курс, група «В» педучилища. 1948 р.



3-й клас педучилища. 1949 р.

Влітку 1953 року багато слухачів педучилища відправились на екскурсії, в туристичні походи, до здравниць Батьківщини.

18 жовтня у районному огляді художньої самодіяльності студентка педучилища Л. Завгородня отримала найвищу оцінку за читання вірша М Нагнибіди «Ляля Убийвовк».

Слухачі педучилища дружили і з спортом.

14 листопада 1954 року відбулася товариська зустріч з волейболу представників обласної ради ДСТ «Іскра»: жіночих команд Гуляй-пільського педучилища і Верхньо-Хортицького. Перша партія гри закінчилась з рахунком 15:4, друга – 15:3 на користь гуляйпільців.

З 30 січня 1955 року директором педучилища працював Павло Васильович Шиян, 1904 р. н..

З 5 по 15 травня 1955 року в районі проходила декада літератури. Активну участь у її розповсюдженні брали слухачі педучилища. Вони взяли у книжковому магазині літератури майже на три тисячі карбованців і всю розпродали.

Десятки слухачів 1 і 2 курсів педучилища у вільний час допомагали колгоспникам артіль «Червоний прапор» у догляді посівів: провали і пропололи кукурудзу на 100 гектарах. 18 травня це питання обговорили на комсомольських зборах і вирішили далі допомагати колгоспникам, а після іспитів два тижні попрацювати в колгоспі.

1 і 2 червня 1955 працювали на полях колгоспу «Червоний прапор» більше 300 слухачів педучилища. Краще працювали на політці слухачі 4 курсу «Б».

30 червня 1955 року закінчилися державні екзамені слухачів Гуляй-Пільського педагогічного училища. Екзамені показали глибокі й міцні знання випускників з усіх предметів. Більшість здала їх на «4» і «5». Державна екзаменаційна комісія 84 випускникам присвоїла звання вчителя початкової школи, вручила дипломи по закінченню педучилища. Чотири випускники – О. Мищенко, С. Чупик, Т. Петрикей і О. Семенюта – одержали дипломи з відзнакою.

Того ж року 9 слухачів педучилища після закінчення весняної сесії під керівництвом учителя Петра Карповича Бойка виїхало на екскурсію до Ленінграда. А слухачі педучилища Н. В. Погоріла, М. М. Голікова, Г. О. Колодій, О. В. Сergyна, Є. В. Хоменко надавали велику допомогу колгоспу «Октябрь» у політці кукурудзи, виконуючи норми на 120%.

У зеленому Гуляй-Полі, як назвав його відомий український

поет Володимир Сосюра, 1 липня 1980 року біля приміщення районного Будинку піонерів було жваво і гамірно. То збиралися на зустріч випускники колишнього Гуляйпільського педучилища. Через чверть століття завітали вони до міста юності. І ось у просторому, світлому залі колишні учні педучилища, їхні вчителі, гості. Урочистий, своєрідний урок розпочинає завідуючий районним відділом народної освіти С. І. Іванов (колишній викладач педучилища).



Степан Іванович Іванов

Степан Іванович розповів присутнім про зміни, які відбулися в Гуляйполі за чверть століття. Шаную і увагою, продовжував промовець, оточений в нашій країні народний вчитель. Свідченням цього такі факти. На Гуляйпільці трудяться кавалери орденів Леніна, Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», один – медалі імені Макаренка. Тридцять сім учителів мають нагрудні значки «Відмінник народної освіти».

Та ось звучать голоси колишніх класних керівників педучилища М. О. Заремби, П. П. Левицького і П. К. Бойка, які ведуть перекличку учнів. Той, чие ім'я називають, встає й розповідає, як виконав домашнє завдання, тобто, що встиг зробити в житті.

Так, І. П. Кеда закінчив Одеський університет, директор Полтавської школи-інтернату, відмінник народної освіти УРСР.

– Все своє життя, – доповідає він вчителям і товаришам, – присвятив вихованню підростаючого покоління. Дуже радий, що знайшов своє покликання.

Про це ж доповідає і завідуючий Куйбишевським райвно нашої області Г. І. Прохорович.

А Олександр Ковтун встиг закінчити Дніпропетровський університет, попрацювати вчителем, журналістом, а тепер він заворгвідділом Пологівського райкому партії.

Володимир Полтавець після служби в армії пішов працювати на транспорт, і зараз він секретар парторганізації Гуляйпільської автоколони № 3 Оріхівського АТП 07116.

Михайло Фоменко пройшов шлях від рядового вчителя до заступника міністра освіти УРСР. І це нікого не здивувало, бо це звичайний шлях людини-трудівника. (Згодом М. В. Фоменко стане Міністром освіти УРСР – Авт.)



**Міністр освіти УРСР
Михайло Володимирович
Фоменко**

У перекличці взяли участь і деякі випускники інших років. Учасників зустрічі вітали піонери. У їхніх словах звучала дяка вчителям за їхній труд. Випускниця Галина Похилько вручила колишньому директору училища і класним керівникам пам'ятний адрес. Слова вдячності за знання, за допомогу у виборі правильної стежки в житті прозвучали у виступі заступника міністра освіти УРСР М. В. Фоменка.

Завідуючий облвно Г. І. Косяк зачитав вітальну телеграму, оголосив наказ по Міністерству освіти УРСР. Він вручив нагрудні значки «Відмінник народної освіти» трьом колишнім випускникам, грамоти Міністерства освіти УРСР одержали директор Полтавської школи-інтернату І. П. Кеда, вчителька Полтавської середньої школи Н. В. Мажаєва і завідувача Новогригорівською початковою школою Д. Л. Рудь. Грамотами облвно нагороджені вчителька Успенівської середньої школи Л. Я. Борт, заступник директора з навчально-виховної роботи Добропільської середньої школи П. І. Тимоніна.

Через піввіку у Гуляйполі зустрілися випускники педучилища 1938 року. Вони приїхали до міста, де провели кращі молоді літа. А вчитися тоді було дуже важко, але вони, долаючи труднощі, досягли мети. Закінчивши педучилище, пройшли тернистий життєвий шлях.

– Робили все, щоб виховати достойних громадян своєї країни, – говорив ветеран війни і праці вчитель математики Никифор Мефодійович Теслюк.

Вони мріяли присвятити себе дітям і сіяти розумне, добре, вічне. Проте долі склалися по-різному.

Розповідала ветеран праці Надія Петрівна Северин: «По закінченні педучилища мене направили в село Новомихайлівку Васильківського району тоді Дніпропетровської області, де працювала в комбінованих класах початкової школи. А загалом на освітянській ниві пропрацювала 33 роки. Самій сімейного щастя пізнати не довелося. В 40-му році одружилася, а в 43-му чоловік загинув. У мене на руках залишилось двоє малих дітей, яких сама виводила в люди. Маю дорослих дітей, онуків, – говорила Надія Петрівна, – і, здається, життя своє прожила не марно».



Випуск педучилища 1946-1950 навчальних років

Не змарнував прожиті роки і Микола Орестович Ігнатенко, інвалід Великої Вітчизняної війни, якому тільки рік після закінчення педучилища судилося працювати за улюбленою спеціальністю. В 1939 році його мобілізували до армії, де він спочатку служив у Західній Україні, а потім брав участь в обороні міст Львова, Києва, Білої Церкви та інших. Під Києвом був тяжко поранений і контужений. Після того більше вчителювати не зміг. Поміняв фах. Закінчив Дніпропетровський технікум, став бухгалтером. Сорок два роки пропрацював у колгоспі.

А наша землячка Наталія Єлисеївна Савицька після закінчення училища поїхала працювати в одне із сіл Куйбишевського (нині Більмацького – Авт.) району, де на початку війни викладала в семирічній школі українську мову і літературу. А коли почалася війна, сім'я Савицьких повернулася додому – в село Успенівку. Там Наталія Єлисеївна до 45-го року працювала вчителем, а далі обставини склалися так, що і вона перекваліфікувалася і сорок два роки віддала бухгалтерській справі в колгоспі «Батьківщина».

Учасників зустрічі, що прибули з різних куточків країни, тепло вітали аматори хору ветеранів районного Будинку культури, учасники дитячого фольклорного ансамблю «Калинонька» середньої школи № 4, вчителі, учні, працівники районного відділу народної освіти.

5 жовтня 2002 року про рідне Гуляйпільське педучилище згадував доктор філологічних наук, професор Дніпропетровського національного університету, академік вищої школи Академії Наук України, виходець із села Варварівки Гуляйпільського району Володимир Олександрович Горпинич:

«У повоєнний час на Запоріжжі була велика потреба в учительських кадрах. Тому відразу ж після звільнення Гуляйполя від окупації восени 1943 року в місті було відкрито педагогічне училище. Свого приміщення заклад не мав, а містився в напівзруйнованому на центральній вулиці. Але колектив на чолі з директором Спиридоном Костянтиновичем Іщенком мужньо долав перешкоди і готував висококваліфікованих учителів.

Проїшли роки, ліквідували в Гуляйполі педучилище. Забулися ті далекі, але щедрі на педагогічний врожай часи. Не маю по-



**Володимир
Олександрович Горпинич**

вних даних, але скажу, що з аудиторій Гуляйпільського педучилища вийшли колишній Міністр освіти України Володимир Михайлович Фоменко, колишній завідуючий кафедрою української мови кандидат філологічних наук, доцент Михайло Григорович Сердюк, інженер-будівельник, що закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут, мій друг Володимир Олійник, та й я – автор цих рядків закінчив це училище. Був тоді там чудовий педагогічний колектив, пам'ять про який живе в серцях наших випускників та у фотографіях. А громадськість вже забула, бо коли в 2001 році було чудове свято міста Гуляйполя, то про педучилище не було навіть маленької вікторини. А жаль! Та винні в цьому ми – випускники цього закладу.

Тож згадаймо свою альма-матер, своїх викладачів, своїх однокурсників. Зберемося та порадьмося, як нам увічнити пам'ять про нашу педагогічну колиску. Може, написати історію педучилища чи спогади про нього (адже опублікована ж історія заводу Крігера), щоб не забулася прекрасна і корисна сторінка в нашому житті і в житті нашого краю, нашого міста. Звертаюсь, перш за все, до випускників 1946 року і особливо до нашої академгрупи».

У травні 2003 року пригадував колишній вчитель педучилища Павло Петрович Левицький:

«В 30-ті роки минулого століття, коли синагогу переробляли як частину під корпус педучилища, то всю її внутрішню частину перебудували перестінками і стелями, поділили на навчальні кабінети. Верхній поверх став актовим залом. Його стеля мала овальну форму, тобто ту, що мала синагога. До цього приміщення синагоги перебудували впоперек триповерхове приміщення, де були класні кімнати. У війну все приміщення було спалене і частково зруйноване, особливо внутрішні перестінки. По війні приміщення знову перепланували і всередині все перебудували під лікарню. Тепер на його східній частині першого поверху знаходяться кухня і рентгенкабінет».

У червні 2003 року розповідала колишня випускниця педучилища Ніна Кирилівна Хищенко (Левицька): «Наше Гуляйпільське педучилище закінчили слухачі, які потім стали керівниками: Явон Микола Андрійович – колишній працівник райкому партії і директор асфальтобетонного заводу; Коломонець Віталій Іванович – колишній директор Успенівської середньої школи; Кеда Іван Прохорович – колишній директор Полтавської середньої школи-інтернату;

Шевченко Петро Степанович – заслужений вчитель України, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора, колишній директор Любимівської середньої школи, Басанської середньої школи Пологівського району; Кошельник Володимир Степанович – колишній директор Гуляйпільської середньої школи № 2; Кириченко Валентина Федорівна – заслужений працівник освіти України, директор Гуляйпільської спеціалізованої середньої школи; Фоменко Михайло Володимирович – дійсний член Академії Педагогічних Наук України, заслужений працівник освіти України, кавалер орденів Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, колишній Міністр освіти Української РСР; Білецька (Мартиненко) Любов Єгорівна – колишній директор міської СШ № 4; Плетінь Василь Григорович – заслужений вчитель України, колишній директор Гуляйпільської середньої школи-інтернату та восьмирічної школи селища Залізничного; Плетінь Олександр Григорович – колишній директор Малинівської середньої школи; Будко Микола Кирилович – заступник директора Гуляйпільської восьмирічної школи ;

Сердюк Михайло Григорович – кандидат філологічних наук, доцент Бердянського державного педагогічного університету; Ковура Владлен – колишній директор Добропільської середньої школи; Шевченко Микола та інші».

У 1955 році Гуляйпільське педагогічне училище, яке знаходилося в місті по вулиці Шевченка, 15, було розформовано і на його базі згідно з рішенням Запорізького облвиконкому № 232 від 1/IX-1955 року утворена Гуляйпільська обласна допоміжна школа-інтернат для розумово відсталих дітей.

16 липня 2011 року районна газета «Голос Гуляйпільля» написала про те, як випускників Гуляйпільського педучилища 1951 року вшановували в Запорізькій обласній раді. Ніна Лінник, Олександра Рябенко, Зоя Юрашева, Ніна Капуста і Галина Максименко після закінчення училища все життя навчали і виховували дітей. Їх спільний педагогічний стаж становив 213 років! Розпочавши свій професійний шлях на нашій славній, щедрій на таланти гуляйпільській землі, ці педагоги виховали цілі покоління інженерів, лікарів, учителів, трудівників полів і заводів. Вони навчили їх з гідністю ставитися до життя і до людей, дали безцінні дари знань, добра і людяності.

Коротко про цих славних жінок-педагогів.

Лінник Ніна Йосипівна народилася 12 жовтня 1930 року в селі Верхня Терса Гуляйпільського району. У 1951 році закінчила Гу-

ляйпільське педучилище, потім – Бердянський інститут. Увесь час працювала в Чернігівському районі вчителем початкових класів, в інтернаті, секретарем з ідеології Чернігівського райкому партії (1971-1980 роки). Відмінник народної освіти. Нагороджена орденом «Знак Пошани». Стаж роботи – більше 40 років.

Рябенко Олександра Іванівна народилася 1 січня 1929 року в селі Єлисеївці Приморського району. Після закінчення в 1951 році Гуляйпільського педучилища, а згодом – Запорізького педінституту – працювала в Обіточненській восьмирічній (потім – середній) школі Чернігівського району вчителем української мови і літератури, потім – директором цієї школи. Ветеран педагогічної праці. Стаж роботи – 53 роки.

Юрашева Зоя Тимофіївна народилася 28 квітня 1930 року в селі Заливному Новомиколаївського району. У 1951 році закінчила Гуляйпільське педучилище, потім – Запорізький педінститут. Працювала вчителем російської мови в Новомиколаївському районі, а потім – у Запорізькому інтернаті №6. Ветеран праці. Стаж роботи – більше 40 років.

Капуста Ніна Михайлівна народилася 23 липня 1929 року в селі Темирівці Гуляйпільського району. Після закінчення Гуляйпільського педучилища працювала вчителем у Куйбишевському районі, потім (до виходу на пенсію) – завучем у Запорізькій середній школі № 61. Ветеран праці. Стаж роботи – більше 40 років.

Максименко Галина Іванівна народилася 5 листопада 1930 року на хуторі Рівному Долинської сільської ради Гуляйпільського району. Після закінчення Гуляйпільського педучилища працювала вчителем початкових класів і української мови в Кам'яно-Дніпровському районі (в середній школі № 3 села Водяного), потім – в Нікопольському інституті. Ветеран праці. Стаж роботи – більше 40 років.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як ви думаєте, чому Гуляйпільський учительський інститут не відновив роботу після війни?
2. Кого ви знаєте з учителів-ветеранів, хто закінчив педагогічне училище? Розкажіть про них.
3. Дізнайтеся більше про земляка-педагога Михайла Володимирова Фоменка і розкажіть про нього на уроці.

ЛІКУВАЛЬНІ УСТАНОВИ

Відразу ж після звільнення району від загарбників відновили роботу всі лікарські установи, які були розграбовані і зруйновані. До 7 листопада 1943 року в Гуляйпільській лікарні працювало три кабінети: хірургічний, терапевтичний і зубний.

25 і 26 грудня 1944 року в м. Гуляйполі відбулася конференція медичних працівників. З доповіддю на ній виступив завідуючий відділом охорони здоров'я тов. Косачков, який говорив про підсумки роботи медичних установ і їх працівників у поточному році і поставив завдання на 1945 рік.

На конференції відзначали самовіддану працю завідуючого лікарнею лікаря-хірурга М. І. Костенка, медпрацівників тов. Іщенка, Васильєва, Дергаля, І. Костенка, Деркача.

У 1947 році в районі діяло 54 різних лікувальних заклади, у них працювало 25 лікарів, 50 фельдшерів, 26 акушерів, 54 медсестр.

В кінці 40-х років Миколі Івановичу Костенку присвоїли почесне звання «Заслужений лікар Української РСР».



Заслужений лікар УРСР Микола Іванович Костенко з колегами, 1948 р.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як розвивалася медицина повоєнних років у нашому районі?
2. Проведіть дослідження, за що М. І. Костенко був удостоєний звання «Заслужений лікар України».

РОЗДІЛ VIII

КРАЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

ПРОМИСЛОВІСТЬ І БУДІВНИЦТВО

На базі промартілі «Червоний металіст» в 1956 році створено завод сільськогосподарського обладнання (з 1965-го – завод сільгоспмашин, з 1972-го – дослідно-експериментальний завод сільгоспмашин виробничого об'єднання «Красний Аксай»). Він виробляв ґрунтообробні машини і різні вузли і деталі до них.

Серед потужних промислових підприємств міста був завод лакофарбових виробів, утворений в 1962 році на базі промартілі «Хімік». Протягом всієї своєї історії заводчани достойно несли трудову вахту.

У повоєнний час у Гуляйполі працювали також: завод будівельних матеріалів (виробляв цеглу, залізобетонні конструкції), райоб'єднання «Сільгосптехніка» (ремонт тракторів і сільгоспмашин), ПМК-2 (пересувна механізована колона), міжколгоспбуд (будівництво промислових, житлових і культурних будівель), інкубаторна станція (інкубація курчат, індюшат), район електрич-



Адмінкорпус заводу лакофарбових виробів. 1965 р.

них мереж (експлуатація ліній електропередач), комбінат комунальних підприємств (комунпослуги), виконробська дільниця № 8, ремонтно-будівельна дільниця № 15 (ремонт і будівництво житлових будинків), ПМК №121 тресту «Запоріжсільбуд», районне дорожньо-ремонтне будівельне управління, міжколгоспне дорожньо-будівельне управління № 6, маслозавод (масло-молочна продукція, кефір, сметана, сир, морозиво, масло коров'яче), друкарня (районна газета і 9 багатотиражних газет).



Приміщення Ощадбанку

У 1966 році в місті Гуляйполі побудували 2-поверхову поліклініку.

З 1968 до 1978 року для поліпшення культурно-побутового обслуговування населення побудовано кінотеатр на 460 місць, Будинок піонерів, Держбанк, приміщення ощадної каси, Будинок культури на території колгоспу «Заповіт Леніна» на 400 місць.

У 1975-му році відкрили новий книжковий магазин.

В 1976 році побудували 30-квартирний будинок на площі Петровського, 16-квартирний будинок по вулиці Леніна (тепер – Соборна), перший п'ятиповерховий будинок у місті. Крім того, в 70-ті роки зведено готель на 56 місць, друкарню, універмаг, аптеку, 4 ідальні на 476 місць.

Всього ж на 1 січня 1978 року в Гуляйполі побудували 1857 житлових будинків, у т. ч. відомчих – 4 і державних – 16. Прокладено 38 кілометрів водопроводу, 50 кілометрів асфальтних тротуарів. Всього в місті нараховувалась 81 вулиця, із них 62 з твердим покриттям. Газифіковано 16 багатоповерхових будинків, установлено газові балони у 4500 індивідуальних будинках, 380 телевізорів.

Відповідно до плану соціально- економічного розвитку на найближчі 5-6 років намічалось побудувати в місті приміщення хірургічного відділення лікарні, Будинок побуту, Будинок культури із спортзалом, два адміністративних приміщення (заготконтору і районний вузол зв'язку), каналізацію, 10 кілометрів водопроводу, 5 двадцятиквартирних житлових будинки, 150 індивідуальних будинків.

У 1981-1985 роках у Гуляйполі «виросло» 7 багатоповерхових житлових будинків загальною площею 1491 квадратний метр, Будинок побуту, хірургічний корпус райлікарні на 220 ліжок, відкрито магазини «Дитячий світ», «Культтовари», «Взуття» і т. ін.

90-і роки минулого століття були неблагополучними для розвитку промислових підприємств міста. Через економічну нестабільність, розрив зв'язків з постачальниками матеріалів, сировини і запчастин, втратою ринків збуту продукції завершили свою трудову історію заводи лакофарбових виробів, будматеріалів, взуттєва фабрика. ВАТ «Гуляйпільський «Сільмаш» на початку 21 сторіччя став банкрутом, як і маслозавод.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як розвивалася промисловість у нашому краї в другій половині ХХ століття?
2. Назвіть основні гуляйпільські будівельні організації.
3. Чому 90-ті роки минулого століття виявилися несприятливими для промислових підприємств міста?

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Новий поштовх розвитку колгоспів дали вересневий Пленум ЦК КПРС (1950 рік), коли було взято курс на різке зростання сільсько-господарського виробництва, та постанова Ради Міністрів СРСР «Про укрупнення колгоспів», яка допомогла дрібним господарствам об'єднатися в крупні і широко застосовувати потужну сільськогосподарську техніку, краще використовувати резерви збільшення виробництва продукції.

Процес укрупнення колгоспів тривав і в наступні роки. В 1958 році після укрупнення (35) колгоспів у районі залишилося їх 22.

За ці роки добре розвивалося громадське тваринництво: значно збільшилось поголів'я всіх видів худоби, а головне – різко підвищилась її продуктивність.

У 1958 році прибуток колгоспів перевищив 95 мільйонів карбованців, з яких 25 відсотків виділено в неподільні фонди колгоспів. Завдяки цьому господарства широко розгорнули капітальне будівництво. За останні п'ять років (1953-1958) вони збудували 82 корівники, 58 телятників, 80 свинарників, 42 вівчарники, 43 пташники, 24 клуби, 45 дитясел, 1800 житлових будинків і т.д.



Іван Полікарпович
Мартиненко

У лютому 1958 року за високі досягнення в розвитку сільського господарства звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні бригадир тракторної бригади колгоспу «Заповіт Леніна» Іван Полікарпович Мартиненко і перший секретар райкому партії Іван Федорович Тарасевич.

Ряд нововведень у сільському господарстві з'явилося у 1965 році. Це перш за все відміна трудовдя як форми обліку і оплати праці. Тепер основною формою оплати праці для колгоспників стала грошова, яка стимулювала підвищення продуктивності праці. В цей час почала докорінно змінюватись система заготівель продукції полів і ферм, встановлювались тверді плани заготівель для кожного району, господарства на ряд років. І в 1965 році зросли закупівельні ціни на зернові та інші культури, а також і на тваринницьку продукцію.

Напружене життя панувало на селі впродовж усієї восьмої п'ятирічки (1966-1970 рр.). Не всім вдавалося через несприятливі



Приємна розмова з І. П. Мартиненком (третій справа)
і О. О. Зачепилом (перший справа)

погодні умови добиватися високих результатів, але колгосп імені Леніна завжди йшов попереду інших.

30 квітня 1966 року бригадирів тракторної бригади колгоспу імені Леніна Олександрю Олександровичу Зачепилу було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці за успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва і заготівель сільськогосподарської продукції. А 5 липня 1967 року колгосп імені Леніна було нагороджено ор-



Григорій Кіндратович
Коровка

деном Леніна за досягнуті успіхи у сільському господарстві. Тоді ж 59 верхньотерсянських колгоспників отримали ордени і медалі.

Початок дев'ятої п'ятирічки (1971-1975 рр.) співпав із реформуванням у сільському господарстві. Тут тривало впровадження госпрозрахунку, перехід на нові системи оплати праці.

У 1971 році за виконання п'ятирічного плану продажу державі продуктів землеробства і тваринництва голові правління колгоспу «Заповіт Леніна» Григорію Кіндратовичу Коровці присвоїли звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і золотої медалі «Серп і Молот».

Враховуючи заслуги бригадира тракторної бригади колгоспу «Заповіт Леніна» І. П. Мартиненка, у 1973 році Запорізький облвиконком і облпрофрада затвердили умови соціалістичного змагання на збиранні врожаю на перехідний приз імені нашого земляка Героя Соціалістичної Праці Івана Полікарповича Мартиненка, який існує й понині.

Основним завданням десятої п'ятирічки для трудівників села було виконання виробничої програми, рішень XXV з'їздів КПРС і Компартії України, планів і зобов'язань із збільшення виробництва та продажу державі продукції, а цього можна було досягти при високій культурі землеробства. Ось чому за ініціативи хліборобів Приморського району області широко розгорнулась боротьба за присвоєння кожному полю «Знака якості». Непрості завдання стояли й перед тваринниками, які мали збільшити виробництво м'яса, птиці та яєць. Тому на базі птахорадгоспу «Гуляйпільський» утворили радгосп «Таврійський», який спеціалізувався на вирощуванні качиноного м'яса, птахорадгосп «Гуляйпільський» – на вирощуванні індиків, а з 1980 року – на вирощуванні бройлерів.



**Вілен Володимирович
Каплун**

З 1988 року міжгосподарське підприємство з виробництва продуктів птахівництва на промисловій основі реорганізували у птахофабрику «Зарічна» (директор Вілен Володимирович Каплун).

Чергова п'ятирічка почалася для селян під девізом «Одинадцятій п'ятирічці – ударну працю і високу культуру виробництва!». Не забували хлібороби і про підвищення культури землеробства, про поліпшення використання землі, виробничих фондів і матеріальних та трудових ресурсів. Дбали вони і про підвищення продуктивності праці й якості роботи. Не забували боротися за економію і бережливість, зниження собівартості продукції.

В цей час зародився рух за створення механізованих ланок для вирощування просапних культур з мінімальними затратами ручної праці. Тоді ж все ширше впроваджувались у сільськогосподарське виробництво такі прогресивні форми організації праці, як колективний підряд, переведення ланок і загонів на акордно-преміальну систему оплати праці з погодинним авансуванням, удосконалювалися системами господарського розрахунку та цехової системи.

Велику роль у колгоспах і радгоспах відіграло також упровадження коефіцієнта трудової участі.

В одинадцятій п'ятирічці велася цілеспрямована робота з підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. За три роки п'ятирічки аграрний сектор району одержав 40 мільйонів карбованців капітальних вкладень, основні фонди зросли на 12, продуктивність праці – на 5,3 відсотка. Колгоспи і радгоспи виконали трирічні плани заготівель м'яса, яєць та іншої продукції.

Великої уваги працівники ферм приділяли якості продукції, зокрема, молока.

Дванадцята п'ятирічка (1986-1990 рр.) стартувала, як завжди, без ніяких сюрпризів. І ніхто в районі та, мабуть, і в країні не міг подумати, що це буде остання п'ятирічка в розвитку народного господарства СРСР, якого теж не стане у грудні 1991 року. Головним гаслом нової п'ятирічки було «Прискорення, ощадливість, темпи, якість, дисципліна». В цей час як у рослинництві, так і в тваринництві тривало впровадження орендного підряду.

В районі багато робилося для вдосконалення організації виробництва і праці, її стимулювання. Повсюдно впроваджувався колективний підряд з оплатою праці за кінцевим результатом, господарський розрахунок, цехова система управління й чекова система взаєморозрахунків. Підвищувалась вимогливість до кадрів.

З кожним роком міцнів матеріально-технічний потенціал агропрому, зростала роль інтенсивних факторів.

У 1990 році в районі зібрали 191 тисячу тонн зерна – на 30 тисяч тонн більше запланованого. Такого валу зерна ще не отримували за рік в господарствах району. Відмінний результат – наслідок стабільної роботи всіх ланок сільськогосподарського виробництва. Велику роль відіграло впровадження у землеробство науково обгрунтованої системи і високоврожайних сортів.

Наполеглива робота всіх причетних до вирощування хліба дала змогу урожайність зернових у дванадцятій п'ятирічці довести до 45 центнерів з гектара, тоді як в одинадцятій вона складала 26 центнерів.

Постійне нарощування виробництва сільгосппродукції дозволяло колгоспам і радгоспам зміцнювати економіку, спрямовувати кошти на розвиток господарства, вкладати їх у соціальну сферу, будівництво.

В цілому господарства району були рентабельними, мали непогані грошові доходи.



На колгоспному току

Роки п'ятирічок для розвитку району не пройшли даром. На початок 90-х років він став одним із економічно найсильніших у Запорізькій області. В цьому заслуга всіх, хто чесно і самовіддано трудився на полях і фермах, на інших виробничих об'єктах.

Дайте відповіді на запитання:

1. Розкажіть, як розвивалося сільське господарство в післявоєнний період.
2. Які особливості розвитку колгоспів і радгоспів у 60-х роках минулого століття?
3. Чим викликане зростання матеріально-технічної бази сільгоспгосподарств?
4. Кого ви знаєте із земляків Героїв Соціалістичної Праці? Підготуйте про одного з них невеликий реферат і представте на уроці.

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ЗАКЛАДИ

У 50-х роках минулого століття в районі відкрилася перша школа-інтернат (в селі Полтавці), а ряд восьмирічних і початкових шкіл перейшло у нові, спеціально побудовані приміщення.

На початок 1966 року в районі було 9 середніх, 18 восьмирічних шкіл, 2 школи-інтернати, початкові школи, в яких 600 педагогів навчало 9290 учнів. У 21 школі працювали буфети, в 7 – їдальні, де щоденно харчувалося понад 5 тисяч дітей.

Першочерговими завданнями на той час було – зміцнення навчально-матеріальної бази, забезпечення освітянських установ педагогічними кадрами, організація підвезення дітей до школи, харчування учнів та охоплення дошкільнят дитячими установами.

За державні кошти, а в більшості за кошти господарств, за пайової участі підприємств, організацій за цей період в районі збудували 12 типових шкіл, стільки ж – дитячих дошкільних установ. Провели добудову Гуляйпільської середньої школи № 1, Долинської восьмирічної, Любимівської та Успенівської середніх шкіл.



Гуляйпільська середня школа-інтернат

У 1972-1973 навчальному році в районі працювали 23 середні і восьмирічні, стільки ж – початкових шкіл, Полтавська середня школа-інтернат, спецшкола, району заочна школа для працюючої молоді: 7343 учнів навчали 598 педагогів. Досвідченими кадра-

ми були укомплектовані і дошкільні дитячі заклади. Рішенням райвиконкому за школами, дитсадками, професійно-технічними училищами закріплялись базові організації. Для них школи, дитсадки стали ніби додатковим підрозділом у виробництві і не менш важливим, адже все це стосувалося дітей, їх навчання, виховання й охорони здоров'я.

Важко було знайти господарство, підприємство, організацію, установу, яка б не відгукнулася на прохання школи чи дитсадка.

Цікавим, насиченим різноманітними подіями життям жили школи району в 70-х роках минулого століття.

На 30 вересня 1978 року в районі діяло 30 загальноосвітніх шкіл і 1 допоміжна школа-інтернат. У них навчалось 6315 дітей. У Гуляйполі було 4 середніх, восьмирічна, 2 початкові і 1 заочна середня школа. Щороку за парти сідало більше 2,5 тисячі учнів. Їх навчанням і вихованням займалося 164 педагоги.

Влітку 1982 року в 11 таборах праці та відпочинку перебувало 630 старшокласників. Вони пропололи 728 гектарів соняшнику, 128 – кукурудзи, 172 – овочевих і городніх культур, 71 – рицини, 76 гектарів цукрових буряків.

Крім корисної праці, діти проводили різні заходи: спортивні змагання, ігри, готували виступи агітбригад, усні журнали, читацькі конференції, зустрічі з ветеранами війни, керівниками і передовиками господарств.

Але урок був і залишається основною формою навчання і виховання в сучасній школі. Важливими вимогами уроку є науковість, тісний зв'язок із життям.

24 серпня 1984 року учасники педагогічної конференції говорили, як виконуються в районі «Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи». Вони, зокрема, відзначали, що згідно з реформою до першого класу підуть діти у віці 6 років. Численні експерименти довели реальність і високу ефективність навчання таких дітей. Торік у Полтавській середній школі навчалось 11 шестиліток, 7 із них закінчили рік на «4» і «5».

За даними відділу народної освіти у 1986 році в районі навчалось 205 дітей у віці шість років, а в 1990 році їх кількість досягла 445.

Говорили на нараді й про те, що реформа школи передбачає не просто організацію праці, а реальну участь учнів у продуктивній праці, пов'язаній з виготовленням продукції на основі виробничого плану промислового або сільськогосподарського підприємства.

Реформа школи передбачала підвищення ролі вчителя і як педагога, і як вихователя. Причому він має виховувати не лише в робочий час, а повсякчасно. Ось чому вчитель повинен служити для молоді наставником моральності, високим зразком, прикладом для наслідування.

Дайте відповіді на запитання:

1. Чи знаєте ви історію своєї школи?
2. Підготуйте повідомлення про одного із земляків, удостоєного звання «Заслужений вчитель України».

МЕДИЦИНА

У 1960 році тривало будівництво триповерхової лікарні в м. Гуляйполі. В ній було 122 кімнати і декілька вестибюлів. А в 1966 році в Гуляйполі збудували нову двоповерхову поліклініку.

В 1966 році в районі працювали 5 сільських лікарень, Гуляйпільська центральна лікарня, поліклініка, протитуберкульозний диспансер, психлікарня і Новозлатопільська психлікарня. В медичних закладах хворих лікувало 912 працівників, із них 49 лікарів, 336 молодших медпрацівників.

В 1978 році розпочато будівництво п'ятиповерхового хірургічного корпусу. 5 листопада 1984 року його здано в експлуатацію.

В 1987 році до послуг населення в місті було 2 лікарні, 3 пункти охорони здоров'я, 6 фельдшерсько-акушерських пунктів. У них працювало 92 лікарі, 260 чоловік середнього медичного персоналу.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як розвивалася медицина Гуляйпільщини II пол. XX ст.?
2. Підготуйте розповідь-портрет про одного з відомих гуляйпільських лікарів даного періоду.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

Нацистські загарбники завдали культурно-освітнім закладам району збитків на більше як 8 мільйонів карбованців. У Гуляйполі німці висадили в повітря приміщення районного клубу. Але вже через тиждень після визволення в райцентрі демонстрували кінофільм «Бій за нашу Радянську Батьківщину».

У листопаді 1949 року в районі працювали 78 культосвітніх закладів.

23 і 24 грудня 1950 року в районі проходив громадський огляд художньої самодіяльності трудящих. В цьому огляді взяли участь колективи хорових, музичних і драматичних гуртків міста і сіл району, а також окремі виконавці. Всього в огляді взяло участь 213 чоловік.

Районний огляд художньої самодіяльності показав значне зростання майстерності трудящих села і міста у порівнянні з минулими роками, що самодіяльність з кожним днем ставала масовішою.

На 25 лютого 1951 року в районі діяло 36 сільських і колгоспних клубів, районний Будинок культури, районний кінотеатр, 3 стаціонарних кіноустановки і 6 кінопересувок, які обслуговували всі колгоспи і радгоспи.



Клуб «Металіст». 1967 р.

30 квітня 1955 року відбулося відкриття заново відбудованого клубу промартілі «Червоний металіст», який у 1943 році зруйнували німецько-фашистські загарбники. На обладнання клубу витратили більше 400 тисяч карбованців.

За 1959-1960 роки в районі збудували 12 нових клубів, значно збільшилась кількість бібліотек, літніх кінотеатрів, відкрили 14 стаціонарних кіноустановок. Для культурноосвітніх установ за цей час придбали більше 3000 театральних крісел, 4 духових і 7 струнних оркестрів, 18 баянів – всього на 400 тисяч карбованців.

За два роки в районі утворили 62 нові колективи художньої самодіяльності і на кінець листопада 1960 року їх налічувалося 186, в яких брали участь і розвивали свої здібності близько двох тисяч чоловік.

В 1966-1967 роках придбали для Будинків культури і клубів 21 баян, 22 радіоли, 11 магнітофонів, 100 стільців. Самих костюмів придбали на 9000 карбованців, духових оркестрів – на 1200, бандур – на 700 карбованців.

На 17 жовтня 1967 року в районі не залишилось жодного населеного пункту, де б не було культурно-освітнього закладу – клубу, бібліотеки або червоного кутка. До послуг трудящих міста і сіл було 18 сільських і бригадних клубів, районний будинок культури. Для колгоспних клубів придбали 25 баянів, 20 радіол, стільки ж магнітофонів, обладнали 5 клубних сцен.



Культурно-спортивний комплекс «Сучасник»

У 1968 році в Гуляйполі налічувалось 8 клубів, у тому числі 1 районний будинок культури, 3 профспілкових, 4 колгоспних. В них працювало 37 гуртків художньої самодіяльності, у яких брало участь 454 особи.

На 1 січня 1979 року в установах культури району працювало 125 колективів художньої самодіяльності.

У 1980 році в районі було 45 клубних закладів, 65 бібліотек, 4 музичні школи, 5 музеїв.

В грудні 1982 року в місті Гуляйполі розпочалося будівництво культурно-спортивного комплексу «Сучасник», яке завершилося у січні 1987 року.

2 лютого 1983 року було утворено самодіяльний хор районного Будинку культури (керівник Б. Й. Бурбура). Восени 1984 року при районному Будинку культури почав діяти хор ветеранів (керівник В. С. Кобзей). 6 лютого 2003 року гуляйпільська громада відзначала 20-річчя самодіяльного народного хору районного Будинку культури, де художнім керівником і головним хормейстром був усі ці роки Богдан Йосипович Бурбура.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як розвивалася культура в районі в кінці минулого і на початку нинішнього століття? Підготуйте невеликий реферат на цю тему.
2. Підготуйте повідомлення про розвиток культури у вашому селі (місті)?
3. Кого ви знаєте із земляків, які є заслуженими працівниками культури України? Розкажіть про них товаришам на уроці.

РАДИ

4 березня 1990 року в районі, як і у всій республіці, проходили вибори народних депутатів до Верховної Ради України та до місцевих рад. **Вперше в історії СРСР вибори проводилися на альтернативній основі**, кандидатами в депутати висувалися представники від громадських організацій, трудових колективів та за місцем проживання.

Підготовці і проведенню виборів у районі приділялась надзвичайна увага, повсюдно здійснювався контроль за дотриманням



Зліва направо: Л. Є. Мартиненко, М. П. Гонтар, М. С. Беляєв

Закону про вибори. Всі кандидати мали рівні права і обов'язки перед виборцями. В день виборів виборці віддали свої голоси тому, кому довіряли.



Голова райвиконкому
Микола Степанович
Грицаєнко

Згідно з постановою Президії Верховної Ради УРСР «Про голів і президії місцевих рад народних депутатів» перша (після виборів) сесія районної ради, яка відбулася в березні (1990 р.) обрала головою ради (за сумісництвом) Миколу Савелійовича Беляєва, першого секретаря райкому партії. Головою виконкому райради було обрано Миколу Степановича Грицаєнка.

Заступником голови районної ради обрали Ігоря Олексійовича Бірюкова, головою районного комітету народного контролю – Василя Митрофановича Самсона.

До складу президії райради (згідно з положенням), крім голови, його заступника та голови народного контролю, ввійшли голови 8 постійно діючих комісій, створених при райраді.

Проте сумісництво партійної і радянської роботи в особі першого секретаря не виправдало себе. І уже у вересні на третій сесії



**Василь Митрофанович
Самсон**

ля Митрофановича Самсона.

В умовах незалежної України високої честі бути депутатом Верховної Ради України удостоївся лише один гуляйпільець – Олександр Іванович Дудка. Сталося це 28 жовтня 2012 року, коли виборці виборчого округу №82 на виборах віддали свої голоси за Олександра Івановича – мудрого керівника, людину слова і високої відповідальності. За плечима його славний трудовий шлях від слюсаря до заступника голови Запорізької обласної державної адміністрації.

районної ради М. С. Беляєва було звільнено з посади голови райради (згідно з поданою заявою). А головою районної ради обрали І. О. Бірюкова.

Тепер чітко було розмежовано законодавчі функції, в особі районної ради та президії і виконавчі – в особі виконкому, його відділів і служб. Головою районної ради І. О. Бірюков працював до 26 квітня 1992 року – до призначення його представником Президента України в районі.

Головою районної Ради народних депутатів на альтернативній основі обрали Васи-



**Депутатом Верховної Ради
України 7-го скликання
Олександр Іванович Дудка**

Дайте відповіді на запитання:

1. У чому особливість виборів народних депутатів до Верховної Ради України та до місцевих рад 1990 року?
2. Як проходили вибори у 1990 році в Гуляйполі?
3. Назвіть імена обраних очільників району.

РОЗДІЛ ІХ

ГУЛЯЙПІЛЛЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (від 1991 р. до сьогодні)

ОРГАНИ ВЛАДИ

ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Доля розпорядилася так, що нам випало зустрічати рубіж не лише століть, а й тисячоліть.

Завершився період, позначений величезними, справді епохальними змінами у світі. В епіцентрі цих подій був розпад Радянського Союзу, утворення на пострадянському просторі незалежних держав, серед них і суверенної України.

Проголошення незалежності України, заборона діяльності Комуністичної партії, обрання 1 грудня 1991 року першого Президента України створило в Україні нову соціально-політичну ситуацію.

Україна за формою правління перетворилась із радянської соціалістичної республіки на президентсько-парламентську республіку.

Перед суспільством стали нові завдання: знищення віджилих політичних структур і творення правової демократичної держави; перехід централізованої державної економіки в багатоукладну ринкову; національне відродження й оздоровлення міжнаціональних відносин; встановлення рівноправних стосунків з іншими державами та перетворення України на сучасну європейську державу.

Ці перетворення в Україні відбувалися мирним шляхом – без силових сутичок та небезпечних конфліктів, без крові та людських жертв.

Важливим елементом державного будівництва стало створення вертикалі виконавчої влади на місцях. 5 березня 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про представників Президента України». Відповідно до нього на базі виконкому Гуляйпільської районної ради було сформовано новий орган влади – державну адміністрацію, яку очолив представник Президента Ігор Олексійович Бірюков.

Слід звернути увагу на різницю між функціями райвиконкому та райдержадміністрації. Якщо раніше це був колективний виконавчий орган влади, то згідно Закону «Про представника Президента України» на представника покладалась персональна відповідальність за вирішення всіх питань регіону. Крім питань, які раніше вирішував виконком з керівництва всіма галузями виробництва і сфери обслуговування, додався інший напрямок – контроль за виконанням Указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів.



Ігор Олексійович Бірюков

28 квітня 1992 року чергова сесія районної ради у зв'язку із призначенням І. О. Бірюкова представником Президента України увільнила його від обов'язків голови Ради.

Дайте відповіді на запитання:

1. Охарактеризуйте соціально-політичну ситуацію, що склалася у 1991 році в Україні? Які завдання стояли перед суспільством?
2. Розкажіть про новий орган влади на місцях – районну державну адміністрацію. Порівняйте її функції з функціями раніше діючого виконкому.
3. Хто очолив новостворену районну державну адміністрацію в Гуляйполі?



**Олександр Петрович
Гура – голова
райдержадміністрації
2012-2014 рр.**

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Про місцеве самоврядування почали широко говорити в період незалежності України, бо усвідомлювали, що без розвитку справді дійового і повноцінного місцевого самоврядування неможлива побудова дійсно демократичної, соціальної і правової держави. Саме за такої умови можна забезпечити взаємодію держави, територіаль-



**Євген Григорович
Коровка** – голова райради
57 територіальних громад, районної, міської, селищної та 18 сільських рад з виконавчими комітетами в міській, селищній та сільських радах. Але життя не стоїть на місці, і з 2015 року в Україні розпочалася адміністративно-територіальна реформа.

Суть її полягає в наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування і зміні адміністративно-територіального поділу. Замість понад 11 тисяч місцевих рад буде створено 1500-2000 спроможних територіальних громад.

Місцеве самоврядування здійснюватиметься на трьох рівнях: гро-



**Анатолій Григорович
Клешня** –
голова райради

них громад, особи, єдність поглядів і дій для збереження спокою в суспільстві.

Про розвиток місцевого самоврядування в період громадянської війни на Україні 1918-1921 років говорив керівник Революційної повстанської армії України (махновців) Нестор Іванович Махно, але в умовах диктатури партії більшовиків це була нездійсненна мрія.

На 1 травня 2014 року структура місцевого самоврядування в районі складалась із



**Олександр Олександрович
Попович** – голова райради

мада (об'єднання поселень), повіт (об'єднання громад), регіон (області, Крим, Київ).

Чому ж «повіт», а не «район» і які його повноваження?

У повітової влади буде набагато менше повноважень, ніж у нинішньої районної, стверджують експерти. Більшість функцій перейде на низовий рівень, до громад.

У повітових центрах працюватимуть представники виконавчої влади держави — державні урядники, які стежитимуть за законністю у діяльності органів місцевого самоврядування.

30 квітня 2017 року відбулися вибори до Гуляйпільської міської (об'єднаної) громади, до якої увійшли, крім міської, території Гуляйпільської (у минулому – Комсомольської), Мирненської, Дорожнянської, Червоненської, Рівнопільської і Святопетрівської сільських рад. Того дня виборці названих територій обрали депутатів і голову міської громади. Ним став Сергій Олександрович Ярмак. Згодом до міської (об'єднаної) громади приєдналися території Темирівської, Успенівської, Новомиколаївської ради.



Сергій Олександрович Ярмак

29 жовтня 2017 року пройшли вибори до Воздвижівської об'єднаної громади, до складу якої увійшли території Воздвижівської, Долинської і Верхньотерсянської сільських рад.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як ви розумієте поняття «місцеве самоврядування»?
2. В чому полягає суть адміністративно-територіальної реформи в Україні?
3. Назвіть причини створення територіальних громад?

РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Кінець 90-х років минулого століття і початок нового засвідчили, що в аграрному секторі відбувалася реорганізація. На місці звичних колгоспів з'явилися сільськогосподарські підприємства, які, залишившись на колективній формі власності, по суті нічого не змінили. Потрібна була нова форма господарювання, заснована на новій приватній власності. В пошуках цього почалося роздержавлення землі, створення фермерських господарств.

У 1999 році було зроблено перші кроки з реформування на селі. Першими в районі реформувалися КСП (колективні сільськогосподарські підприємства) імені Ілліча, колгосп імені Леніна, ТОВ «Перемога».

Після прийняття Президентом України Указу від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» в районі провели серйозну роботу з реформування господарств. І в результаті продуманої роботи протягом грудня 1999-го – січня 2000-го років всі господарства отримали Державні акти на землю.



Кавалер ордена
Леніна Іван Дмитрович
Застрожний

На 22 лютого 2000 року в районі було роздержавлено землі в 20 господарствах (17 КСП і 3 ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю)). Передано в колективну власність 91140 гектари землі, з них 84920 гектарів сільгоспугідь, у тому числі ріллі – 70463 гектари. На ці землі видано 9898 сертифікатів на земельну частку (пай).

На 1 березня 2000 року в райдержадміністрації зареєстрували 9 новостворених формувань (7 товариств з обмеженою відповідальністю та 2 приватних сільгосппідприємства). Всі новостворені структури прийняли правонаступництво з податкових і боргових зобов'язань КСП перед державою.

В реформованих господарствах йшло укладання договорів оренди земельних часток (паїв). Переважна більшість таких господарств зробила свій вибір на користь товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), їх зареєстровано 12, два підприємства реорганізувалися в закриті акціонерні товариства (ЗАТ), одне – в сільськогосподарський виробничий кооператив (СВК) і одне дістало назву – приватне сільськогосподарське підприємство (ПСП).

Реформування в аграрному секторі відбувалося для того, щоб вивести сільське господарство з кризи. Завдання стояло не тільки виробити сільгосппродукцію, а й вигідно її продати, щоб мати зиск і виробнику, і державі.

У 2000 році фермери України відзначали десятиріччя свого руху. Вперше на селі з'явився прошарок вільних господарів, який став поштовхом до виходу селян із КСП і сприяв створенню особистих господарств на приватній основі. Але фермерство йшло дуже нелегко.



**Директор ТОВ
«Батьківщина»
Віктор Миколайович
Савовський**

У 2007 році аграрний сектор району був представлений 25 сільгосп підприємствами та 50 фермерськими господарствами, які використовували 96,7 тисячі гектарів сільгоспугідь, у тому числі 82 тисячі гектарів ріллі.

У 2012 році сільське господарство залишалося провідною галуззю й основним наповнювачем місцевих бюджетів. На полях району вели роботи 25 великих сільгосп підприємств, 39 фермерських і 1008 одноосібних, які всі разом обробляли 80 тисяч гектарів орної землі.

У 2014 році хлібороби району збрали рекордний врожай зернових – майже 146 тисяч тонн при середній врожайності 40 центнерів з гектара. Не менш успішним виявився і намот соняшника – 55333 тонни (врожайність 21 центнер) – найвищий результат в області.

На 1 січня 2015 року в районі було 25 великих приватних сільськогосподарських підприємств і більше однієї тисячі одноосібників, які самостійно обробляли земельні частки (паї).



**Директор ТОВ «Агро-Континент»
Володимир Борисович Щербина**

Дайте відповіді на запитання:

1. Охарактеризуйте процес реорганізації сільського господарства Гуляйпільщини за часів незалежності України.
2. Чи справді сільське господарство залишається провідною галуззю в районі і основним наповнювачем місцевих бюджетів?
3. Підготуйте інформацію про одне із сільгосп підприємств краю.

ОСВІТА



**Заслужений вчитель
УРСР Петро
Степанович Шевченко**

У 1991-1992 навчальному році в районі працювало 18 середніх, 4 неповних середніх і 6 початкових шкіл.

Наприкінці 1993 року в Києві відбувся Перший з'їзд педагогічних працівників України, який розглянув державну програму «Освіта». Делегатом від Гуляйпільського району був завідуючий районним відділом народної освіти Михайло Петрович Гонтар.

Кінець 90-х років був дуже важким для педагогів району, які через велику заборгованість виплати зарплати двічі вдавались до протестних актів. І все ж школи працювали. У 1998 році 274 учні закінчили середню школу. Більшість із них на високому рівні оволоділа знаннями, 16 закінчили школу із золотими та срібними медалями.

У 1998 році в районі функціонувало 26 загальноосвітніх шкіл, в яких учні здобували знання згідно з державними стандартами, а також мали можливість поглиблено вивчати фізику (в ЗОШ № 4 м. Гуляйполя) та біологію (в Успенівській ЗОШ I-III ступенів).

1998-1999 навчальний рік знаменний тим, що в районі відкрилася перша спеціалізована школа з такими профілями навчання, як українська мова і журналістика, історія, іноземна мова. Крім того, навчальні заклади району давали змогу учням 10-11 класів оволодіти навичками професій тракториста, водія, швачки.

Для задоволення запитів учнів, їх уподобань та інтересів у школах району працювали факультативи з народознавства, краєзнавства, історії, культури рідного краю, бібліотечно-біографічних знань, основ екології та інші. Районний Будинок творчості організував роботу 40 гуртків, а дитячо-юнацький клуб фізичної підготовки міста вдосконалював навички гри у волейбол, баскетбол близько 615 своїх вихованців.

З сьомого до дев'ятого жовтня 2001 року в Києві проходив другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. Серед його делегатів була і начальник відділу освіти Гуляйпільської райдержадміністрації Людмила Єгорівна Кірієнко.

У листопаді згаданого року підтримано акцію комп'ютеризації шкіл. У 2001 році на спонсорські внески трудових колективів підприємств, установ, організацій, фірм, фермерських господарств, підприємців у районі було встановлено комп'ютерні класи у міській ЗОШ № 4 та Малинівській ЗОШ, на початку лютого 2002 року – у міській ЗОШ № 1.

На 1 вересня 2005 року 13 шкіл району мали комп'ютерні класи, оснащені 121 комп'ютером (44 – у міських і 77 – у сільських).

Мережа закладів освіти району в 2005-2006 навчальному році була представлена 22 загальноосвітніми закладами, із них 5 – загальноосвітні школи I-III ступенів, 15 – навчально-виховні комплекси «загальноосвітній заклад – дошкільний заклад», та 2 поза-шкільними закладами.

У подальші роки в закладах освіти проходили процеси реформування як змісту освіти, так і виховних процесів. Ця робота продовжується і в наші дні.

Дайте відповіді на запитання:

1. Як розвивалася освіта часів незалежності в Гуляйполі?
2. У чому особливість вашої школи? Приготуйте презентацію.
3. Підготуйте повідомлення про свого улюбленого вчителя.

МЕДИЦИНА ГУЛЯЙПІЛЛЯ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

8 жовтня 1991 року при Гуляйпільській районній центральній лікарні почав працювати філіал Запорізького медичного училища № 1 (вечірнє відділення). Він проіснував до 1997 року. За цей період професію медичної сестри в Гуляйполі опанувало 150 чоловік.

Головним лікарем на той час працював Володимир Петрович Бут. Висококваліфікованими лікарями були: О. Г. Кійко, Л. П. Штепа, В. Є. Брацило, О. Г. Латишева, О. Г. Чернуцький, Г. Д. Андрієнко, Т. Я. Коростильова, О. І. Коростильов, Л. І. Семеренко, О. В. Джемела.

З 8 липня 1997 року головним лікарем стала працювати Тетяна Миколаївна Головіна.

У 2011 році проведена реорганізація закладів охорони здоров'я району, внаслідок якої сільські медзаклади ввійшли до складу райлікарні. Працюючи в жорстких умовах дефіциту (передусім коштів), отримуючи мізерну зарплату, медики сумлінно й чесно виконували свої обов'язки.

З 21 лютого 2013 року і до сьогодні – головний лікар Анатолій Володимирович Трусов.

У складних соціально-економічних умовах збережена і продовжує функціонувати галузь, яка забезпечує надання необхідної медичної допомоги мешканцям району. У 2013-2014 роках проводилось реформування медичної галузі. Під час реформування пройшло відокремлення екстреної медичної допомоги, створений Гуляйпільський Центр первинної медико-санітарної допомоги. На базі центральної лікарні відкрито протитуберкульозний кабінет.

У 2013 році у сфері охорони здоров'я було 432 працівники: 53 лікарі, 190 чоловік середнього медичного персоналу, 104 – молодшого медичного персоналу. 30 працівників лікарні нагороджені медаллю «За заслуги перед Гуляйпільським краєм».

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть характерні риси розвитку медицини часів незалежності.
2. Що вам відомо про нову медичну реформу. Висловіть власну точку зору з приводу реформування медицини.

КУЛЬТУРА

Влітку 2011 року колегія культури і туризму Запорізької облдержадміністрації своєю постановою «Про підтвердження звання «Народний аматорський колектив» ствердила, що гуляйпільський хор «Вольниця» виправдовує це почесне звання, яке носить з 1987 року.

Центром культури, мистецтва та дозвілля є районний Будинок культури. Тут у 2012 році працювало 36 творчо обдарованих осіб. Щороку вони проводили близько 100 масових заходів, обслуговували більше 100 тисяч глядачів. У районному Будинку культури працювало 21 клубне формування.

За 30 років існування «Сучасник» зустрічав артистів з різних куточків України, Росії, Білорусі, Молдови та інших держав. На сце-



Народний хор «Вольниця»



Любительське об'єднання «Шевври Гуляйпілля»

ні КСК виступали народні артисти України Ада Роговцева, Василь Зінкевич, Ауріка Ротару, Людмила Сенчина, Наталія Могилевська, Тетяна Недельська, заслужений діяч мистецтв України Анатолій Сердюк, кіноактор Михайло Пуговкін, артисти Запорізького музично-драматичного театру імені Магара та багато інших колективів та виконавців.

У 2012 році мережа установ культури району склала 48 одиниць, у тому числі на селі 39 одиниць.

З метою відродження, популяризації та збереження української пісні, фольклору, пісенного та музичного народного мистецтва, залучення до участі творчих колективів вокального, інструментального та хореографічного жанрів, майстрів декоративно-прикладного мистецтва і популяризації творів українських композиторів з 2007 року на Гуляйпільщині проводиться фестиваль народного мистецтва «Вольниця», який завжди є знаменною подією для жителів району.

У 2012 році в закладах клубного типу району працювало 27 любительських об'єднань та клубів за інтересами, якими охоплено 364 особи. У тому ж році виповнилося 5 років театру мод «Ірида».

Дайте відповіді на запитання:

1. Кого ви знаєте із земляків, які є заслуженими працівниками культури України? Розкажіть про них товаришам на уроці.
2. Які культурні заходи, проведені у вашому селі (місті), вам найбільше запам'ятались?
3. Назвіть колективи художньої самодіяльності району, які носять звання народних?

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНУ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

Віковічна боротьба кращих синів і дочок українського народу за волю і незалежність України увінчалася перемогою в 1991 році, коли розпався колись могутній Радянський Союз на незалежні, самостійні держави, тоді й Україна стала суверенною і незалежною. Двадцять три роки вона мирно розбудовувала свою державу, обираючи курс на добросусідські відносини з іншими молодими суверенними державами, орієнтуючись на загальнолюдські та європейські цінності. Виявилось, що цей курс не всім подобався, особливо тим, хто орієнтувався на Москву. І вони вирішили краще порушити територіальну цілісність України, але не допустити її в Європу.

Після анексії Росією Криму під чужим впливом «заворушилися» антиукраїнські сили на Донбасі і Луганщині, які починали з гасел про розширення повноважень органам місцевого самоврядування, децентралізації влади і дійшли до приєднання цих українських земель до Російської Федерації. Гарячі голови, підігріті спецслужбами сусідньої держави, яка ще недавно називала себе сестрою України, розв'язали збройну боротьбу з українською центральною владою, яка стала в Києві після перемоги Революції гідності, звинувачуючи її у всіх смертних гріхах.

Неоголошена війна чи антитерористична операція (АТО) триває вже більше чотирьох років. На захист територіальної цілісності держави України стали і гуляйпільці, п'ятеро з яких загинули на Донбасі. Це – Олександр Сергійович Авраменко, Євген Вікторович Васильєв, Олександр Юлійович Тур з м. Гуляйполя, Іван Іванович Негер і Євген Миколайович Левченко із села Верхня Терса, Дмитро Сергійович Димуренко із села Приютного.

* * *

Непоправне горе прийшло в наш край 14 червня 2014 року. В цей день близько першої години ночі поліг смертю хоробрих Олександр Сергійович Авраменко, уродженець міста Гуляйполя.

При заході на посадку в аеропорту м. Луганська терористи збили військово-транспортний літак ІЛ-76 Повітряних Сил України, який здійснював перевезення особового складу з метою ротачії. Тоді загинуло 9 членів екіпажу та 40 десантників, серед них був і Олександр.



Олександр Авраменко

Указом Президента України від 20 червня 2014 року «За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі та незламність духу» Олександр Сергійович Авраменко нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

Олександр народився 5 березня 1989 року в м. Гуляйполі. У 1995 році пішов у перший клас до СШ № 1. У 2001-у, закінчивши 6 класів, він разом із сім'єю переїхав до м. Синельниково Дніпропетровської області. У 2004 році закінчив там 9 класів СШ № 1, у 2007-у – професійно – технічний ліцей, здобув професію електромонтера. З 2007 до 2008 року – служив у ракетних військах Збройних Сил України в м. Нікополі.

У березні 2014 року призваний до Збройних Сил України за мобілізацією. У Гуляйпільській загальноосвітній школі № 1 створили куточок пам'яті героїв-земляків, які загинули в зоні проведення АТО, де є матеріали і про О. С. Авраменка.

* * *

25 вересня 2014 року в зоні проведення антитерористичної операції на Сході України, під Маріуполем, загинув Євген Вікторович Васильєв. Від розриву гранати обірвалося життя старшого лейтенанта, офіцера відділення формування та відправки команд і партій районного комісаріату області Південного оперативного командування.

Його смерть гірким болем озвалася в серці кожного гуляйпільця.



Євген Вікторович Васильєв

Євген Вікторович Васильєв народився 1972 року в місті Гуляй-полі. У 1993 році закінчив Новосибірське вище військове училище МВС Росії. Був командиром мотострілецького взводу, в цьому ж році переведений для подальшого проходження служби в МВС України. Проходив службу в податковій міліції.

Відповідно до Указу Президента України № 303/2014 року від 17.03.2014 року «Про проведення часткової мобілізації» призваний на військову службу до Збройних Сил України. Був офіцером відділення команд і партій, а потім – старшим офіцером мобілізаційного відділення райвійськкомату. З 21 серпня 2014 року перебував у відрядженні в 17-й танковій бригаді, з метою негайного вирішення проблем військовослужбовців, які беруть участь в антитерористичній операції. Був одружений, виховував сина.

* * *

19 листопада 2014 року в зоні антитерористичної операції загинув ще один наш земляк, рядовий Іван Іванович Негер. Це сталося під час несення служби на блокпосту.



Іван Іванович Негер

Іван Іванович Негер народився 25 березня 1981 року в селі Верхній Терсі. Працював слюсарем-сантехніком у ТОВ «Агро-Континент». Добрий, спокійний, доброзичливий, щирий у спілкуванні, сумлінно виконував свою роботу, завжди відгукувався на допомогу односельчанам. Згідно з Указом Президента від 21 липня 2014 року призваний на військову службу до Збройних Сил України. Служив у складі 28-ї окремої механізованої бригади в с. Березовому Мар'їнського району Донецької області.

* * *

Напередодні Дня Незалежності України в 2017 році у Приютненській загальноосвітній школі відбулося урочисте відкриття меморіальної Дошка на честь загиблого земляка захисника кордонів

України Дмитра Сергійовича Димуценка. Хвилиною мовчання, квітами, жителі села вшанували пам'ять героя.

7 вересня 2017 року розповідала вчителька Ольга Матійчук:

– Прийшовши з іншого навчального закладу, Дмитро навчався в Приютненській школі з 5-го до 9-го класу. Звичайний хлопчина, нічим не відрізнявся від однолітків, хіба що вмів постояти за себе. Після школи закінчив професійний ліцей і у 2013 році виявив бажання за контрактом нести службу у Збройних силах України. А вже в березні 2014 року захищав кордони нашої держави в Луганській області.



Біля меморіальної дошки Дмитрові Димуценку вчителі та учні Приютненської школи, 2017 р.

Під час виходу з Іловайського котла був поранений і потрапив до полону. Пережив жахливі дні, бо «щодня когось розстрілювали», а він же родом з Донецької області. На щастя вчасно визволили з полону.

Залікувавши рани, повернувся до своїх побратимів. У 2016 році вступив до Харківського державного університету повітряних сил імені І. Кожедуба, але навчатись на денній формі відмовився, бо думками був там, серед бойових побратимів: «Як же без мене хлопці?».

А 6 серпня того ж року загинув біля с. Кримське Луганської області. Дмитрові було всього 22 роки!

Держава нагородила Димуренка Дмитра Сергійовича (померт-но) орденом «За мужність» третього ступеня.



**Євген Миколайович
Левченко**

* * *

Євген Левченко, випускник Верхньотерсянської загальноосвітньої школи I-III ступеня, народився 10 серпня 1986 року в селищі міського типу Владимирівці Волноваського району Донецької області.

У 1992 році у квітні разом з батьками (батьки, як молоді спеціалісти після навчання) переїхав у с. Верхня Терса Гуляйпільського району Запорізької області. В 1993 році пішов до першого класу місцевої школи. Вчився старанно, закінчив школу в 2004 році.

Вступив до Дніпропетровського аграрного університету на факультет «Ветеринарія». Провчився 1 рік. В 2006 році – служба в Збройних силах України в полку Президента України. В 2007 році звільнений в запас із служби в армії. У вересні 2007 іде на навчання до Запорізької школи міліції, закінчує школу, потрапляє на службу в органи внутрішніх справ (м. Бердянськ).

20 серпня 2014 року пішов добровольцем на службу в армії.

19 вересня 2014 року молодший сержант Євген Миколайович Левченко потрапляє в зону АТО (м. Щастя), де перебуває до 10 листопада того ж року.

Потім була невеличка відпустка. І з 20 лютого 2015 року він уже під містом Дебальцево. Під час важкого бою 12 лютого згаданого року отримує тяжкі телесні ушкодження і важку контузію. З поля бою потрапляє в госпіталь м. Артемівська, звідки авіацією його перевозять в госпіталь м. Харкова, а вже звідти в м. Запоріжжя.

3 березня 2015 року Є. М Левченку надано посвідчення учасника бойових дій і присвоєно звання сержант.

9 вересня 2015 року звільняється з військової служби за призовом на особливий період у запас.

Женя мешкав з батьками у с. Верхня Терса, допомагав по господарству, але всі думки, всі плани – на війні.

25 січня 2016 року Женя укладає з Міністерством оборони України контракт на проходження військової служби. Згідно з наказом ко-

мандира військової частини 2731 від 20 лютого 2016 року сержант Є. М. Левченко призначений на посаду командира бойової машини.

В період з 20 червня 2016 року безпосередньо брав участь в анти-терористичній операції в районі с. Новотроїцького Донецької області до 23 листопада того ж року (20 кілометрів від міста народження).

24 листопада 2016 року потрапив до 61 військово-медичного госпіталю, і був госпіталізований у хірургічне відділення.

13 січня 2017 року Євгена не стало.

Та земляки не забули патріота і вирішили увічнити пам'ять у меморіальній дошці, яку встановили 12 грудня 2017 року на стіні сільської школи поруч із такою ж дошкою в пам'ять про ще одного земляка Івана Негера.

Директор школи, ветеран АТО, активний волонтер Володимир Леонідович Застрожников щиро подякував усім причетним до встановлення меморіальної дошки.

* * *

В кінці 2017 року пішов із життя ще один наш земляк, патріот, славний син України Олександр Юлійович Тур, який народився 13 травня 1968 року в місті Гуляйполі. Коли почалася антитерористична операція на сході нашої країни, його призвали по мобілізації у серпні 2014 року. Брав безпосередню участь у бойових діях. Повернувся додому 9 листопада 2015 року. Та не минуло й року, як вирішив піти на контрактну службу. Контракт уклав на 5 років. Служив у окремому 121-му полку зв'язку.

На жаль, Тур Олександр Юлійович загинув під час виконання службових обов'язків.

* * *

Серед тисячі бійців, які воюють на Сході України, захищають територіальну цілісність України є і гуляйпільці. Одним із них був Тарас Григорович Шевченко, який ніс бойову службу в зоні антитерористичної операції. Колишній кореспондент Запорізького телеканалу «ТВ-5» за самовідданість під



Олександр
Юлійович Тур



Тарас Григорович Шевченко



**Учасник АТО Володимир Леонідович Застрожніков (перший зліва)
з с. Верхньої Терси з бойовими товаришами. 2014 р.**

час боїв під Мар'янкою удостоєний ордена «За мужність» третього ступеня.

Боець 55-ї окремої артилерійської бригади Сергій Єременко мав мирну професію кухаря. Працював у Генічеську, в ресторані. Та неоголошена війна на Сході України вирвала його з мирних буднів і направила в зону АТО.

Сергія Дармороза та ще 11 гуляйпільців призвали за мобілізацією до лав Збройних Сил України 28 липня 2014 року. Після трьох тижнів військової підготовки, 24 серпня, у День Незалежності, вони отримали перше бойове хрещення під Старобешевим, прикриваючи тих, хто виходив з Іловайська. Ризикуючи своїм життям, вони зберегли його тисячам українських солдат.

Справжніми бійцями-патріотами зарекомендували себе: водій, мужній, добросовісний Олександр Гуцов, розумний, настирний, теж відмінний водій ГАЗ-66, старший офіцер батальйону Геннадій Лисогор, суворий, але справедливий, кращий командир гармати Петро Дармороз, розвідник, який заслуговує найкращих слів подяки, Олександр Руденок, старшина з господарської частини, який завжди вчасно і нагодує, і вирішить всі побутові проблеми, директор Верхньотерсянської ЗОШ I-III ступенів Володимир Застрожніков, Дмитро Горпинич, Віктор Цьопкало, Володимир Усенко, Віктор Кравчук та багато інших.

Серед гуляйпільців, які захищали територіальну цілісність держави України був і старший лейтенант Збройних сил України Ар-

тем Володимирович Горпинич, який народився 27 листопада 1991 року в місті Гуляйполі Запорізької області.

2012 року закінчив Академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, спеціальність «управління діями підрозділів аеромобільних військ».

Указом Президента України №915/2014 від 4 грудня 2014 року «За бездоганне виконання військового обов'язку, особисту хоробрість, самовідданість і мужність, виявлені у захисті державних інтересів України, нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня».

У травні 2015 року серед учасників анти-терористичної операції був наш земляк Микола Миколайович Шабалтій. У 1989 році він закінчив Тбіліське вище артилерійське командне училище. 15 років служив у Збройних Силах України, а у 2000-у потрапив під скорочення. І ось, у 2014-у, коли нашу державу спіткало таке лихо, він без вагань добровольцем пішов до Держприкордонної служби України.

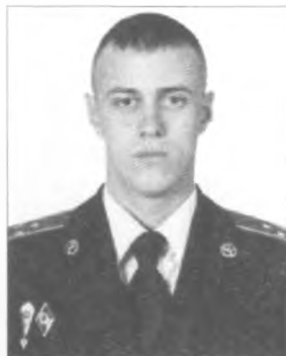
За особисту мужність і героїзм, виявлені в захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нашого земляка відзначили нагрудним знаком «За мужність в охороні державного кордону» та неодноразово – Почесними грамотами.

Сотні гуляйпільців і в серпні 2015 року продовжували відстоювати територіальну цілісність України на Донбасі. Серед учасників Анти-терористичної операції у спецпідрозділі «Сармат» служив В'ячеслав Олексійович Штепа, якого командування сектора «М» нагородило Почесною грамотою за сумлінне виконання бойових завдань.

І сьогодні земляки-гуляйпільці зі зброєю в руках відстоюють свободу і територіальну цілісність рідної України.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть причини антитерористичної операції на Донбасі?
2. Назвіть воїнів-земляків, які віддали життя за територіальну цілісність України?
3. Кого ви знаєте із учасників антитерористичної операції?
4. Підготуйте розповідь про земляків – воїнів АТО.



**Артем Володимирович
Горпинич**

ГУЛЯЙПІЛЬСЬКІ ВОЛОНТЕРИ

«Побиття студентів 28-30 листопада 2013 року в Києві, Майдан гідності, незаконна анексія Криму у 2014 році путінськими «зеленими чоловічками» сколихнули патріотів України. І ми, незважаючи на небезпеку, з березня 2014 року разом з Андрієм Івановичем Дикунном, – розповідала Валентина Володимирівна Синельник, – розпочали допомагати українській армії. Спочатку це був Крим. Возили хлопцям одяг, продукти. Своїми діями ми показали, що ми проти окупації, що ми не хочемо війни».

Щоб ні в кого не було сумніву, що Гуляйпільля – це Україна, родини Синельникових, Роспопових, Хохотви, Чучків, Циби, Лутохіна, Дикуна, Джумара і багатьох інших гуляйпільців почали вішати українські прапори по вулицях Донецькій, Базарній, Шевченка, Пологівський шлях, площі Героїв України.

Крім того, було організовано «Гуляйпільську самооборону», де керівником обрали Олександра Михайловича Синельника. Члени самооборони вирішили збудувати блокпост на виїзді з міста на східній околиці. І з 18 квітня 2014 року почалося цілодобове чергування на блокпосту. Коли ж розпочалося відновлення української армії, бойові дії в Донбасі, гуляйпільські волонтери, а це родини Синельників, Роспопових, Савченків та інших, активізували свою роботу.

– Нам не потрібна ця війна, – сказав голова громадської організації «Гуляйпільська самооборона» Олександр Синельник, – уже була одна, афганська, на якій ми втратили багато життів, а наша родина – чоловіка і батька. Тож поширення її допустити просто не можна.

– Хто, як не ми... – так сказала при зустрічі Валентина Володимирівна Синельник, директор ПП «Роспопов Сергій Вікторович» (Гуляйпільський млин). – Ми маємо сьогодні всі в такий важкий час об'єднатися, об'єднати наші зусилля і, справді, хто чим може допомагати нашим синам і чоловікам захищати цілісність України на Донбасі.

Щомісяця працівники млина (а це 25 чоловік) роблять особистий внесок для армії – чи то грошима, чи продуктами, а то й речами. Родичі Валентини Володимирівни регулярно готують для вояків різноманітні страви (борщі, холодці, м'ясо, пиріжки і т. ін.).

– На зібрані благодійні кошти, – казала Валентина Володимирівна, – закупаємо продукти, речі, збираємо все те, що зносять



**Валентина Володимирівна Синельник із синами (зліва направо)
Анатолієм, Володимиром, Олександром і Сергієм**

нам люди (і повірте, дуже багато в нас таких небайдужих, як ось Наталія Сірінюк, котра не пошкодувала м'яса і сала з цілого кабана!), а потім наші відважні волонтери Олександр Хохотва, Сергій Мазурок, Олександр Чучко та інші, ризикуючи життям, відвозять все те бійцям в зону АТО. – Знаєте, у мене є одне – єдине палке бажання – тільки б живими поверталися хлопці із тієї війни. Щоб не плакали матері, не сиротіли діти. Заради цього й робимо святу справу.

Події на Донбасі нікого з гуляйпільських патріотів не залишили байдужими до долі України, її територіальної цілісності і вони сумлінно взялися за волонтерську роботу. Активно допомагають хто чим може учасникам АТО Валентин Циба, Вячеслав Рибалко, Сергій Курман, Валентина Федоренко, Ольга Тверденко, Олександр Чучко, Сергій Левченко, Анатолій К्लешня, Роман Лутохін, Анатолій Зуйченко, Геннадій Сумрій і багато інших.

За активну допомогу українським військовим командування 55 артилерійської бригади у 2015 році Грамотою нагородило голову громадської організації «Гуляйпільська громада» Андрія Дикуну.

Наша землячка пенсіонерка Надія Онищенко, переймаючись болем свого материнського серця до бійців, що воюють на Сході (сама має сина), якось вирішила напекти їм пиріжків з картоплею та капустою. Так і зробила, залучивши до цього і свою сусідку Ніну Зайцеву. Запакували випічку в коробки, написали хлопцям побажання та їй віднесли в пункт збору допомоги до Валентини Синельник. Згодом до жінок приєдналися ще їх родичі Валентина і Любов Тутови.



**Олександр Юрійович
Коростельов**

ТОВ «Преображенське» Олександр Юрійович Коростельов.

13 грудня 2014 року начальник управління агропромислового розвитку райдержадміністрації Микола Андрійович Ніколаєнко повідомляв:

– Сільськогосподарські підприємства району з першого дня оголошення акції «Допоможемо Українській армії» активно включилися у благодійну справу. Кожне із 25 господарств, крім того, що перерахувало кошти до Благодійного Фонду «За єдність та мир», надало українським військовим різну допомогу на загальну суму 1 мільйон 325 тисяч гривень.

Лише ПП «СП «Гуляйпільське» (директор Сергій Курман) відправило в зону АТО різноманітних речей, технічних засобів, продуктів на 400 тисяч гривень. Благодійна допомога бійцям на Сході від ТОВ «Агро-Континент» складала 165 тисяч гривень.



**Сергій Іванович
Курман**

«Ми старались забезпечити їх усім необхідним, – сказав у розмові директор товариства Володимир Щербина, – побутовими речами, постільною білизною, одягом, взуттям, бронезилетами, запасними частинами до техніки, продуктами харчування. І все з єдиною метою – аби наші захисники були тепло одягнені і нагородвані, щоб міцно тримали зброю»...

120378 гривень – такий внесок у патріотичну акцію зробило ТОВ «Батьківщина» (Віктор Савовський), 100 тисяч гривень – ТОВ «Лілія» (директор Ярослав Курман), ТОВ «Еталон-Агро-Плюс» (Федір Брезицький) – 90500, ПСП «Мир» (Олександр Чуб) – 71200, ТОВ «Новий Заповіт» (Олександр Кульов) і ТОВ «Ранкова Зірка» (Сергій Солодкий) – по 70000 грн., ТОВ «Авангард» (Антоніна Савченко) – 50000, ТОВ «Перемога» (Леонід Горпинич) – 56000, СВК «Любимівський» (Василь Мартиненко) – 32500, ТОВ «Україна» (Микола Тимофієв) – 30000, ТДВ «Агронива» (Микола Новохатько), ТОВ «Чарівне» (Геннадій Глущенко), ТОВ «Плаверс ЛТД» (Олександр Хлистунов) – по 10000 гривень.

Серед земляків-благодійників хочеться назвати і директора ТОВ «Преображенське» Олександра Коростельова, директора ТОВ «Основа-Агро» Олександра Жовніренка, приватних підприємців Валерія Кубрака, Юрія Журавля, Дмитра Коростельова, Юрія Романця, Олександра Черненка, Миколу Вербицького, Романа Міщенка, родину Валентини Синельник та інших.

4 серпня 2015 року за інформацією М. А. Ніколаєнка сільгоспприємства району всіх форм власності подали матеріальної та фінансової допомоги учасникам АТО майже на 2,5 мільйона гривень. Серед найактивніших були ТОВ «Агро-Рівноплля» (директор Іван Курман), ПП «СП «Гуляйпільське» (Сергій Курман), ТОВ «Лілія» (Ярослав Курман), ТОВ «Агро-Континент» (Володимир Щербина), ТОВ «Україна» (Микола Тимофієв) та інші.

В районі постійно шириться волонтерський рух, спрямований на підтримку земляків-учасників АТО.

Дієву допомогу учасникам антитерористичної операції надавав і надає колектив приватного сільськогосподарського підприємства «Мир», особливо його директор Олександр Григорович Чуб. Ще з жовтня 2014 року темирівці почали ремонтувати бойову техніку, закуповувати до



**Олександр
Григорович Чуб**

неї запасні частини. А коли дізналися, що в село прибудуть воїни з «гарячих точок» Донецької та Луганської областей, терміново взялися за підготовку місць для їх розміщення, зібрали по селу ковдри, простирадла, матраци, подушки. Для підготовки приміщень під казарми створили спеціальну будівельну бригаду, яка взялася за роботу. Налагодили побут, роботу польової кухні, лазні.

Будівництво блокпосту, розміщення людей, харчування, автопослуги також припало керівництву ПСП «Мир». Всі витрати на допомогу силам АТО сягнули більше 100 тисяч гривень. Крім того, на прохання благодійного фонду «Небайдужі серця» перерахували на придбання телевізорів 5 тисяч гривень, а скільки на продукти – ще не рахували.

11 червня 2015 року в зону АТО пішов відремонтований БТР 55-ї окремої артилерійської бригади. Ремонтували його у ТОВ «Зап-АгроТех», де директором Олександр Білай. Його ремонтували слюсар Микола Семенюта і Олександр Кульов.

Ще з початку бойових дій на Сході України допомогу отримували від ТОВ «ЗапАгроТех» бійці 72-ї окремої моторизованої бригади. Це і харчові набори, ремонт бензопил, придбання берців, забезпечення «буржуйками», печами булер'ян, теплим одягом, медикаментами.

Наш земляк родом із села Новозлатополя, офіцер – десантник Віктор Вікторович Легкодух 2014 року у одному з боїв на Донбасі був тяжко поранений. Він лікувався в місті Львові. Рідні, особливо його мама Людмила Іванівна, дуже переживала за сина. І дуже добре, що поряд із цією сім'єю були такі люди, як Антоніна Миколаївна і Роман Васильович Савченки, які підтримали земляка-патріота.

Підтримка наших земляків: і підприємців, і звичайних людей, і школярів просто неоціненна.

За рахунок залучених коштів (меценатів та благодійників) 27 сімей військовослужбовців, мобілізованих до лав ЗСУ, забезпечено дровами.

На початок липня 2015 року в районі тимчасово дислокувалося 4 підрозділи Збройних Сил України та інших військових формувань. Їм забезпечили належні умови несення служби та проживання, харчування, санітарно – побутові умови, транспортні перевезення.

4 липня 2015 року гуляйпільські волонтери, які стали справжніми рятівниками для військової техніки першого гаубичного дивізіону 55-ї артилерійської бригади, отримали пам'ятні медалі «За безкорисливе служіння Батьківщині» від командування військової

частини 1978. Серед них: Олександр Синельник, Анатолій Павліченко, Сергій Мазурок, Олександр Хохотва, Анатолій Синельник, Володимир та Сергій Роспопови.



5 грудня 2017 року генерал армії Степан Полторак вручив відомчі відзнаки та нагороди волонтерам-гуляйпільцям з нагоди свята – Міжнародного дня волонтера. **Ордени «Знак Пошани» отримали Сергій Опара (третій справа) і Анатолій Павліченку (другий справа)** (на знімку).

23 грудня 2017 року командування 55 окремої артилерійської бригади нагородило орденом Олександра Михайловича Синельника за активну волонтерську діяльність.

Велика і потрібна волонтерська робота родини Синель-



Орденська книжка О. М. Синельник

ників і Роспопових високо оцінена учасниками АТО. Командири військових частин ВО105, 55 окремої артилерійської бригади, підрозділу сектору «Б», 93 механізованої бригади та інших нагородили їх своїми Подяками.

6 грудня 2016 року почесними відзнаками – орденами третього ступеня «За заслуги перед Запорізьким краєм» нагороджені волонтери: директор ТОВ «Агро-Континент» Володимир Борисович Щербина і приватний підприємець Олександр Михайлович Синельник.

У листопаді 2017 року волонтера, приватного підприємця Валентину Володимирівну Синельник нагородили орденом «За заслуги перед Запорізьким краєм» третього ступеня за сумлінну багаторічну працю, вагомий внесок у розвиток сільського господарства та волонтерський рух.

– Але ми працюємо не за нагороди, – заявила В. В. Синельник.

Допомога гуляйпільців надихає воїнів там, на фронті, додає їм сил. Громадські організації «Гуляйпільська громада» і «Гуляйпільська самооборона» закликають земляків продовжувати волонтерську роботу – допомагати українській армії. Допоки хлопці стримують ворога там, на Донбасі, ми спокійні тут, у нашому краї.

Дайте відповіді на запитання:

1. Хто такі волонтери?
2. Назвіть гуляйпільських волонтерів і розкажіть про їх діяльність.
3. Як ви ставитеся до волонтерського руху в нашому районі?
4. А яке ваше ставлення до подій на сході України в час антитерористичної операції?
5. Чи є на вашій школі меморіальна дошка? Якщо є, то розкажіть кому вона присвячена і за що?



**Олександр
Михайлович
Синельник**



**Валентина Василівна
Синельник**

РОЗДІЛ X

ВОНИ – ГУЛЯЙПІЛЬЦІ

Місто Гуляйполе є батьківщиною багатьох видатних земляків, які своїм мирним та ратним трудом прославили його у світі. Тут народився український поет Грицько Кернеренко (1863 р.) а у 1882 році і український прогресивний письменник, театральний діяч у США й талановитий актор Єлисей Андрійович Карпенко (псевдоніми – Український, Олег Азовський, Є. А. Айра, Степовий гість, Шашура Олександра, Андрій Люшня та ін.). В 1905-1910 роках він є активним учасником революційного руху в Гуляйполі. У 1909 році, рятуючись від переслідування царського уряду, емігрував у Америку. У 1917 році повернувся в Гуляйполе, гостро критикував Н. І. Махна за його анархістські погляди і, боячись розправи, знову емігрував до Америки, де в 1933 році помер.



Михайло Семенович
Тардов

Одним з визначних творів Є. А. Карпенка, у якому відтворено життя селян нашого краю, є драма-поема в прозі «Земля».

У 1892 році в Гуляйполі народився і виріс український письменник Михайло Семенович Тардов, автор роману-трилогії «Фронт». Гуляйпільці шанують пам'ять свого земляка. Вулиця, де народився і виріс письменник, названа його ім'ям.

До німецько-радянської війни 1941-1945 років у Гуляйпільській районній газеті «Сталінським шляхом» працювали майбутні українські поет і письменник Василь Андрійович Лісняк і Михайло Денисович Гайдабура (загинув у 1942 році, захищаючи від ворога Севастополь).

В Гуляйполі 5 травня 1909 року народився відомий український письменник і драматург Леонід Аронович Юхвід, автор п'єси «Весілля в Малинівці».

В тодішньому селі Гуляйполі 26 жовтня 1888 року в бідній селянській родині народився Нестор Іванович Махно, керівник Револю-



Василь Андрійович
Лісняк

ційної повстанської армії України (махновців), який 25 липня 1934 року помер в еміграції в Парижі.

Поет, кандидат філологічних наук, доцент Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Олексій Іванович Карпенко (псевдонім Олекса Гайчур), внук Єлисея Андрійовича Карпенка, теж народився у місті Гуляйполі в 1930 році.

Гордістю Гуляйпільської землі є видатний кінооператор, лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Державної премії СРСР і Росії, член – кореспондент Академії мистецтв України, призер багатьох Міжнародних кінофестивалів Вілен Олександрович Калюта, який народився 22 жовтня 1930 року в місті Гуляйполі Запорізької області.

Гуляйполе є малою батьківщиною відомого вченого-історика, популярної української письменниці, лауреата Державної премії імені Т. Г. Шевченка Раїси Петрівни Іванченко, яка народилася 30 листопада 1934 року в місті Гуляйполі в сім'ї службовців. Доктор історичних наук, професор Київського державного університе-



Зліва-направо: поети Володимир Сосюра і Василь Діденко

ту імені Т. Г. Шевченка, член Спілки письменників України є автором історичних романів про Київську Русь – «Гнів Перуна» (1982), «Золоті стремена» (1984), «Зрада, або як стати володарем», «Отрута для княгині». В 1996 році ця тетралогія про Київську Русь була гідно поцінована: Раїса Петрівна Іванченко удостоїлася Державної премії імені Т. Г. Шевченка.

У місті Гуляйполі 1937 року народився відомий український поет, автор пісні «На долині туман», член Спілки письменників України Василь Іванович Діденко.

Рідним змалечку Гуляйполе є і члену-кореспонденту Транспортної Академії України, лауреату Державної премії України Віктору Іллічу Крату, як і поетесі та журналісту, лауреату Міжнародної премії імені В. Винниченка, одному з авторів книги «Нестор і Галина. Розповідають фотокартки» Ларисі Степанівні Верьовці.

22 серпня 1937 року в місті Гуляйполі народився президент Федерації шахів України, заслужений діяч фізкультури і спорту, доктор економічних наук, професор, академік Української академії наук національного прогресу Іван Сергійович Бик.

Гуляйполе є колыску долі для 14 членів Національної Спілки письменників України, в тому числі для Михайла Семеновича Тардова, Леоніда Ароновича Юхвіда, Василя Івановича Діденка, Григорія Івановича Лютого, Любові Григорівни Геньби, Віти Володимирівни Забави, заслужених працівників культури України, журналіста Дмитра Артемовича Литвиненка і Ана-



Доктор економічних наук, професор, академік Іван Сергійович Бик

толія Лазаровича Столяренка, заслужених лікарів Миколи Івановича Костенка та Олександра Олексійовича Мусійка, заслуженого тренера України Олександра Андрійовича Ткаченка, заслуженого агронома України Миколи Івановича Карпенка, заслужених працівників сільськогосподарства України Василя Івановича Мартиненка, Надії Лук'янівни Биковської, Миколи Миколайовича Новохатька, Миколи Григоровича Тимофієва, Микола Олексійови-



Микола Миколайович Новохатько

ча Писанка, Сергія Івановича Курмана, заслуженого майстра спорту, п'ятиразового чемпіона СРСР і світу з легкої атлетики Людмили Павлівни Веселкової-Семенюти, генерал-майорів Валентина Семеновича Шелипова і Анатолія Миколайовича Буренка, адмірала флоту СРСР, командуючого Балтійським флотом Віталія Павловича Іванова.

Гуляйпільська земля подарувала світові кавалера трьох орденів Слави Федора Васильовича Зінзікова, випестувала п'ятьох Героїв Соціалістичної Праці Марію Павлівну Михайлик, Івана Федоровича Тарасевича, Івана Полікарповича Мартиненка, Олександра Олександровича Зачепила і Григорія Кіндратовича Коровку.

Імена людей, які своєю працею прославляють Гуляйпільський край, можна називати ще і ще, бо земля наша не скупиться на синів і дочок, які примножують її славу історію.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть людей, які своєю працею прославили Гуляйпільський край.
2. Підготуйте невеликий реферат про життя і творчість поета Василя Діденка.
3. Розкажіть про солдатські подвиги Федора Васильовича Зінзікова.
4. Підготуйте і представте однокласникам творчий проект про одного з відомих земляків.

РОЗДІЛ XI ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

ЦЕРКВИ

Образ села дев'ятнадцятого століття просто неможливий без високо піднятих над обрієм золотих куполів з хрестами, мелодійного передзвону, який чути було на десятки верст. І хоч відходять у небуття покоління очевидців, пам'ять залишається, як естафета, без неї нема і не буде народу.

А що ми знаємо про ті оповиті серпанком часу роки? Небагато. Тому й хочеться розповісти про церкви Гуляйполя. Їх жителі зводили власним коштом і називали на честь релігійних свят або святих. Робили це добровільно, з радістю й завзяттям.

Як же в Гуляйполі будувалася перша церква?

Відкриємо «Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего 18 столетия» (Выпуск 2, изд. в Екатеринославе, 1880, лл. 301-306) і почитаємо: «Пользуясь выгодной и удобной, богатой и счастливой местностью, жители скоро обстроились домами и усадьбами, обзавелись хозяйством и начали хлопотать о постройке церкви во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня.

Дело о постройке церкви излагается по документам, найденным между бумагами консисторского архива.

В августе 1794 г. Новомосковского уезда казенного села Гуляй-Поле жители представили преосвященному Гавриилу, митрополиту Екатеринославскому, прошение: «В слободе нашей, новозаселяемой с 1787 года по дозволению губернатора, называемым Гуляй-Поле, имеется населенных дворов 150 малороссийского народа, да и оной в приход принадлежит могущие деревни помещиков-прапорщика Дмитриева, значкового товарища Кислого, прапорщика Максимовича, от которой слободы нашей самые ближайшие церкви – село Покровское в 50 верстах и крепость Кирилловская в 70 верстах расстояние состоять; почему из нас многие, по неимению ни церкви, ни священника, лишаемся служения Божего Слова, престарелые без исповеди и причастия святых тайн, а рождающиеся младенцы без крещения помирают и некоторые год по 6 и 7 как не говеют, не исповедываются и не приобщаются. По сей необходи-

мой нужде намерены в оной слободе нашей выстроить церковь Возвижения Честного Креста ...».

28 серпня 1797 року митрополиту Гавриїлу Павлоградське (знаходився в Новомосковську) духовне правління доповідало, що храм у Гуляйполі збудовано, поставлено іконостас, престол і жертвник, що для священнослужителя є в достатній кількості срібний посуд з позолотою, придбано два дзвони.

Для перевірки зробленого в село прибув благочинний Яків Білий. А 7 вересня 1797 року митрополит дозволив і благословив Новомосковського протоієрея Федора Круп'янського освятити церкву. Це доручення той виконав 5 жовтня і тут же відправив перше богослужіння. Храм був названий на честь свята, що відзначається 27 вересня.

...Через рік перша церква в Гуляйполі згоріла. Ось що писали сільський голова Гаврило Ярезов, волосний виборний Федір Пика, титарі Семен Саровський та Микита Генус і волосний писар губернський регістратор Василь Куликов Катеринославському митрополиту: «Сього вересня 14-го (за новим стилем 27) в день свята Чесного і Животворящего Хреста Господнього Воздвиження, як і храм церкви нашої, в той же день трапилося по закінченню божественної літургії і всього належного до такого дня богослужіння, після виходу з церкви приїжджого з різних місць і всього села народу, як звичайно, в хати свої або кому куди треба, не дальше, як би сказати, з півгодини або і того менше, невідомо з якої причини, приреченій Богом або по нещастю нашому, оная церква так раптово загорілася і враз охоплена вогненним полум'ям так сильно, що скільки не було народу, ніякими засобами не довелося не тільки загасити, а й через такий нещасний випадок лишилися ми всього свого задоволення і всіх християнських треб...».

Нова церква в Гуляйполі була закладена 17 листопада 1798 року священником Новомосковсько-Успенівської, тобто Вороновської церкви Микитою Звенигородським. А 9 грудня того ж року Маріупольське духовне правління, яке знаходилося в нинішньому місті Токмаці, доповідало митрополитові, що священник І. Ворошков прохає дозволу розпочати правити службу у своєму будинку. На що частково отримав дозвіл.

Та в 1835 році й ця церква згоріла. На її місці збудували третю і назвали на честь святої Тройці, котра відзначається на 50-й день Пасхи, Воскресіння Христового.

Відомо, що храми в кінці XVIII-XIX століть виконували не тільки релігійні функції, а й освітні, при них нерідко засновувалися школи на кошти прихожан. Крім того, священники були ще й реєстраторами актів громадянського стану, вели запис народжених і померлих.

Так, 26 жовтня 1888 року книга реєстрації актів громадянського стану Гуляйпільської Христо-Воздвиженської церкви за № 217 засвідчує, що в родині державного селянина с. Гуляй-Поля Івана Родіоновича Махна та його дружини Явдокії Матвіївни народився син Нестор. Хрестили його священник Іоанн Стадницький з дияконом Василем Семачевським.

У 1888-1890 роках у Гуляйполі на центральному кладовищі збудували кам'яну церкву в ім'я апостола Хоми.



Свято-Троїцька церква

У кінці дев'ятого століття в нашій краї починається будівництво кам'яних церков. У 1890-1900 роках споруджено Свято-Троїцьку церкву з трьома престольними, або як тоді говорили, храмовими святами: на честь святої Тройці, Воздвиження Христа Господнього і святителя Миколи Чудотворця.

За розповідями старожилів для фундаменту під церкву вирили величезний котлован. Коли освячували котлован, то тільки вершки хо-

ругв і хреста було видно. А коли посвятили храм, то біля нього три дні йшов обід. Готували його тут же в спеціально збудованому балагані повар Іван Кущ та його помічник Григорій Трохимович Кущ. Стару дерев'яну церкву розібрали і вивезли на майдан біля Піщанської школи, щоб там знову скласти. Але до самої революції 1917 року роботи по спорудженню не починались. Коли ж розгорілася громадянська війна, дерево розібрали, а точніше розікрали. Говорили, що Терешко Дихало збудував нову хату з церковного дерева.

На весь повіт славилася гуляйпільська Свято-Троїцька церква. Висотою понад 30 метрів, з дуже гучними дзвонами. Вона була побудована на місці старої, дерев'яної, яку зруйнувала пожежа. Будувалася церква понад 10 років, а завершено будівництво було в 1900 році. В значній мірі будівництво фінансувалося завдяки жертвуванням місцевих прихожан.

Споруджений за проектом італійських і німецьких архітекторів Свято-Троїцький собор вражав красою. Ще здалеку відкривався чудовий вид на 5 бань і дзвіницю. Цьому сприяло ще й вдале розташування храму. Стояв він на місці сьогодняшнього центрального парку – в самому центрі Гуляйполя.

Оздоблення храму тривало майже удвічі довше, ніж саме будівництво. Благо, кошти на це були виділені чималі. Адже багаті прихожани, серед яких були і поміщики, і купці, не поскупилися на гроші. Настінні розписи у Свято-Троїцькій церкві робили майстри аж із Санкт-Петербурга. Фрески, вітвар з царськими воротами, люстри і прекрасні ікони стали справжньою окрасою храму.

Зовні собор теж вражав красою. Його хрести були вилиті із так званого «червоного золота» (99-ї проби). П'ять бань і дзвіниця сяяли, мов золоті. Досягалось це через те, що у фарбу додавали ртуть, яка надавала їм блиску. Церкву було видно за десятки кілометрів.

«Майдан навкруг новобудови теж був чудово облаштований. Його вимостили каменем і оточили величезним триметровим парканом, що складався з одного метра каменю та 2 метрів металевої огорожі. Металеві ворота при вході до майдану навколо церкви були величезними – 4 метри у висоту і 6 – у ширину...

Біля церкви також був споруджений великий будинок (так звана церковна сторожка). Фасадом він виходив у бік нинішньої вулиці Соборної (до речі, її історична назва саме і пов'язана з цим собором). Взимку, коли було холодно, в сторожці хрестили дітей. Там же проводив свої заняття церковний хор.

Сім'ї священнослужителів жили напроти сторожки, в «церковному» будинку (просторе кам'яне приміщення, що збереглося й зараз). Вже за радянських часів у цьому будинку розмішувалися квартири партійних і державних працівників.

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому виникла потреба гуляйпільців у побудові церкви?
2. Коли була побудована перша церква в Гуляй-Полі і яка її доля?
3. Якою будівлею церкви гордилися земляки?
4. Передайте ваші враження від Свято-Троїцької церкви у Гуляй-Полі. Чи знаєте ви, що тепер знаходиться на її місці?
5. А які назви мають сучасні церкви у Гуляйполі? Чи вони такі ж величні і красиві, як Свято-Троїцька?

ГАЗЕТИ

Перша друкована газета – орган Революційної Повстанської армії України (махновців) і анархістів – почала виходити 1 березня 1919 року в селі Гуляйполі. Називалась вона «Гуляйпільський набат». А 17 травня того ж року побачив світ перший номер газети «Путь к свободе» теж у Гуляйпільській друкарні. Це був основний друкований орган революційних повстанців і військ імені Батька Махна, який друкувався і російською, і українською мовами.

«Безвладний лад», «вільний радянський лад», «вільні ради від диктатури будь-якої партії», «анархія» – це неповний перелік програмних положень і агітаційних виступів махновців, які пропагувалися і поширювалися через газети «Гуляйпільський набат», «Набат», «Путь к свободе», «Голос махновця», «Повстанець», «Голос повстанця» та інші.

6 червня 1921 року на зміну махновським газетам почала виходити в Гуляйполі російською мовою газета «Известия» – орган повітревкому і повітпарткому КП(б)України, яка стала помічником комуністів за утвердження Радянської влади.

Редакція газети знаходилась на вулиці Вокзальній (тепер Шевченка) у будинку Цапка.

У квітні 1922 року в Гуляйполі почала виходити газета «Провинциальный вестник». Видавав її секретаріат виконавчого комітету. Виручені кошти йшли на користь голодуючих.

року частина її входила до Новозлатопільського єврейського національного району) з 1930 року почала виходити у світ газета єврейською мовою «За суцільну колективізацію». З 1932 року вона називалась «Колвірт Штерн» («Колгоспна зоря»). З 1935 року в Новозлатопільській районній друкарні почали друкувати дві газети: єврейською мовою – «Колвірт Штерн» і українською – «Колгоспна зоря».

Районна друкарня і районні газети знаходились у приміщенні, де зараз перебуває комода ТОВ «Авангард».

Крім того, у листопаді 1993 року в районній друкарні побачив світ перший номер газети «Майдан» Гуляйпільської організації Української республіканської партії.

З 20 листопада 2003 року на районному інформаційному просторі виникла щотижнева рекламно-інформаційна газета «Рекламное Гуляйполе».

14 серпня 2004 року побачив світ перший номер інформаційної газети «Лан» Гуляйпільської районної організації Народної Аграрної партії України.

У жовтні 2004 року в Пологівській друкарні надрукували перший номер газети «Вільний майдан». У редакційній статті повідомлялося, що «газета «Вільний майдан» абсолютно немає ніякого відношення до газети Гуляйпільської районної організації УРП «Собор» «Майдан» і людей, які причетні до цієї організації. Просимо не плутати ці два різні видання».

У листопаді 2005 року пішов до читачів перший номер газети «Народний майдан» Гуляйпільської районної організації Народної партії «Народний блок Литвина».

Крім районної та стінних газет на Гуляйпільлі виходили друковані багатотиражні газети. Перша багатотиражка вийшла навсні 1932 року. Вона називалась «Правда» на большевитском севе», випускала її виїзна редакція газети «Правда».

З 1933 року до 24 січня 1935 року в Гуляйполі видавалась друкована багатотиражка «Колгоспна бригада» – орган політвідділу Гуляйпільської машинно-тракторної станції (вийшло 159 номерів), котра у зв'язку з утворенням Гуляйпільського району буда реорганізована в районну.

Друге дихання багатотиражні газети отримали в кінці 50-х на початку 60-х років минулого століття, коли почали виходити друковані колгоспні багатотиражні газети. Від 7 листопада 1956 року до ве-

ресня 1991 року в районі було 9 колгоспних друкованих багаторижних газет («Шляхом Леніна» (колгосп «Заповіт Леніна»), «Шляхом Ілліча» (колгосп імені Ілліча), «Прапор комунізму» (колгосп «Україна»), «Радгоспна правда» (птахофабрика «Гуляйпільська»), «Ленінець» (колгосп імені Леніна), «Зірка» (колгосп імені Енгельса), «Колективні лани» (колгосп «Авангард»), «Слава» (колгосп імені Карла Маркса), «За врожай» (колгосп імені Горького).

З 2005 року в районі почала виходити багатотиражна газета «Терсянський вісник» (засновник і видавець ТОВ «Агро-Континент»), а з 2010 року – «Темирівська світлиця» (орган приватного сільськогосподарського підприємства «Мир»).

З 2016 року читачі району почали отримувати газету «Актуальний погляд», засновником якої є приватна особа.

Дайте відповіді на запитання:

1. Згадайте, коли в Гуляй-Полі з'явилась перша друкована газета?
2. Що ви можете розповісти про махновські газети?
3. Як називалася перша більшовицька газета на Гуляйпільлі?
4. Підготуйте розповідь про історію преси нашого району.
5. Кого із журналістів районної газети ви знаєте? Розкажіть про це?
6. Що ви знаєте про колгоспні друковані багатотиражні газети?

ПОВТОРЮЄМО І УЗАГАЛЬНЮЄМО:

1. Хто і коли заселяв у давнину територію теперішнього Гуляйпільського району?
2. Як розвивався наш край у ХІХ столітті?
3. Розкажіть про розвиток промисловості в нашому краї.
4. Хто організовував земські (народні) школи на Гуляйпільлі?
5. Що ви знаєте про Миколу Олександровича Корфа? Розкажіть.
6. Коли запрацювала земська школа в Гуляйполі?
7. Які навчальні заклади до 1917 року працювали в Гуляйполі?
8. Розкажіть про роль «Просвіти» в культурному розвитку району.
9. Хто вів революційну боротьбу в Гуляйполі в 1905 році?
10. Що ви можете розповісти про «Союз бідних хліборобів»?
11. Хто такий Олександр Семенюта? Яка його доля?

12. Охарактеризуйте роль Нестора Махна в роботі групи «Союз бідних хліборобів».
13. Чому гуляйпільців називають махновцями?
14. В чому суть махновської реформи школи?
15. Назвіть нові форми народовладдя за Махном.
16. За що боролись махновці?
17. Як зміцнювалась Радянська влада в 20-ті роки ХХ століття в нашому краї?
18. Розкажіть про розвиток народного господарства в районі напередодні Другої світової війни.
19. Як війна вплинула на долю земляків?
20. Як проходила відбудова в нашому районі? Наведіть приклади самовідданої праці колгоспників і робітників.
21. Охарактеризуйте розвиток промисловості у нашому краї в післявоєнний період?
22. Які зміни відбулися на селі у 70-х-80-х роках минулого століття?
23. Підготуйте невелику творчу роботу про історію вашої школи.
24. Коли Україна стала незалежною державою?
25. Які ви знаєте форми державної влади України?
26. В чому полягало реформування аграрного сектора району часів незалежності?
27. Розкажіть про реформи в медицині часів незалежності. Чи досягли вони своєї мети?
- 28.3 якою метою проводиться адміністративно-територіальна реформа?
29. Що таке територіальна громада?
30. Які причини привели до збройного конфлікту на сході України?
31. Розкажіть про земляків-воїнів АТО.
32. Що ви знаєте про волонтерський рух у нашому краї?
33. Підготуйте реферат про кращих гуляйпільських волонтерів.
34. Підготуйте розповідь про одного із земляків, що прославив Гуляйпільський край.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Для тих, хто бажає знати більше про Гуляйпільський край, його історію та людей, пропонуємо прочитати такі книжки:

1. Жилінський В., Кушніренко І. Чисті джерела (частина перша). – Гуляйполе. – 1999. – 248 с.
2. Кушніренко І., Жилінський В. Література Гуляйпільщини (На пругких вітрах). Частина перша. – Дніпропетровськ. – ДНУ. – 2002. – 230 с.
3. Кушніренко І., Жилінський В. Фольклор Гуляйпільщини (Запорізька область). – Дніпропетровськ. – Пороги. – 2002. – 171 с.
4. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільський «Сільмаш». – Гуляйполе. – 2002. – 125 с.
5. Кушніренко І., Жилінський В. Література Гуляйпільщини (На пругких вітрах). Частина друга. – Дніпропетровськ. – Пороги. – 2003. – 216 с.
6. Кушніренко І., Жилінський В. На благословенній землі Добропільській. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2003. – 192 с.
7. Кушніренко І., Жилінський В. Темирівські обрії. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2004. – 160 с.
8. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільському ЗАТ «Агрошляхсервіс 45». – Запоріжжя. – Дніпровський металург. 2004. – 87 с.
9. Кушніренко І., Жилінський В. Напівзабуті імена. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2004. – 118 с.
10. Кушніренко І., Жилінський В. Люди Гуляйпільщини. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2004. – 224 с.
11. Кушніренко І., Жилінський В. Малинівські світанки. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2004. – 192 с.
12. Кушніренко І., Жилінський В. Успенівський слід. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2005. – 264 с.
13. Кушніренко І., Жилінський В. Преса Гуляйпільщини (Частина перша). – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2005. – 196 с.
14. Кушніренко І., Жилінський В. Преса Гуляйпільщини (Частина друга). – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2006. – 230 с.

15. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2006. – 252 с.
16. Кушніренко І., Жилінський В. Верхньотерсянські зорі. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2006. – 236 с.
17. Кушніренко І., Жилінський В. Василь Діденко. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2007. – 223 с.
18. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляй-Поле. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2007. – 410 с.
19. Кушніренко І., Явон Л. Гуляйпільщина: 1965-1991 роки. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2007. – 196 с.
20. Кушніренко І., Жилінський В. Церкви Гуляйпільщини. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2007. – 147 с.
21. Кушніренко І., Жилінський В. І вічно тополі шумлять. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2008. – 260 с.
22. Кушніренко І., Жилінський В. Веселка над Рівнопіллям. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2008. – 162 с.
23. Кушніренко І., Жилінський В. Гоп, куме, не журись. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2008. – 92 с.
24. Кушніренко І., Жилінський В. Любимівські борозни. – Запоріжжя. – Дике поле. – 2008. – 232 с.
25. Кушніренко І., Жилінський В. Голод і репресії на Гуляйпільщині. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2008. – 284 с.
26. Кушніренко І., Жилінський В. З надією в серці. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. -2009. – 262с.
27. Кушніренко І., Жилінський В. Новозлатополь: роки і долі. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2009. – 244 с.
28. Кушніренко І., Жилінський В. Санжарівське коріння. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2009. – 302 с.
29. Кушніренко І., Жилінський В. Нестор Махно і повстанці. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2009. – 356 с.
30. Кушніренко І., Жилінський В. Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2010. – 222 с.

31. Кушніренко І., Жилінський В. Бібліотеки Гуляйпільщини. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2010. – 296 с.
32. Кушніренко І. Степовики. Історія газетним рядком. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2010. – 610 с.
33. Кушніренко І., Жилінський В. Нестор Махно і «Союз бідних хліборобів». – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2010. – 172 с.
34. Кушніренко І., Жилінський В. М. О. Корф: справа всього життя. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2011. – 300 с.
35. Кушніренко І., Жилінський В. Освіта Гуляйпільщини. Частина перша. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2011. – 430 с.
36. Кушніренко І., Жилінський В. Дім, повний сонця і тепла. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2011. – 142 с.
37. Кушніренко І., Жилінський В. Воздвижівські горизонти. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2011. – 218 с.
38. Кушніренко І., Жилінський В. Освіта Гуляйпільщини. Частина друга. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2012. – 724 с.
39. Кушніренко І., Жилінський В. Спортивна слава Гуляйпільця. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2013. – 666 с.
40. Кушніренко І. Нестор Махно: від анархізму... до республіки. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2013. – 230 с.
41. Кушніренко І., Жилінський В. Село в долині. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2013. – 364 с.
42. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільці воїни-інтернаціоналісти. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2014. – 131 с.
43. Кушніренко І. Гуляйпільський політ. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2014. – 69 с.
44. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільця туристичне. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2014. – 238 с.
45. Шумілова І., Кушніренко І. Історико-педагогічне надбання як складова загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. – Донецьк. – Лондон – XXI. – 2014. – 143 с.
46. Кушніренко І. Освітня зоря Михайла Фоменка. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2014. – 134 с.

47. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільське самоврядування. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2014. – 575 с.
48. 51. Кушніренко І. Гуляйпілля (1941-1943 рр.). Окупація. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2015. – 112 с.
49. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільці – борці за Україну. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2015. – 98 с.
50. Кушніренко І., Горпинич О. Література Гуляйпільського краю. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2015. – 228 с.
51. Кушніренко І., Жилінський В. На щедрій землі Мирненській. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2015. – 193 с.
52. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпілля сільськогосподарське. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 763 с.
53. Кушніренко І. ВАТ «Птахофабрика «Зарічна». – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 112 с.
54. Кушніренко І., Горпинич Б. Чорнобиль у долі гуляйпільців. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 133 с.
55. Кушніренко І., Семіголовський Д. Гуляйпільська прокуратура. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 128 с.
56. Кушніренко І. Слід українців у історії Казахстану. – Казахстан. – м. Костанай. – 2016. – 60 с.
57. Кушніренко І. Колгосп на околиці. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 384 с.
58. Кушніренко І., Боровик В. Гуляйпільська міліція. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2016. – 278 с. та інші.
59. Кушніренко І. У краю, де гудуть поїзди. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. – 2017. – 312 с.
60. Кушніренко І. Гуляйпілля мистецьке. – Запоріжжя. – Дніпровський металург. 2017. – 519 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аршинов П. Історія махновського руху (1918-1921). – Берлін: 1923.
2. Білаш О. В., Білаш В. Ф. Дороги Нестора Махна. – Київ: 1993. – 592 с.
3. Бондар В. О., Величко О. Г., Козлова І. О. Народна війна 1941-1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області. – Запоріжжя, – 2005. – 553 с.
4. Газета «Більшовик Гуляйпільщини», № 21, грудень 1930 р.
5. Газета «Сталінським шляхом» (Гуляйполе), 25 вересня 1936 року, 26 червня 1941 року, 14 серпня 1947 року, 12 лютого 1954 р.
6. ДАЗО, Ф. 56. – Оп. 1, – спр. 2, – арк. 159.
7. ДАЗО. – Ф. 56. – Оп. 1, – спр. 208, – арк. 274.
8. ДАЗО. – Ф. Р. 1456. – Оп. 1, – спр. 376, – арк. 60.
9. ДАЗО. – Ф. Р. 5747. – Оп. 3, – спр. 107.
10. ДАЗО. Газета «Нове Запоріжжя» (1941-1943 рр.).
11. ДАЗО. Ф. Р. 1681. – Оп. 1 (1942 р.), – 1 од. (Гуляйпільська райземуправа при сільськогосподарському керівникові району).
12. ДАЗО. Ф. Р. 1654. – Оп. 1, – спр. 6, – арк. 1.
13. ДАЗО. Ф. Р. 1236. – Оп. 1, – спр. 15, – арк. 104.
14. ДАЗО. Ф. Р. 1627. – Оп. 2, – спр. 1, – арк. 1 (Гуляйпільська райуправа 29. XI. 1941 р.).
15. ДОДА. Із протоколів Олександрівського земського зібрання надзвичайної сесії. 30.05.1901 р.
16. ДОДА. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви і приходи XVIII століття. Вип. II, 1880 р.
17. ДОДА. Семенов-Тянь-Шанський В. П. Список населених пунктів Російської імперії. Географічно-статистичний словник Російської імперії, – т. 1, 1863 р., – с. 176.
18. Жилінський В. І. Перший голод // Голос Гуляйпільля. – 1992, – 24 березня, 7, 21 квітня, 2 червня.
19. Жилінський В. І. Перший повітовий // Голос Гуляйпільля. – 1991. – 27, 29 серпня.

20. Жилінський В. І. Другий повітовий // Голос Гуляйпілля. – 1992. – 28 листопада.

21. Жилінський В. І. Другий радянський голод // Голос Гуляйпілля. – 1993. – 6, 17, 24 липня.

22. Запорізький рахунок Великій війні 1939-1945. – Колективна праця істориків ЗНУ. – Запоріжжя: 2013. – 416 с.

23. З переказів старожилів міста Гуляйполя Гавриленка Семена Івановича, 1877 р. н., Куща Івана Трохимовича, 1881 р. н. та інших.

24. Із спогадів Куща Федора Івановича.

25. Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область. – Київ: 1970. – С. 273 – 298.

26. Історична довідка Гуляйполя. Гуляйпільський районний краєзнавчий музей.

27. Історичні довідки місцевих рад та старожилів Гуляйпільського району Запорізької області.

28. Коростильов В. Таємниці Гуляйпільського ОУН // Шлях перемоги. – 31 липня 1997 р.

29. Кушніренко І., Жилінський В. Голод і репресії на Гуляйпільщині. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2008. – 284 с.

30. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільське самоврядування. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2014. – 575 с.

31. Кушніренко І., Жилінський В. Гуляйпільці – борці за Україну. – Запоріжжя: Дніпровський металург. – 2015. – 95 с.

32. Кушніренко І., Жилінський В. Корф: справа всього життя. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2011. – 300 с.

33. Кушніренко І. Нестор Махно: від анархізму... до республіки - Запоріжжя. Дніпровський металург, – 2013. – 230 с.

34. Кушніренко І., Жилінський В. Освіта Гуляйпільщини. Частина перша. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2014. – 430 с.

35. Кушніренко І., Жилінський В. Освіта Гуляйпільщини. Частина друга. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2012. – 724 с.

36. Кушніренко І., Жилінський В. Спортивна слава Гуляйпілля. – Запоріжжя: Дніпровський металург, – 2013. – 666 с.

37. Кушніренко І., Явон Л. Гуляйпільщина. 1965-1991 роки. Запоріжжя: Дике поле, – 2007. – 196 с.

38. Маркович В. Підпілля ОУН в Запорізькій області. // Субота плюс. – 2001. – 5 липня, 7 липня.
39. Махно Н. І. Буремна юність (1888-1917). – Париж: 2006.
40. Нестор Махно. Воспоминания. Книга 1. – Париж: 1929.
41. Нестор Махно. Воспоминания. Книга 2-3. – Париж: 1936.
42. Нестор Махно. Селянський рух на Україні. 1918-1921. Документи і матеріали. – Москва: 2006. – 1000 с.
43. Нестор Іванович Махно. Спогади, матеріали і документи. – Київ: 1991.
44. Особистий архів Жилінського Володимира Ілліча.
45. Полтавець С. М. Діти Дикого поля. – Слов'янськ: 2008, – 526 с.
46. «Правда», № 30 (234) і № 32 (236) 1913 р.
47. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга 4. – 2008 р. – 648 с.
48. Спогади О. Є. Балак (Шевченко), 1928 р. н., м. Гуляйполе.
49. Спогади М. Й. Зінченко, 1941 р. н., м. Гуляйполе.
50. Щур Ю. Брати-ідеалісти: гуляйпільський формат. // Шлях перемоги. – 2009. – 9 грудня.
51. Щур Ю. Діяльність ОУН у м. Запоріжжі у 1940-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, – 2011, випуск XXX.
52. Яворницький Д. І. Вольности запорожских казаков. СП-б. 1898, с. 249.
53. Яланський В., Вєрьовка Л., Нестор і Галина: розповідають фотокартки. – Київ-Гуляйполе: 1999. – 544 с.

ЗМІСТ

| | |
|---|-----------|
| ЗАМІСТЬ ВСТУПУ..... | 3 |
| РОЗДІЛ І | |
| ВІД ДАВНИНИ І ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ..... | 4 |
| А ТАК ВСЕ ПОЧИНАЛОСЬ..... | 4 |
| ПРОМИСЛОВІСТЬ..... | 13 |
| ВИСТАВКИ..... | 15 |
| РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ..... | 17 |
| БІБЛІОТЕКИ..... | 18 |
| МЕДИЦИНА..... | 19 |
| РОЗДІЛ ІІ | |
| ГУЛЯЙ-ПОЛЕ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ..... | 21 |
| ПЕРЕДУМОВИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ..... | 21 |
| 1905 РІК..... | 21 |
| «СОЮЗ БІДНИХ ХЛІБОРОБІВ»..... | 28 |
| ЖЕРТВА ДОЛГА..... | 44 |
| РОЗГРОМ «СОЮЗУ БІДНИХ ХЛІБОРОБІВ»..... | 45 |
| СМЕРТЬ ОЛЕКСАНДРА СЕМЕНЮТИ..... | 47 |
| АНАТОЛЬ ГАК ПРАВДА ПРО ГУЛЯЙ-ПОЛЕ | |
| Спогад..... | 51 |
| ГУЛЯЙ-ПОЛЕ 1913 РОКУ..... | 62 |
| ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА..... | 67 |
| ОСВІТА НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ..... | 70 |
| ЧОЛОВІЧА ГІМНАЗІЯ..... | 72 |
| ЖІНОЧА ГІМНАЗІЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»..... | 77 |
| ПРИВАТНА ГІМНАЗІЯ М. П. МОРОХОВСЬКОЇ..... | 83 |
| «ПРОСВІТА» І КУЛЬТУРА В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД..... | 84 |
| КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА ПІСЛЯ 1917 РОКУ..... | 87 |
| БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА..... | 89 |
| ТЕАТР..... | 91 |
| МЕДИЦИНА..... | 94 |

| | |
|---|------------|
| РОЗДІЛ ІІІ | |
| БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ | |
| (квітень 1918-1921 рр.)..... | 95 |
| ГУЛЯЙПІЛЛЯ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ..... | 95 |
| МАХНОВСЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОМУНИ..... | 98 |
| НА БОРОТЬБУ З КОНТРРЕВОЛЮЦІЄЮ І ОКУПАНТАМИ..... | 100 |
| МАХНОВСЬКА РЕФОРМА ШКОЛИ..... | 104 |
| ЗА ЩО БОРОЛИСЬ МАХНОВЦІ?..... | 115 |
| МАХНО І НОВІ ФОРМИ НАРОДОВЛАДДЯ..... | 117 |
| БІОГРАФІЯ Н. І. МАХНА (1888-1934)..... | 129 |
| РОЗДІЛ ІV | |
| ВСТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО | |
| ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1921-1939 рр.)..... | 135 |
| СЕЛО ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ..... | 135 |
| ОРГАНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... | 141 |
| БУДІВНИЦТВО У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... | 142 |
| ТОРГІВЛЯ І ПРОМИСЛОВІСТЬ..... | 145 |
| РУХ ДО КОЛГОСПІВ..... | 148 |
| ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ..... | 149 |
| ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ..... | 152 |
| СЕЛО В 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... | 154 |
| МЕДИЦИНА 20-х-30-х РОКІВ..... | 157 |
| ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ 20-х-30-х РОКІВ..... | 158 |
| ПЕДТЕХНІКУМ..... | 162 |
| УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ..... | 165 |
| СПОРТИВНА І ОБОРОННО-МАСОВА РОБОТА..... | 169 |
| РОЗДІЛ V | |
| ГУЛЯЙПІЛЛЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... | 173 |
| ПОЧАТОК БОРОТЬБИ..... | 173 |
| ОКУПАЦІЯ..... | 175 |
| ВИЗВОЛЕННЯ РАЙОНУ..... | 180 |
| РОЗДІЛ VI | |
| ГУЛЯЙПІЛЛЯ В ПОВОЄННІ РОКИ..... | 181 |
| ВІДБУДОВА..... | 181 |

| | |
|---|------------|
| ГОЛОД 1946-1947 РОКІВ..... | 184 |
| РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ..... | 186 |
| СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО..... | 187 |
| ОСВІТА..... | 188 |
| ПЕДАГОГІЧНЕ УЧИЛИЩЕ..... | 190 |
| ЛІКУВАЛЬНІ УСТАНОВИ..... | 201 |
| РОЗДІЛ VIII | |
| КРАЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ..... | 202 |
| ПРОМИСЛОВІСТЬ І БУДІВНИЦТВО..... | 202 |
| РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА..... | 205 |
| НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ЗАКЛАДИ..... | 210 |
| МЕДИЦИНА..... | 212 |
| РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ..... | 213 |
| РАДИ..... | 215 |
| РОЗДІЛ ІХ | |
| ГУЛЯЙПІЛЛЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ | |
| (від 1991 р. до сьогодні)..... | 218 |
| ОРГАНИ ВЛАДИ | |
| ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ..... | 218 |
| МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ..... | 219 |
| РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА..... | 221 |
| ОСВІТА..... | 224 |
| МЕДИЦИНА ГУЛЯЙПІЛЛЯ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ..... | 225 |
| КУЛЬТУРА..... | 226 |
| БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНУ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ..... | 230 |
| ГУЛЯЙПІЛЬСЬКІ ВОЛОНТЕРИ..... | 238 |
| РОЗДІЛ Х | |
| ВОНИ – ГУЛЯЙПІЛЬЦІ..... | 245 |
| РОЗДІЛ ХІ | |
| ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ..... | 249 |
| ЦЕРКВИ..... | 249 |
| ГАЗЕТИ..... | 253 |
| ПОВТОРЮЄМО І УЗАГАЛЬНЮЄМО:..... | 256 |
| ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА..... | 258 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... | 262 |

Навчальне видання

Іван Кирилович КУШНІРЕНКО
Оксана Іванівна ГОРПИНІЧ

ІСТОРІЯ ГУЛЯЙПІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Навчальний посібник

Редактор *Н. В. Лукаш*
Коректор *М. Ю. Горпинич*
Комп'ютерний набір *Л. П. Кушніренко*
Комп'ютерна верстка *Н. І. Морозова*
Фото з архіву гуляйпільців
Дизайн обкладинки *В. М. Лютий*

Підписано до друку 26.02.2018 р. Формат 60x84¹/₁₆
Папір офсетний. Гарнітура PetersburgС. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 15,58. Умовн. фарбо-відб. 15,58.
Тираж 200 прим. Зам. № 2918.

Комунальне підприємство
“Запорізька міська друкарня “Дніпровський металург”.
69057, м. Запоріжжя, вул. Антенна, 4.
Тел. 289-91-78.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1909 від 18.08.2004 р.